

OBSAH

1. Úvod a pojem „Rímske právo“	9
2. Jednotlivé fázy vývoja „Rímskeho práva“	11
2.1 Obdobie kráľovstva alebo obdobie archaické a tiež <i>kviritárne</i> (r. 753 pr. Kr. – r. 367 pr. Kr.).....	12
2.2 Obdobie republiky alebo predklasické (r. 367 pr. Kr. – 27 pr. Kr.)	13
2.3 Obdobie princípátu alebo klasické (r. 27 pr. Kr. – 284 po. Kr.)	15
2.4 Obdobie absolútneho cisárstva alebo post klasické (r. 284 po Kr. – 565 po Kr.)	16
3. Pramene Rímskeho práva	18
3.1 Pramene poznania Rímskeho práva (<i>fontes iuris cognoscendi</i>) a pramene vzniku Rímskeho práva (<i>fontes iuris oriundi</i>)	19
3.2 Rímska právna veda (<i>iurisprudentio</i>).....	21
4. Pojem právo (<i>ius</i>), právna norma, zákon (<i>lex</i>)	23
4.1 Pojem právo (<i>ius</i>).....	23
4.2 Pojem „právna norma“, zákon (<i>lex</i>)	24
4.2.1 Formálna stránka zákona (<i>lex</i>).....	25
4.2.2 Záväznosť právnej normy v mieste (zásada teritoriality) a čase (<i>lex retro non agit</i>), princíp personality	26
4.2.3 Vzťah právnej normy k norme morálnej	26
5. Rozdelenie práva	27
5.1 Prirodzené právo	27
5.2 <i>ius civile</i> , čiže občianske právo	28
5.3 <i>ius publicum et ius privatum</i> , čiže právo verejné a právo súkromné	29
5.4 <i>ius peregrinorum</i> čiže právo potulných a <i>ius gentium</i> , čiže právo národov	29
5.5 Právo objektívne a právo subjektívne	32
5.5.1 Objektívne právo	32
5.5.2 Subjektívne právo.....	33
5.5.3 <i>ius commune et ius singulare</i> , čiže právo všeobecné a právo špeciálne.....	34
5.5.4 <i>ius absolutum et ius relativum</i> , čiže právo absolútne a právo relatívne a právo zaväzujúce absolútne (<i>ius cogens</i>) a právo zaväzujúce relatívne (<i>ius dispositivum</i>)	34

5.5.5 Právo materiálne (alebo aj hmotné) a právo formálne.....	35
6. Právna inštitúcia, právna skutočnosť, právny vzťah, právny účinok a právny úkon.....	36
6.1 Právna inštitúcia	36
6.2 Právna skutočnosť	36
6.2.1 Dôsledky právnych skutočností	37
6.3 Právny vzťah	38
6.4 Právny účinok	38
6.5 Právny úkon	40
6.5.1 Spôsobilosť k právnym úkonom	40
6.5.2 Vôľa a právny úkon.....	42
6.5.3 Vady osvedčenia vôle	42
6.5.4 Elementy právneho úkonu	44
6.5.5 Zastúpenie.....	45
7. Osoba v Rímskom práve	47
7.1 Právne postavenie osôb v starom Ríme	47
7.1.1 Fyzická osoba	48
7.1.2 Ďalšie príčiny, ktoré obmedzovali právnu spôsobilosť fyzickej osoby.....	50
7.1.3 Otroci a prepustenci.....	52
7.2 Právnická osoba.....	54
7.2.1 Niektoré druhy právnických osôb	54
8. Manželské a rodinné právo	56
8.1 Manželstvo	56
8.1.1 Manželské prekážky	57
8.1.2 Vznik a zánik právneho manželstva.....	57
8.1.3 Právne účinky rímskeho manželstva	59
8.2 Rodina	60
8.3 Konkubinát	62
9. Právna ochrana, civilný proces v rímskom práve.....	63

9.1 Historický vývoj rímskeho procesu	63
9.2. <i>Ordo iudiciorum privatorum</i> – charakter najstaršieho rímskeho procesného súdnictva, niektoré dôležité inštitúty	64
9.2.1 Súdna spôsobilosť, procesná spôsobilosť, procesná legitímácia	65
9.2.2 Rímske <i>actio</i> , čiže sťažnosť, žaloba	66
9.2.3 Procesné strany, čiže <i>actor</i> -žalobca a <i>reus</i> – pozvaný, obžalovaný.....	66
9.3. Proces legisakčný.....	67
9.3.1 Fáza <i>in iure</i>	68
9.4 Formulový proces	69
9.4.1 Pojednávane <i>in iure</i>	70
9.4.1.1 <i>Litis contestatio</i>	71
9.4.2 Obrana žalovaného	72
9.4.3 Druhy žalôb	73
9.4.4 Pojednávane pred sudcom (<i>apud iudicem</i>)	74
9.4.5 Výkon rozsudku (<i>executio</i>)	75
10. Vecné právo	77
10.1 Pojem a delenie vecných práv.....	78
10.2 Faktická moc nad vecou	79
10.2.1 Nadobudnutie a strata držby	80
10.3 Držba a vlastníctvo	81
10.4 Obsah.vlastníckeho práva a jeho obmedzenia	82
10.5 Spôsoby nadobudnutia vlastníckeho práva.....	83
10.6 Ochrana vlastníckeho práva	86
11. Práva na cudzie veci	88
11.1 Služobnosti	88
11.2 Záložné právo (<i>fidutio, pignus, hypotheka</i>)	92
12. Záväzky a záväzkové právo	98
12.1 Kontrakty a delikty	100

12.2 Reálne kontrakty	101
12.2.1 Pôžička (<i>mutuum</i>)	102
12.2.2 Vypožičanie, výpožička (<i>commodatum</i>)	103
12.2.3 Úschova (<i>depositum</i>)	104
12.2.4 Pignus, ručný záloh (<i>contractus pignericus</i>)	105
12.3 Kontrakty verbálne	105
12.3.1 Stipulácia (<i>stipulatio</i>)	106
12.3.2 Literárne kontrakty	106
12.4 Konsenzuálne kontrakty	107
12.4.1 Kúpa a predaj (<i>emptio et venditio</i>)	108
12.4.2 Nájom (<i>locatio, conductio</i>)	111
12.4.3 Nájom veci (<i>locatio et conductio rei</i>)	111
12.4.4 Nájom práce, čiže pracovná zmluva (<i>locatio conductio operarum</i>)	112
12.4.5 Nájom diela alebo zmluva o dielo (<i>locatio-conductio operis</i>)	113
12.4.6 Príkazná zmluva, čiže <i>mandatum</i>	113
12.4.7 Spoločenská zmluva, spoločnosť (<i>societas</i>)	114
12.5 Kontrakty nepomenované (<i>contracta innominata</i>)	116
12.5.1 Starinárska zmluva (<i>aestimatum</i>)	117
12.5.2 Záměna (<i>permutatio</i>)	117
12.5.3 Pokonávka alebo zmier (<i>transactio</i>)	118
12.5.4 Výprosa (<i>precarium</i>)	118
12.6 Pacta nuda a pacta vestita	118
12.6.1 Pacta pretorského práva	119
12.6.2 Pacta legitima	120
12.7 Závazky s kvazikontraktov	121
12.7.1 Bezdôvodné obohatenie a <i>condictio</i>	123
12.7.2 Náhodné majetkové spoločenstvo (<i>communio incidens</i>)	124
12.7.3 Poručníctvo (<i>tutela</i>)	124

12.8 Závazky z deliktov	124
12.8.1 Krádež (<i>furtum</i>)	126
12.8.2 Lúpež (<i>rapina</i>)	126
12.8.3 Urážka (<i>iniuria</i>)	126
12.8.4 Protiprávne poškodenie cudzej veci (<i>damnum iniuria datum</i>)	127
13. Dedičské právo	128
13.1 Kto sa mohol stať dedičom	128
13.2 Spôsob dedenia	129
13.3 Dedenie zo závetu	130
13.3.1 Zásady dedenia zo závetu.....	131
13.4 Dedenie proti závetu	132
13.5 Dedenie bez závetu	133
13.6 Nadobudnutie dedičstva a právna ochrana dediča	134
13.7 <i>Legaty</i> a <i>fideikomisy</i>	135
LITERATÚRA:	137

1. Úvod a pojem „Rímske právo“

Príručka, ktorú ste vzali do rúk sa zaoberá jedným z najstarších, ale zároveň stále živých artefaktov ľudských dejín. Rímske právo je totiž históriou práva jedného obrovského impéria, ktoré sa v čase svojho najväčšieho rozvoja rozprestieralo ako prstenec okolo celého Stredozemného mora, počnúc na brehu Atlantiku dnešnými Britskými ostrovmi, pokračujúc Portugalskom, Španielskom, cez Apeninský ostrov na Balkán do Malej Ázie, cez Severnú Afriku až znova k Atlantickému oceánu. Toto impérium bolo nielen rozsiahle svojou veľkosťou, ale ako pokračovanie dedičstva gréckej antickej kultúry, dokázalo myslenie starých rozvinúť a do viesť do novej dokonalosti.

Zaujímavosťou Rímskeho práva je však zároveň fakt, že dodnes nie je len súčasťou rímskej histórie, pamiatkou, ktorú obdivujeme podobným spôsobom ako ostatné architektonické a umelecké skvosty, ktoré nám z éry starého Ríma zostali. Jeho najdôležitejšou vlastnosťou je ustavičná životnosť a faktická prítomnosť aj v súčasnej právnej kultúre národov, spojených s Európskou kultúrou. Svojou dokonalosťou a najmä tým, že dokázalo konkrétne spracovať do abstraktného, je dodnes neprekonané a tak to asi bude v budúcnosti.

Študovať Rímske právo a zaoberať sa jeho mechanizmami teda určite neznamená študovať históriu. Študovať rímske právo znamená predovšetkým naučiť sa rozumieť právnickej reči, tiež logike a systematike aj súčasného práva a zároveň rozumieť právnickým pojmom, s ktorými sa určite každý v živote stretne ak už nie v profesionálnej, tak v súkromnej sfére života.

Ak by sme to mali prirovnať k niečomu súčasnému, tak veľmi výstižne vyzerá prirovnanie Rímskeho práva k hardveru na počítači. Bez neho je počítač nepoužiteľný, na hardveri totiž pracuje softvér, teda všetky ďalšie programy, ktoré k práci potrebujeme. Tak isto by neboli funkčné ani všetky európske právne systémy, ak by nebolo Rímskeho práva. Ono totiž tvorí ten pomyslený teoretický hardvér, na ktorom tieto systémy fungujú. Z toho však zároveň vyplýva premisa, ktorá hovorí, že aj súčasnému právu sa dá rozumieť len vtedy, ak človek rozumie právu rímskemu.

Pri hodnotení významu rímskeho práva, ktoré rímski právnici doviedli až k neskutočnej dokonalosti, sa na prvom mieste spomína fakt, že Rímske impérium trvalo fakticky viac než

dve tisíc rokov. Začiatok jeho vzniku sa datuje so vznikom starobylého Ríma (r. 753 pr. Kr.) a jeho fakticky zánik sa datuje so zánikom jeho nového hlavného mesta – Konštantínopola r. 1453 po Kr.). Aj keď sa za koniec éry rozvoja rímskeho práva datuje rok 565, v ktorom zomiera cisár Justinián, znalec a zároveň aj tvorca kódexu rímskeho práva, rímske právo žilo v impériu naďalej až do jeho zániku aj na Východe. Táto dlhá éra trvania tohto štátu dávala rímskym právnikom stále novú šancu, aby teoretické princípy práva ktoré priniesol život postupne počas ďalších generácií viac a viac zdokonaľovali a priviedli vo vzťahu k spravodlivosti v niektorých oblastiach až k dokonalosti absolútnej.

Takúto šancu, aby sa jeden právny systém kontinuálne vyvíjal tisícristo rokov (r. 753 pr. Kr. – r. 565 po Kr.) v jednom spoločenskom systéme, aj keď politicky sa meniacom, malo jedine rímske právo.

Druhým faktorom, ktorý sa pri hodnotení rímskeho práva spomína, je jeho vývoj v rozličných politických systémoch, v ktorých sa toto právo vyvíjalo. Tisíc tristo rokov je doba, počas ktorej sa na území jedného štátu celkom prirodzene vyvíja spoločensky a tým aj ekonomický život. Z maličkého mesta, založeného podľa legendy bratmi Romulusom a Remusom bolo postupne vybudované veľké a rozsiahle celosvetové centrum impéria, ktoré same seba považovalo za jediný civilizovaný svet (*Imperium Romanum*). Rozprestieralo sa od Atlantického oceánu, tvorilo veniec okolo celého Stredozemného mora a cez Malú Áziu končilo v Severnej Afrike. Obrovský ekonomický rozvoj, ktorému prispievalo najmä bohatstvo prichádzajúce z nových, dobytých území a ustavičný prílev otrokov, ustavične objavované nové technológie vo všetkých oblastiach, ktoré vznikali ako potreba vyplývajúca z ustavične napredujúceho vývoja, boli permanentným pohybom, ktorým žil tento štát.

Z tohto procesu následne vznikla aj potreba v tomto obrovskom impériu zachovať poriadok a nastoliť taký systém, ktorý by zaručoval pokojné nažívanie a to na všeobecnej úrovni, aj vo vzťahoch jednotlivcov. V tejto oblasti zohralo najvýznamnejšiu úlohu rímske právo. Preto je pochopiteľné, že tento spoločenský pohyb ustavične hýbal aj rímskymi právnikmi, ktorí boli stavaní pred riešenia stále nových a nových spoločenských situácií.

Rímske právo tvorí konštrukčne veľmi zložitý, svojou kvantitou rozsiahly, ale zároveň aj nesmierne logicky teoretický systém.

2. Jednotlivé fázy vývoja „Rímskeho práva“

K rozvoju práva v antickom Ríme viedli predovšetkým dve okolnosti:

Rímska antická ríša sa v svojej histórii rozšírila na veľmi veľké územia. Rozprestierala sa okolo Stredozemného mora a siahala cez Európu a Malú Áziu až po severné pobrežie Afriky. Do svojho politického spoločenstva tak pojala množstvo národov s rozličnými kultúrnymi i náboženskými zvyklosťami, pôsobiaci často kontraverzne. Preto bolo namieste v záujme poriadku a spokojného spolužitia, zaoberať sa právom a vytvoriť taký právny systém, ktorý by tieto požiadavky zaručoval.

Ďalšou významnou okolnosťou, ktorá prispela k rozvoju Rímskeho práva bolo meniace sa spoločenské zriadenie impéria. Meniacim sa politickým systémom sa muselo prispôbovať aj právo a konštruovať nové inštitúcie, ktoré by boli schopné riešiť reálny život v meniacich sa spoločenských podmienkach.

Rímska ríša v svojej dlhej histórii prežila tieto politické systémy:

a. Obdobie kráľovstva alebo obdobie archaické a tiež *kvirítárne* (r. 753 pr. Kr. – r. 367 pr. Kr.)

b. Obdobie republiky alebo predklasické (r. 367 pr. Kr. – 27 pr. Kr.) *senat*

c. Obdobie principátu alebo klasické (r. 27 pr. Kr. – 284 po. Kr.)

d. Obdobie absolútneho cisárstva alebo post klasické (r. 284 po. Kr. – 565 po Kr.).

Niektorí poslednú periódu ešte delia na dve časti, čiže: *ŽYVOTNÉ PRÁVO*

(d) Poklasické obdobie (r. 284 po Kr. – 527 po Kr.)

(e) Éra cisára Justiniána (r. 527 po Kr. - 565 po Kr.).¹

Tieto rozličné spoločensko-politické systémy, v ktorých Rímska ríša existovala, formovali s ohľadom na ich špecifiká a rozličnosť potrieb aj Rímske právo, ktoré dosiahlo nevídanú logickú dokonalosť a preto sa stalo základom aj pri formovaní právneho systému modernej Európy. Rímska právna veda (*iurisprudencia*) právo nielen vypracovala, ale aj

¹ *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell Antichità*. Napoli:Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 6.

RÍMSKE PRÁVO ALO OPERAČNÝ SYSTÉM

priamo vytvárala. Rímske právo preto patrí k jednej z najväčších hodnôt ktoré vyprodukovala ľudská kultúra v svojich dejinách.

2.1 Obdobie kráľovstva alebo obdobie archaické a tiež kviritárne (r. 753 pr. Kr. – r. 367 pr. Kr.)

Toto obdobie Rímskeho práva sa niekedy nazýva aj archaické, alebo kviritárne. Korešponduje s narodením mesta Ríma, ktorý bol podľa legendy založený dvomi bratmi, ktorí sa volali Romulus a Remus. Ľudia sa usádzali v údolí rieky Tiber (*Tevere*), na siedmych vrškoch (*septimontium*), ktoré postupne osídľovali.

Obdobie archaického vývoja rímskeho práva trvalo asi od r. 753 - asi r. 250 pr. Kr.. Toto obdobie je spojené nielen so založením mesta Ríma, ale zároveň aj so začiatkami samotného Rímskeho štátu.

Rimania sa v tom čase zaoberali najmä poľnohospodárstvom a chovom dobytka. Pôvodné obyvateľstvo tohto nového štátu sa nazývalo kviritmi (*Quirites*), podľa názvu vršku (*Quirinalis*), ktorý ako prví začali obývať. Právo, ktoré im slúžilo sa preto nazývalo kviritálnym. Oni boli nielen prvými obyvateľmi, ale aj prvými občanmi tohto štátu a prvými subjektami práva, ktoré sa na tomto území rodilo. Kviritálne právo bolo spočiatku úplne právom nepísaným, zvykovým.

Postupne sa začali osídľovať aj ďalšie kopce, ktoré sa rozprestierali okolo Quirinálu: *Capitolinus*, *Esquilinus*, *Palatinus*, *Aventinus*, *Viminalis*, *Caelius*. Rímskymi pahorkami, osídlenými v neskorších časoch boli aj *Vaticanus* a *Janiculus*, ktoré sa nachádzajú na opačnej strane Tiberu a tiež *Pincius*, ktorý sa nachádza severne od Kvirinálu.

Obyvatelia sa v najstarších časoch zaoberali najmä pastierstvom, pretože močaristé údolie Tiberu nedávalo veľa možnosti pre ešte inú ekonomickú činnosť, napríklad aj poľnohospodárstvo. Obmedzená plocha pasienkov zas vyžadovala, aby si jednotlivé rodiny (*familiae*) prísne rešpektovali kompetenciu územia, ktoré využívali na pasenie svojho dobytka. Preto sa jednotlivé rodiny spájali do malých federácií (*gentes*) a ich neskoršou transformáciou a ďalším spájaním sa narodilo mesto, ktoré nazvali Roma, Rím, *civitas*, *civitas quiritaria*.

*Civitas quiritaria*² bola v najstarších časoch konštruovaná ako spoločenstvo *patres familias*, patriciov, čiže kviritov, neskôr sa nazývalo *senatus*. Oni volili doživotného kráľa, ktorý bol skutočným politickým a náboženským *civitas* a tiež tvorili jeho poradný orgán. Ako protipól kviritom žila v starom Ríme aj komunita plebejcov (*plebei*). Tvorili ju predovšetkým drobní roľníci, ku ktorým sa pridružovali mnohí prisťahovalci. Plebejci boli slobodnou vrstvou obyvateľstva, postupne ako menej majetní, sa však dostávali do závislosti na patricioch. Niekedy ich závislosť bola skoro absolútna, vtedy sa nazývali *clientes*. Ku koncu *civitas quiritaria* na základe Licíniových zákonov (*leges Liciae Sextiae*), boli plebejci pripustení k riadeniu štátu ako pretori, alebo konzuli (*duo praetores – consules*).²

Rozvoj spoločenského života dal podnet k riešeniu sporov, ktoré postupne medzi jeho obyvateľmi vznikali a tak sa začalo tvoriť právo. Jeho základ tvorili nepísané zvyky a rozhodnutia magistrátu a tiež činnosť učených právnikov. Toto právo sa nazývalo *ius Quiritium*, ktoré sa neskôr nazývalo *ius civile*. V tejto prvej fáze vývoja Rímskeho štátu právny poriadok rímskej *civitas* tvorili dohody medzi vodcami jednotlivých kmeňov (*gentes*), *leges*, ktoré vydávali *comitia*, čiže ľudové zhromaždenia a tiež *mores maiorum*, čiže zákonné zvyky. Dôsledkom vývoja najmä po vzburách plebejcov postupne vznikol nový právny systém nazývaný *ius legitimum vetus*. Po vzniku monarchie, pokračoval tento systém zvykového práva aj naďalej. V druhej časti tohto obdobia však vznikol prvý písomný kódex rímskeho práva, ktorý v právnej literatúre poznáme ako *Zákon dvanástich tabúl* (*Lex duodecim tabularum*). Je to vlastne na dvanástich tabuliach zapísané zákonodarstvo, platné v tamom štáte. Vznik písaného zákona privádza celkom novú situáciu aj do praxe. Začína fungovať inštitút právnikov, ktorý majú za úlohu text jednotlivých zákonov interpretovať v jednotlivých situáciách. Tým sa právo postupne systematizuje.³

2.2 Obdobie republiky alebo predklasické (r. 367 pr. Kr. – 27 pr. Kr.)

Pre toto obdobie je charakteristické zrodenie republiky, ktorá sa vyvinula zo starého monarchického systému. Rimania v tom čase vedú mnoho víťazných vojen. Do krajiny

2 Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s. 6-7.

3 Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s. 7-8.

prichádza množstvo otrokov, čo spôsobuje mimoriadny rozvoj ekonomického života. Rozvíja sa už nielen pastierstvo a poľnohospodárstvo, ale aj intenzívne remeselníctvo. To všetko doprevádza aj rozvoj obchodu a výmena služieb a to aj na medzinárodnej úrovni. Do Ríma preto prichádza množstvo cudzincov. Dôsledkom toho vzniká aj nový druh práva, týkajúci sa najmä regulácie života peregričov na území Ríma *ius gentium*. Dôležitým momentom tohto práva bola zásada, v základe právne princípy, ktoré zachovávali jednotlivé národné komunity. Pre aplikáciu *ius gentium* preto vzniká nový úrad pretora pre cudzincov (*praetor peregrinus*). Výsledkom jeho činnosti je nový, pružnejší typ súdneho procesu, ktorý sa nazýva formulový proces.

Vznikajú tiež nové demokratické organizmy, čiže magistratúry, ktoré sú volené ľudovými zhromaždeniami. Senát v republikánskom zriadení postupne nadobudol neobyčajnú autoritu a fakticky absolútnu politickú moc, keďže bol jediným zákonodarným zhromaždením. Senát mal aj konzultačnú úlohu (*senatus consultum*) pri riešení sporov s magistrátmi, neskôr asi od 2.stor.po Kr. začal senát takýmto spôsobom vytvárať pravidlá, ktoré magistrát uvádzal do života.

Významným krokom v rozvoji rímskeho práva bolo vytvorenie úradu mestského pretora (*praetor urbanus*), ktorý bol poverený pre tento úrad na jeden rok. On pri svojom uvedení do úradu vydával edikt (*edictum*), v ktorom uviedol princípy vymeriavania spravodlivosti, ktorými sa bude riadiť počas roka, v ktorom bude vykonávať svoj úrad. Prétor nemohol odvolať normu *ius civile*, ale prostredníctvom svojho *imperium* mohol vykonávať určité regulácie. Činnosťou pretora vzniklo nové odvetvie práva *ius honorarium*. Jeho cieľom bolo opravovať a spresňovať *ius civile*.

Ku koncu republiky oficiálne vzniká teoretická právna veda rímska *jurisprudencia* (*iurisprudentia*). Tvorili ju už často laickí odborníci práva. Ich význam bol nakoniec až tak dôležitý, že názor významných juristov sa považoval za záväzný.

Všetky tieto činitele boli príčinou najväčšieho vývoja rímskeho práva v jeho histórii.⁴

4 Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s.8-9.

MANDÁT - PLACHOTNOSTE RASTUPOVAJIE PRÁVNÍKA

prastaré princípy rímskeho práva ako súčasť práva, ktoré v tom čase bolo záväzné.

Celé dielo obsahuje štyri časti: Codex, Digesta, Institutiones a Novellae.

Je to vlastne systematicky usporiadaná zbierka rímskeho práva, podľa jednotlivých oblastí. Skladá sa zo štyroch častí. Prvá sa nazýva jednoducho Codex a obsahuje cisárske konštitúcie. Po svojej novej redakcii v r.534 dostala táto časť názov Codex repetitae praelectionis. Druhá časť sa nazýva Digesta, alebo tiež Pandectae obsahuje dedičstvo rímskej iurisprudencie najmä právnikov z obdobia principátu. Institutiones, čiže základy z r.533, sú viac menej učebnicou práva. Ich autorom alebo zostavovateľom je samotný cisár Justinián. Poslednou zbierkou z Justiniánovho kódexu sú Novellae, ktoré vznikali po vydaní spomínaných troch zbierok. V Novelách Justinián vysvetľoval starobylé právo z predchádzajúcich zbierok na základe princípov klasického práva, alebo zavádzal celkom nové interpretácie.⁹

Pre budúci rozvoj právnej vedy v Európskom, ba možno povedať celosvetovom význame malo Justiniánovo dielo nenahraditeľný význam.

Sťahovaním národov a rozvojom týchto nových národov na území Európy, rímske právo načas upadlo do zabudnutia. Nanovo ožilo v Cirkvi a v období 12. – 14. stor. prežilo svoj nový rozkvet. Katolícka cirkev ho totiž považovala za základ pre budovanie svojho kánonického práva. Vplyv rímskeho práva na rozvoj kánonického práva bol v niektorých obdobiach taký silný, že vzniklo príslovie *Ecclesia lege romana vivit*, čiže Cirkev žije rímskym právom. Vplyv rímskeho práva nachádzame aj v najstarších právnických zbierkach z územia Slovenska. Sú to Metodov *Nomokanon*, *Zakon sudnyj ljudem* ako aj *Zapovidi svjatyh otciv*.

3.1 Pramene poznania Rímskeho práva (*fontes iuris cognoscendi*) a pramene vzniku Rímskeho práva (*fontes iuris oriundi*)

Termín prameň práva (*fontes iuris*) má v histórii práva dva rozličné významy: sú to všetky zachovalé historické spisy, ktoré sú akýmiś pamätníkmi práva a slúžia k rekonštrukcii práva, platného v jednotlivých historických epochách. Toto sú tzv. pramene poznania práva. Najväčších z pamätníkov poznania Rímskeho práva je Kódex cisára Justiniána, známy tiež

9 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 43.

ako *Corpus iuris civilis*.⁹ Na druhom stupni je prameňom poznania práva dokument, pochádzajúci od historickej legislatívnej autority (napr. rímsky *lex* schválený na ľudovom zhromaždení).

Okrem spomenutej kodifikácie cisára Justiniána spomeňme aspoň najhlavnejšie ďalšie pramene, medzi ktoré patria *Institutiones* slávneho právnika Gaiusa, epigrafické pramene, ktorými sú nápisy nájdené vyryté na kamenných alebo kovových tabuľkách. Nie menej významnými sú aj zdroje autorov neprávnikov, čiže spisovateľov, básnikov, filozofov, rečníkov a iných.

Činiteľov, ktoré v starovekom Ríme pôsobili na vznik práva bolo veľa. Najstarším bol určite zvyk, ktorý stál na začiatku vzniku zvykového práva (*mos maiorum* alebo *consuetudo*). Na úroveň zákona bol vynesенý vtedy, ak bol dobrovoľne uznaný väčšinou inštitucionalizovanej spoločnosti ako definitívny (*opinio necessitas*) a zároveň bol používaný počas dlhšieho času bez toho, aby bol nejakým spôsobom zmenený (*frequens usus*).

Ďalším činiteľom bol zákon (*lex*), ktorý vznikol schválením na ľudových zhromaždeniach (*comitia*).¹⁰

Okrem týchto prameňov majú na vznik zvykového práva kolosálny vplyv zákonodarná činnosť rímskych magistratúr, osobitne ich predstaviteľ, ktorý sa nazýval *praetor*, ktorý svoje zákony vydával pomocou ediktov (*edictus*). Úrad pretora vznikol okolo 367 pred Kr., od r.242 pr.Kr. vznikol úrad druhého pretora pre cudzincov (*praetor peregrinus*). Od toho času pôvodný pretor nosil titul mestského pretora (*praetor urbanus*). Prétor bol menovaný na obdobie jedného roka. V tom čase vydával vlastné zákony, nazývané edikty (*edictus*). V ňom boli obsiahnuté zásady, ktorých sa chcel počas svojho obdobia pridržovať. Pri obsadení úradu najčastejšie prijímal hlavné zásady svojho predchodcu. Postupne sa tak vytvorila stála časť ediktu (*edictum tralaticum*). K tejto časti mohol každý pretor dodávať vlastné ustanovenia diktované súčasnými právnymi potrebami.

Prétorský edikt sa skladal z dvoch častí: normatívnej a formálnej. Ustanovenia týkajúce sa súdnej ochrany v konkrétnych situáciách, v druhej časti zas boli zredigované konkrétne formulácie, ktorými si mali strany počas procesu pomáhať. Prax tvorenia a vydávania ediktov trvala do r.130 pr. Kr. V r.130 po Kr. Bol vypracovaný tzv. večný edikt, vyhlásený cisárom a ďalej nemeniteľný.

10 O zákone (*lex*) bližšie pojednáva kap. Pojem právna norma.

Po úpadku zákonodarného významu ľudových zhromaždení prijíma ich zákonodarnú iniciatívu senát (*senatus*), ktorý prijíma uznesenia (*senatus consultum*) ktoré majú záväznosť zákona. Senát bol kolektívny orgán, ktorý poznáme už v etape rímskeho kráľovstva. V tom čase mal funkciu kráľovského poradcu. V republikánskej ére ešte stále nemal zákonodarnú právomoc, aj keď mal na tvorbu zákonov vplyv, napr. cez *auctoritas patrum*, čiže potvrdzovanie zákonov navrhovaných ľudovými zhromaždeniami. Neskôr, keď sa ľudové zhromaždenia postupne stávali prekážkou v upevňovaní princípátu, ako nového štátneho systému, ich moc oslabuje a v zákonodarnej oblasti sa posilňuje moc senátu.

Neskôr, s narastaním cisárskej moci, zákonodarná moc senátu oslabuje a nastupujú cisárske konštitúcie (*constitutiones*). Cisárske konštitúcie sú normatívne akty pochádzajúce z cisárskej kancelárie. Časom sa vykryštalizovali do niekoľkých foriem.:

1. Edikty (*edicta*) vydával cisár na základe svojho *ius edicendi*. Cisár ich prevzal po pretorovi.

2. Mandáty (*mandata*) boli inštrukcie pre miestodržiteľov v provinciách cisárskych ako aj senátskych, ale tiež pre iných cisárskych úradníkov.

3. Dekréty (*decreta*) boli rozhodnutia vydané cisárom ako najvyšším sudcom. Ním cisár, ako zákonodarca, vysvetľoval zákon. Týmto dekrétmi sa riadili sudcovia.

4. Reskript (*rescriptum*) bola odpoveď cisára na otázky úradníkov, sudcov alebo súkromných osôb v právnych otázkach.

V období *dominatu* sa zákonodarná moc koncentrovala výlučne v rukách cisára a ním vydávané akty sa nazývajú *leges*.¹¹

3.2 Rímska právna veda (*iurisprudentio*)

Všetky tieto zákonodarné činitele boli spojené do jedného celku prostredníctvom právnej vedy, ktorá sa všeobecne dodnes nazýva jurisprudencia (*iuris prudentio*). Jej názory mali tiež moc záväzného práva. Právom ako vedou, čiže *iurisprudentia* sa zaoberali osoby, ktoré mali

11 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 41.

schopnosť riešiť právne problémy. Počiatky jurisprudencie siahajú už do druhého stor.pred Kr. a jej koniec ako rímskej právnej vedy sa datuje do druhej polovice tretieho storočia. Jej tvorčia činnosť mala súkromný charakter.

Názory jurisprudencie, reprezentovanej vynikajúcimi rímskymi právnikmi, sa do praxe dostávali prostredníctvom ich účasti v poradných radách pretora, v ich verejných odpovediach na právne problémy, v spisoch, ktoré vydávali. Činnosť jurisprudencie sa opierala o existujúce *leges*, ale základ ich činnosti tvorili vlastné názory, diktované intuíciou. Boli preto často kontroverzné.

Rímska jurisprudencia prešla viacerými etapami:

1) Prvou bola jurisprudencia neskoro republikánska (*veteres*), vznikla na konci republikánskej éry. Ranno klasická jurisprudencia (Prvé stor. po Kr.) je charakteristická pokusmi usporiadať dovtedajšie právo. Nie je nezaujímavé, že v tom čase sa vytvárajú dve školy klasickej jurisprudencie, ktoré zohrali svoju úlohu pri vývoji práva: Sabiniani, ktorí hlásali názor, že ak niekto zoberie vlastníkov material, potom je vlastníkom materiálu aj vlastníkom produktu. 2) Druhou školou boli prokuliáni, ktorí hlásali názor, že ak niekto odcudzí vlastníkov material, potom zhotoviteľ je vlastníkom produktu.

3) Strednoklasická jurisprudencia (druhé stor. po Kr.) je obdobím úsilia ohraničenia a prekonávania kontroverzií. V tom čase obidve školy Sabinianov i prokuliánov zanikajú a namiesto nich vzniká názor *media sentente*, ktorý hlása, že ak niekto zoberie vlastníkov material, potom je vlastníkom materiálu aj vlastníkom produktu ak možno material rekonštruovať. Ak sa material nedá zrekonštruovať do pôvodnej formy, potom je vlastníkom produktu zhotoviteľ.

4) Neskoro klasická jurisprudencia sa datuje do tretieho stor. po Kr. V tom čase už boli mnohé kontroverzie prekonané a začína sa proces zovšeobecňovania pravidiel.¹²

12 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 38-40.

sa dovtedajší principát mení na absolutistickú monarchiu. Keďže absolutistický cisár sa stáva jediným žriedlom práva. Právnická činnosť rímskych inštitúcií a jurisprudencie sa postupne obmedzuje a skôr sa zaoberá kompiláciou a zbieraním starého práva. Právo ktoré vznikalo dovtedy sa začína nazývať právo staré (*ius vetum*) a právo, ktoré tvorí cisár sa nazýva právo nové (*ius novum*).

Situácia sa mení aj spoločensko ekonomicky. Príchodom kresťanstva zaniká otrokárstvo, ktoré kresťanstvo vníma ako neľudský systém, protiviaci sa kresťanským zásadám. Ako odpoveď na túto výzvu vzniká niekoľko ekonomických reforiem, ktoré sú však väčšinou neúspešné. V r.395 sa Rímske impérium delí na svoju západnú a východnú časť. Na scénu vystupujú nové, barbárske národy, ktoré tisícročné impérium ohrozujú v základoch jeho existencie. V r.476 západná časť ríše preto zaniká.

Obdobie úpadku (r.235-565) rímskeho práva je spojený s obdobím úpadku samotného rímskeho impéria. Úpadok otrokárskeho systému znamenal úpadok ekonomického života, ktorý následne ovplyvňoval celý život tamojšej rímskej spoločnosti. Reforma, ktorá sa snažila krízu zastaviť tým, že preniesla ťarchu výdavkov aj na strednú vrstvu spoločnosti spôsobila ďalšie zbedačovanie a následné znižovanie hodnoty peňazí. Toto vyústilo do politickej krízy. Štátna administratíva nakoniec nemohla zabrániť rozdeleniu štátu na jeho západnú a východnú časť (stalo sa tak v r.395 po Kr.)

Ekonomická a politicko-spoločenská kríza mala samozrejme vplyv aj na právo. S úpadkom rímskeho štátu rástla jeho administratíva. Rímski úradníci novej kategórie však prestali rozumieť klasickému rímskemu právu. Cisárske edikty a dekréty sa postupne stávali jediným zdrojom práva.

Tento úpadok praktickej právnickej jurisprudencie však mal jeden pozitívny dôsledok. Postupne totiž narastal význam právnických škôl nielen v teórii, ale aj právnickej praxi. Práve tieto školy veľmi významne prispeli k vytvoreniu Justiniánovho kódexu, do ktorého dal Justinián zaznamenať všetky historické, ale v jeho dobe aj súčasné pomníky rímskeho práva, čím ich zachoval pre budúcnosť.⁷

- panovníci si začali hovoriť právo sami
- úpadok rímskeho práva

⁷ Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s. 12-14.

3. Pramene Rímskeho práva

Rímske právo tvorí rozsiahly systém, ktorý je v ustavičnej pozornosti tých, ktorí sa zaoberajú právnou vedou. K jeho štúdiu je k dispozícii množstvo písomných pamiatok, ktoré dnes už patria ku klasickým prameňom Rímskeho práva (napr. diela právnikov Gaiusa, Ulpiana, cisára Justiniána), ale aj mnoho ďalších, ktoré sú stále pripravené k štúdiu.

Spomeňme aspoň niektoré, ktoré sa dnes považujú za najdôležitejšie:

Medzi najstaršie a najvážnejšie pramene rímskeho práva patrí *Lex duodecim tabularum*, čiže zákon dvanástich tabúl. Prijatý bol niekedy okolo roku 450 pr.Kr. a jeho úlohou bolo stabilizovať vtedajšie zvykové právo (*consuetudo*).

Ďalšími dôležitými prameňmi rímskeho práva sú uznesenia senátu a edikty, mandty, dekréty a reskripty cisárov.⁸ Osobitnú kapitolu tvoria diela rímskych právnikov a kompilátorov.

Medzi nimi spomeňme aspoň:

Tituli ex corpore Ulpiani, ktorá je zbierkou práva ktorá obsahuje právo právnika Ulpiana a Gaiusa.

Pauli sententiae je zas antológiou práva kompilovanou právníkom Paulusom.

Epitome Gai je z východnej právnickej školy a obsahuje v sebe kompilácie vytvorené na základe *Institutiones* právnika Gaiusa.

V tom čase vzniklo ešte mnoho ďalších kompilácií práva. Najvýznamnejšou zo všetkých je však *Codex Iustinianus*, ktorý dnes skôr poznáme ako *Corpus iuris civilis*. Je dielom významného rímskeho cisára Justiniána I. (r.527-565). Cisár Justinián (483-565) sa narodil ako syn roľníka. Svojím vynikajúcim nadaním a usilovným celoživotným štúdiom sa vypracoval nielen na najväčších rímskych štátnikov, ale aj teológov, filozofov a právnikov.

Po úpadku ďalšieho rozvoja práva sa rozhodol zozbierať a kodifikovať existujúce právo. Tak vzniklo v tejto oblasti najväčšie antické dielo, preto sa aj rok 529, čiže rok smrti tohto cisára považuje za konečný, pre rozvoj rímskeho práva.

Jeho *Corpus iuris civilis* (r.529) je kompiláciou rímskeho práva, usporiadanou podľa náležitého poriadku ako jednoliaty celok. Významným sa stal fakt, že Justinián využil

⁸ Porov.ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992,s. 41.

- BOLO TO OBDOBIE NÁTV. ROZVOJA RÍMA !

2.3 Obdobie principátu alebo klasické (r. 27 pr. Kr. – 284 po. Kr.)

Obdobie principátu korešponduje s časom panovania cisára s rokmi 27 po Kr., čiže obdobím vlády cisára Octaviana Augusta až po smrť cisára Diokleciána v r.284. Vyhlásením Octaviana za Augusta sa zmenil systém rímskeho politického života. Aj keď formálne *de iure* zostal Rímsky štát republikou, *de facto* to tak nebolo. Skutočnú moc totiž vykonáva *princeps* a aj éra počas ktorej vykonáva svoju moc sa nazýva *principátom*.

2. Obdobie rozvoja klasického rímskeho práva (okolo r. 250 pr. Kr.-r. 235 po Kr., čiže koniec panovania dynastie rodu Severov). V tomto období začína vznikať Rím ako skutočné impérium, ako ríša. Rimania začali podnikať výpady a viesť vojny. Postupne sa do ich sféry dostávali nové a nové územia. S množstvom vojnovkej koristi rastie aj bohatstvo Ríma. Množstvo otrokov vedie k myšlienke, aby sa hospodárstvo už neorientovalo len na produkciu potravín, ale aby sa hľadali ďalšie možnosti ekonomického rozvoja. Tak vznikajú manufaktúry a rozvíjajú sa remeslá. Toto všetko následne spôsobuje veľký rozvoj obchodu, ktorá postupne prerastá na medzinárodnú úroveň.

Tieto okolnosti sú zároveň aj veľkým dynamizátorom pre rozvoj rímskeho práva vo všetkých oblastiach. Osobitne treba spomenúť novú oblasť práva, ktorá v tom čase vznikla a nazýva sa *ius gentium*.^{Právo pre cudzincoV} Toto právo prislúhuje tým novým obyvateľom Rímskeho impéria, ktorí sa nimi stali niekedy aj veľmi nedobrovoľne, počas rímskych imperiálnych vojen. Títo noví obyvatelia teda neboli otrokmi, ale ani nepožívali všetky občianske práva tak, ako rímski občania. Katalóg ich práv bol obsiahnutý v novom práve, *ius gentium*. Pre aplikáciu tohto práva určeného cudzincom bol vytvorený nový úrad pretora.⁵ Od práva sa už teda odlišovalo právo rímskych občanov, ktoré sa nazývalo *ius civilis*.

Ďalšou vážnou okolnosťou, ktorá ovplyvnila rozvoj rímskeho práva, najmä procesného, bolo narastanie počtu sporov, ktoré bolo tak isto dôsledkom rozvoja ekonomického života. Toto doviedlo k zdokonaleniu súdneho procesu, ktorý v Rímskom práve dosiahol skutočnej dokonalosti a je používaný v súdnej praxi dodnes. Nazýva sa *formulovým procesom*. Ustavičný ekonomický rozvoj zapríčinil aj nebyvalý rozvoj právnych noriem. Keď sa za Júlia

⁵ *Praetor* (*prae-itor*- ten, ktorý ide na čele ľudu), neskôr *praetor urbanus* bol vysoký úradník *collega minor* konzulov, ktorý vykonával ich príkazy, prípadne ich v neprítomnosti zastupoval. V súdnictve mal rozhodujúcu úlohu.

Cézara mení spoločenský systém z republiky na principát, vzniká nová požiadavka na rímskych právnikov. Musí byť totiž nanovo zadefinovaný ústavný vzťah senátu a principála. Právo sa v tom čase začína považovať za jednu z vied. Študujú sa rozhodnutia starých rímskych právnikov a prispôsobujú sa novým okolnostiam - *iurisprudentia*.

V tomto čase dosiahlo rímske právo svoju najvyššiu úroveň. O tomto období hovoríme ako o klasickom rímskom práve.

Dovtedajšia štruktúra riadenia štátu síce zostáva zachovaná, čiže funguje aj magistrát aj senát a ostatné orgány riadenia, *princeps* sa však stáva najvyšším moderátorom štátu a jeho najvyšším zákonodarcom.

Jeho moc konkrétne spočíva v *tribunicia potestas*, čiže ^{1.)} moc *intercessio*, ktorú pôvodne mali len tribúni plebejcov (*tribuni plebis*). Tým upadla autorita tribúnov prestala mať význam. Druhú časť jeho moci tvorilo ^{2.)} *imperium proconsulare maius et infinitum*, čiže najvyššia moc v armáde.

Postupne činnosťou *princepsa* vzniká nový prameň práva. Najdôležitejším zdrojom sú jeho *constitutiones*, ktoré tvoria niekoľko typov:

1.) **EDIKT** *edicta principum* ktorými *princeps* verejnosti oznamoval vyriešenie niektorého problému, ktorý mal prevažne verejnoprávny charakter.

2.) **MANDÁT** *mandata* tvorili inštrukcie, ktoré *princeps* dával administratívnym funkcionárom a magistrátom v niektorej provincii.

3.) **Rescripta** boli písomnými odpoveďami *princepsa* na praktické otázky.

4.) **DEKRET** *Decreta* boli vlastne súdnymi rozhodnutiami *princepsa* bez zachovania riadnej formy (*iudicia extra ordinem*).⁶

2.4 Obdobie absolútneho cisárstva alebo post klasické (r. 284 po Kr. – 565 po Kr.)

Politická situácia sa v Rímskej ríši znova mení za cisára Diokleciána, ktorého vládou

⁶ Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s. 11-12.

cisárske edikty, názory rímskej jurisprudencie a pod. Súčasťou *ius civile* bolo aj *ius honorarium*, ktoré obsahovalo rozličné privilégiá, na ktoré mali nárok len rímski občania.²⁹

5.3 *Ius publicum et ius privatum*, čiže právo verejné a právo súkromné

Do oblasti verejného práva patrili tie zákony, ktoré sa týkali organizácie rímskeho štátu. Ulpian hovorí, že sa vzťahuje na záležitosti rímskeho štátu, čiže na posvätné predmety, kňazov a štátne úrady, magistráty. Justinián v svojich Inštitúciách píše, že verejné právo je to, ktoré sa týka vecí Rímskeho štátu, právo súkromné sa dotýka záujmov jednotlivca.³⁰ Ostatné zákony, týkajúce sa práv jednotlivcov, tvorili oblasť súkromného práva.

Normy verejného práva teda chránili verejný záujem, čiže tých oblastí, ktoré sa týkali všetkých občanov. Ak sa preto dostali do kolízie práva jednotlivcov s právom verejným, prednosť mal verejný záujem, čiže rozhodovalo sa podľa verejného práva. Toto nádhorne definoval Cicero svojou známou vetou: *Salus populi (rei publicae) suprema lex esto*, čiže verejný záujem, záujem ľudu, je najvyšším zákonom. Táto zásada platí aj v súčasných právnych poriadkoch. Neznamená to však, žeby Rímske právo podceňovalo právo jednotlivcov. Jedným z mnohých geniálnych vynálezov Rímskeho práva je usporiadanie celého právneho systému takým spôsobom, aby právo spoločenstva slúžilo a chránilo práva jednotlivca.³¹

5.4 *Ius peregrinorum* čiže právo potulných a *ius gentium*, čiže právo národov

S rozvojom Ríma sa zvyšoval aj jeho ekonomický blahobyť. Pod vplyvom expanznej politiky Rimanov, ktorí si v mnohých vojnách podmaňovali stále väčšie územia, zvyšovala sa

29 Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 25.

30 D,1,2 ...*publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*. CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 53.

31 Ako vyššie s. 26.

aj jeho ekonomická sila. Ustavične sa zväčšujúce množstvo ornej pôdy a narastajúci počet otrokov napomáhali rozvoju remeselnej výroby a obchodu.

V tom čase sa z podrobených území do rímskeho priestoru dostalo mnoho cudzincov. Prichádzali sem z ekonomických dôvodov, predovšetkým za obchodom. Tieto osoby mali síce štatút slobodných ľudí, neboli to teda otroci, ale nemali štatút rímskych občanov.

Rimania si uvedomovali ich význam pre ďalší ekonomický rozvoj a preto voči nim boli veľkorysí. Tú istú veľkorysosť preukazovali aj voči národom, ktorých si podmanili počas vojenských výbojov. Veľkorysosť Rimanov sa prejavila v práve, ktoré týmto národom priznali. Základom tejto veľkorysosti bolo to, že podrobené národy, ktoré sa počas vojenských výbojov dostali do područia Ríma, sa mohli aj naďalej riadiť svojim vlastným právom. Kvôli zabezpečeniu verejného poriadku však postupne vzniklo aj rímske *ius peregrinorum*, čiže právo potulných. O rozvoj a zachovávanie tohto práva sa staral štátny úradník, ktorý sa nazýval *praetor peregrinus*. V najstarších časoch sa nazývalo, ako sme už spomenuli, *ius peregrinorum*, čiže právo potulných. Neskôr sa pretvorilo na *ius gentium*, čiže právo národov.

Základom tohto práva bolo prirodzené právo. Justinián v svojich Digestách o tom hovorí, že *ius gentium*, čiže právo národov je to, čo používajú všetky národy a ktoré sa od prirodzeného práva líši tým, že prirodzené právo sa dotýka aj všetkých živých tvorov, *ius gentium* je však právom, ktoré sa dotýka len ľudí a vzťahov medzi nimi.³²

Úlohou *ius gentium* bolo zabezpečiť spoločenský poriadok a zároveň v patričnej miere aj bezpečnosť cudzincov. Kým *ius civile* bolo charakteristické prísny formálnym, *ius peregrinum* a neskôr aj *ius gentium* bolo postavené najmä na vzájomnej dôvere a na základe správnosti a spravodlivosti (*ius et aequitas*).

Ako sme spomenuli, na jednej strane rešpektovalo zásady prirodzeného práva, čiže práva každého národa žiť tak, ako mu to jeho božstvo a príroda odovzdala. Na druhej strane boli postupne vypracované aj zásady všeobecné, vydávané zákonodarcom, ktoré regulovali život týchto nerímskych národov žijúcich na území Ríma.

32 D1,1,4 *Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur, quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.* In CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 54.

5. Rozdelenie práva

Genialita rímskych právnikov spočíva aj v tom, že dokázali právo aplikovať pre potreby celej škály spoločenského života. Tak sa postupne vytvárali podobné alebo rovnaké zákonné rozhodnutia pre podobné typy situácií.

Činnosťou jurisprudencie sa následne a postupne vykryštalizovali rozličné odvetvia práva. Tieto jednotlivé odvetvia práva sa rímskymi právnikmi v čase keď vznikali nevytvárali systematicky. Do systému ich zoradila až činnosť neskorších právnikov.

Jurisprudencia počas stáročí rozlíšila tieto oblasti rímskeho práva:

5.1 Prirodzené právo

V systéme rímskeho práva hrá dôležitú úlohu koncepcia prirodzeného práva. Za prirodzené právo rímske právo považuje tie práva, ktoré sú človekovi dané od prírody. Je to napríklad právo na život, ale aj zásada konania dobra a vyhýbania sa zlu. Cisár Justinián v svojich *Digestach* hovorí, že prirodzené právo je to, čo príroda naučila všetky živočíchy, ktoré žijú na zemi a mori a aj vtáky. Odtiaľ pochádza spojenie muža a ženy, ktoré my nazývame manželstvom, takisto plodenie a výchova detí. Vidíme totiž, že aj ostatné živočíchy, ba aj divé zvery sú podľa tohto práva odstupňované.²⁵ Rimania uznávajú, že prirodzené právo sa dotýka nielen človeka, ale všetkého živého stvorenia. Ulpián hovorí, že prirodzené právo je to, čo príroda naučila všetky tvory.²⁶ Justinián ešte o prirodzenom práve hovorí, že prirodzené práva, ktoré sú vytvorené božskou prozreteľnosťou, sú rovnako

25 D 1,1,3 *Ius naturalis est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est, hic descendit maris atque femine coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus, etenim cetera quoque animalia, teras etiam istius iuris peritia censet.* In *CORPUS IURIS CIVILIS, Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 54.

26 Ulp.D.1,1,1,3 *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit.* In REBRO K.: *Právnické výrazy a výroky*, Bratislava, 1984, s. 147.

zachovávané všetkými národmi a navždy nemenné.²⁷ Menia sa len zákony, ktoré vytvára podľa potrieb miesta a času občianska spoločnosť.²⁸ Z takto chápanej koncepcie prirodzeného práva vznikla následne zásada klasického Európskeho práva, ktorá prirodzené subjektívne práva človeka korunuje na také, ktoré sú človeku dané natrvalo a bez možnosti ich korekcie pozitívnym právom. Keby boli vydané zákony, ktoré obmedzujú alebo rušia subjektívne práva, ich účinnosť je *ex nature* nulitná.

Práve pre túto vlastnosť subjektívnych práv človeka, rímske právo venuje ich ochrane osobitnú pozornosť. Koncepcia prirodzeného práva bola preto základom aj pri tvorbe rímskeho *ius gentes*, o ktorom budeme hovoriť ďalej.

5.2 *Ius civile*, čiže občianske právo

Ius civile, čiže doslova občianske právo, prislúchovalo v starom Rímskom impériu tým, ktorí sa honosili štatútom rímskych občanov. V najstarších časoch boli rímskymi občanmi príslušníci pôvodného národa, ktorý založil samotné mesto Rím. Nazývali sa *Quirites*, podľa kopca na ktorom založili nové mesto *Roma*. Dnes sa táto štvrť Ríma nazýva Kvirinál. S rozvojom mesta Ríma, ktoré sa neskôr začalo stavať a rozširovať aj na iných kopcoch mesta začal štatút rímskych občanov prislúhovať aj týmto novým kmeňom a až neskôr, po splnení náročných stanovených podmienok, sa rímskymi občanmi a tým aj subjektami rímskeho práva mohli stať aj rímski obvatelia, ktorí pochádzali z iných národov.

Rímski obyvatelia so štatútom rímskeho občianstva sa neskôr začali nazývať občanmi (*cives*) a právo, ktoré im prislúchovalo sa začalo nazývať *ius civile* čiže občianske právo. Jeho podstatným prvkom je to, že prislúchovalo len rímskym občanom. Bolo to právo najprivilegovanejšej vrstvy v politickej koncepcii rímskeho impéria. Toto právo preto v sebe obsahovalo široký rozsah privilégií, týkajúcich sa spoločenského života všetkých, ktorí sa honosili štatútom rímskych občanov. Ich predovšetkým sa dotýkali všetky uznesenia senátu,

27 I.1,2,11: *Sed naturalis quidem iura, quae apud omne gentes pereaue servantur, divina quadam providentia constituta semper firma atque immutabilita permanent.* In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 230.

28 CORPUS IURIS CIVILIS, *Iustiniani Institutiones*, Trnava: Iura edition, 2000, Inst.1,3,11.

4.2.1 Formálna stránka zákona (*lex*)

Zákon sa skladal z troch častí: *praescriptio*, ktoré obsahovalo meno navrhovateľa, opísanie miesta a času hlasovania, *rogatio*, čiže samotný text navrhovaného zákona a *sanctio*, čiže dispozíciu, ktorá garantovala jeho dodržiavanie.

sanctio

Z pohľadu na sankcie *lex*, čiže zákon mohol byť:

1. *Lex perfecta*, čiže taký, ktorého nezachovanie spôsobuje neplatnosť konania.
2. *Lex minus quam perfecta* čiže taký, ktorý uznáva činnosť za platnú, avšak zároveň ju sankcionuje.
3. *Lex imperfecta*, čiže taký, ktorý za svoje nezachovanie nie je opatrený žiadnou sankciou.

napr. stály súradok

Cieľom zákona je však zachovávanie ľudskej spoločnosti ako organizovaného spoločenstva, preto svoje narušenie stráži sankciou. Má teda donucovací charakter.

Všeobecne sa teda právna norma nazýva zákonom (*lex*). Základným charakterom právnej normy, ktorý jej vtlačili geniálnym spôsobom Rimania, je jej všeobecnosť. Vztahuje sa totiž na všetkých, ktorí patria pod autoritu zákonodarcu. Ulpianus hovorí, že právo sa netvorí pre jednotlivé osoby, ale pre všetkých.²⁰

*Hasťas
Opis
normy*

Ďalšou vlastnosťou právnej normy je abstraktnosť. Zákon (*lex*) rieši abstraktným spôsobom jednotlivé hypotetické situácie, ktoré môžu v životných situáciách vzniknúť. Vo všeobecnosti a abstrakcii právnej normy sú teda skryté všetky možné situácie, ktoré môžu v danej oblasti nastať. Právnik Pomponius hovorí, že právo sa musí ustanoviť pre to, čo je obvyklé, nie pre to čo sa stáva výnimočne.²¹

Poslednou vlastnosťou právnej normy je jej vynucovací charakter. Zákon (*lex*) podriadený subjekt nezachováva len z vlastnej vôle, teda preto, že sám chce, ale preto, že za nej nezachovávanie hrozí sankcia.²² Právnik Modestinus hovorí, že moc zákona je rozkazovať, zakazovať, dovoľovať a trestať.²³

20 D.3,2 Ulpianus libro III ad Sabinum iura non in singulas personas, sed generaliter constitutur. CORPUS IURIS CIVILIS, Digestorum seu Pandectarum, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 76.

21 D. 3,4 Pomponius libro vicesimo quinto ad Sabinum iura constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his, quae epi to pleionton (gr.) accidunt, non quae ek paralogou (gr.). In CORPUS IURIS CIVILIS, Digestorum seu Pandectarum, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 75.

22 Porov. Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 20.

23 D.3,7 Modestinus libro I regularum Legis virtus haec est imperare vetere, permittere punire. In CORPUS IURIS CIVILIS, Digestorum seu Pandectarum, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 75.

Právne normy sa tiež rozlišujú podľa cieľa, ktorý chcú dosiahnuť a podľa prirodzenosti spoločenstva, ktorému slúžia. Iné sú takto právne normy ktoré slúžia Cirkvi prostredníctvom jej kánonického práva a iné sú tie, ktoré si vytvára prostredníctvom svojich zákonodarných orgánov štát. Platí prastará zásada *ubi societas ibi ius*, čiže aké je spoločenstvo, také je aj jej právo.

4.2.2 Záväznosť právnej normy v mieste (zásada teritoriality) a čase (*lex retro non agit*), princíp personality

Stará zásada Rímskeho práva je zásada teritoriality, ktorá hovorí, že právna norma zaväzuje na presne definovanom teritóriu (napr. Rímske právo bolo záväzné na území Rímskeho impéria).

Druhá zásada ktorá platí dodnes hovorí, že právna norma sa nemôže využiť vo vzťahu k udalostiam, ktoré sa odohrali pred jej legitímnym uvedením do života (*lex retro non agit*).

Okrem toho bolo Rímske právo silne poznačené *princípom personality*. Tento princíp znamená, že určitá osoba bola prísne viazaná riadiť sa tým právom, ktoré sa jej týkalo (čiže právom svojej *civitas*) bez ohľadu na miesto, na ktorom sa nachádzala.²⁴

4.2.3 Vzťah právnej normy k norme morálnej

Okrem právnych noriem sa stretávame aj s inými normami správania sa človeka, ktoré nie sú normami práva. Sem napríklad patria mravné normy, alebo náboženské mravné normy.

Medzi právnymi normami a ostatnými normami, ktoré regulujú spoločenský život je diametrálny rozdiel. Morálna norma, aj náboženská mravná norma, má skôr charakter doporučujúci, človek ktorý ju nezachová síce naruší štandardný spôsob správania sa v ľudskej spoločnosti, ale nie je za to *ex offio* kompetentnými orgánmi tejto spoločnosti sankcionovaný.

²⁴ Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 28.

⇒ Rímania nedefinovali právo, len ho opisujú.

4. Pojem právo (*ius*), právna norma, zákon (*lex*)

Kým v starých kultúrach a civilizáciách boli právne predpisy skoro výlučne súčasťou náboženských predpisov a zvykov, Rímania priniesli právo ako odlišnú a samostatnú disciplínu. Samotný pojem právo (*ius*) má právo odlíšiť od náboženských noriem (*fas*), od morálnych zásad (*mos*), od legitímnych zvykov (*consuetudo*), tiež od bezprávia (*iniuriā*).¹³

4.1 Pojem právo (*ius*)

Slovenský termín „právo“ Rímania nazývali *ius* (lat.). Tento termín niektorí označujú ako špeciálne vymyslený pre pojem právo, čiže nemá žiaden iný významový ekvivalent, iní zas hovoria, že pochádza z latinského slova „*iussum*“, čiže niečo zviazať.

Justinián však hovorí, že termín právo (*ius*) je odvodené od slova spravodlivosť (*iustitia*).¹⁴ Spravodlivosť zas rímski právnici definujú ako nemennú a ustavičnú vôľu poskytovať každému jeho vlastné právo.¹⁵ So všeobecne platnou definíciou práva sa však u starých Rimanov nestretávame. Už vtedy to pravdepodobne vyplývalo z ťažkosti, ktorú predstavuje veľký okruh ľudskej činnosti, ktorou sa právo zaoberá.

Na druhej strane, pre Rimanov ako praktických ľudí, prax nevyžadovala tvorbu takejto všeobecne platnej definície. Právo vznikalo ako praktická potreba pre riešenie rozličných spoločenských vzťahov a ako teoretická veda (*iurisprudencia*), začalo vznikať až v neskorších obdobiach svojho vývoja. Až v tom čase sa stretávame aj s prvými definíciami práva. Právnik Celsius definuje právo ako umenie dobrého a spravodlivého.¹⁶ Právnik Hermogenus zase právo

13 BARTOŠEK M.: *Encyklopedie Římskeho práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 182.

14 D.1,1,1 *...unde nomen iuris descendat, est autem a iustitia appellatum*. In *CORPUS IURIS CIVILIS, Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 53.

15 D.1,1,10, *Ulpianus libro primo regularum iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique,tribuendi*. In *CORPUS IURIS CIVILIS, Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 56.

16 D.1,1,1 pr., *Ulpianus libro primo institutionum:... ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi*. In. Ako vyššie.

definuje ako – *hominum causa omne ius constitutum est*, čiže všetko právo je konštituované pre ľudí. Najpozoruhodnejšou definíciou je však definícia právnika Ulpiana, ktorý právo definoval ako *honeste vivere, alterum non naedere, suum cuique tribuere, iuris precepta sunt* – čestne žiť, druhému neubližovať, každému dať čo mu patrí, to sú príkazy práva.

Znalci práva a vysluhovatelia spravodlivosti požívali v rímskej spoločnosti nevšedný obdiv a úctu. Ulpian ich nazýva kňazmi práva.¹⁷

4.2 Pojem „právná norma“, zákon (*lex*) – *právná norma*

Právná norma je súhrn predpisov vydávaných kompetentnou autoritou, ktoré diktujú konkrétny spôsob správania sa. Okrem zákonov, nariadení a vyhlášok je právnou normou predovšetkým zákon (*lex*). ^{PRÁVNÝ PORIADOK} Objektívne právo sme definovali ako súhrn noriem, ktoré právo nazýva zákonmi (*lex*). Právne normy následne sledujú ciele a prirodzenosť spoločnosti, ktorej slúžia.¹⁸ Preto stále platí zásada, ktorá hovorí *ubi societas ibi ius*, čiže aká je spoločnosť, také je právo.

Rímski právnici poje zákona definovali viac razy. Spomedzi nich spomeňme aspoň definíciu právnika Marciana, ktorý vlastne cituje Demostena, keď hovorí, že zákon je to, čo sa patrí, aby všetci poslúchali a to z mnohých rozličných príčin a ďalej alebo predovšetkým preto, že každý zákon je vnuknutím a darom Boha, princípom múdrych mužov, trestom za úmyselné alebo neúmyselné bezprávie a spoločný sľub občianstva, podľa ktorého majú povinnosť žiť všetky obce.¹⁹ *Lex*, zákon bol rímskym právníkom Gaiusom preto definovaný ako „*lex est, quod populus iubet atque constituit*“, čiže ako to čo ľud prikazuje a ustanovuje. Zákon bol ustanovený hlasovaním na ľudových zhromaždeniach (*comitia*). Hlasovanie sa najprv konalo verejne, v neskoršom období bolo tajné. Prijatý zákon vyžadoval ešte schválenie senátom (*auctoritas patrum*).

17 Cuius merito quis nos sacerdotes appellet... In CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 53.

18 Porov. Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 19.

19 D.3,2 CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 75.

Takto vznikali faktické zásady medzinárodného práva nerímskych národov žijúcich na území rímskeho impéria. Ono bolo v protiklade s rímskym *ius civile*, o ktorom píšeme ďalej a ktoré prislúchovalo výlučne rímskym občanom. *Ius civile* využívalo zásadu personality, na základe ktorej mali *peregrini* zo strany Rimanov právo riadiť sa právom svojho národa, alebo kmeňa. Pre tieto národy bolo ich právo vlastným *ius civile*. Zo strany Rimanov to však bolo *ius peregrinorum*, alebo neskôr *ius gentium*.

Význam tohto práva pre rozvoj rímskeho impéria bol d'alekosiahly. Justinián v svojich digestach cituje právnika Hermogena, ktorý hovorí, že na základe *ius gentium* boli vybudované ríše, uznalo sa vlastníctvo, rozdelili sa lány na polia, rozmiestnili sa stavby, zaviedli sa kúpa a obchod, nájom, zmluva o dielo, pracovná zmluva a ďalšie právne skutočnosti. Boli to vlastne všetky ostatné právne inštitúty, okrem tých, ktoré vznikli na základe civilného práva.³³

Toto právo bolo v určitej opozícii s rímskym *ius civile*, ktoré sa týkalo jedine tých, ktorí mali štatút rímskych občanov a dávalo im v rámci rímskeho impéria privilegované postavenie. Justinián v svojich *Institutiones* poukazuje na rozdiely, medzi *ius gentium* a *ius civile*. Poukazuje na to, že *ius gentium* je to právo, ktorým sa riadia všetky národy, lebo vyplýva z prirodzeného rozumu. On diktuje všetkým ľuďom svoje zásady preto, lebo sú ľuďmi.³⁴ Je to teda princíp, vyplývajúci z prirodzeného práva. Druhým časťou *ius gentium* bolo to právo, ktoré si tvorili jednotlivé národy žijúce na území rímskej ríše sami, prostredníctvom vlastných zákonodarcov. Pre jednotlivé národy to vlastne bolo ich *ius civile*,

33 D1,1,5 Hermogenus libro primo iuris epitomarum: Ex hoc iure gentium introducta bella, discretiae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure civili introductae sunt. In CORPUS IURIS CIVILIS, Digestorum seu Pandectarum, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 55.

34 Inst.,1,2,1 „*Ius autem civile vel gentium ita dividitur*“: omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis, est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur; et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur, quae singula qualia „sunt, suis locis proponemus“. In: CORPUS IURIS CIVILIS, Justiniani Institutiones, Trnava: Iura edition, 2000, s. 252.

ale závažnosť tohto práva sa týkala len konkrétneho národa, alebo kmeňa, pre ktoré bolo vydané. Nebolo to teda právo zaväzujúce všeobecne.

Toto právo sa v novej kresťanskej kultúre Európy stalo základom pre princípy medzinárodného práva.

5.5 Právo objektívne a právo subjektívne

Rímske právo vytvorilo aj pojem práva objektívneho a práva subjektívneho. Toto rozdelenie je dôležité pre pochopenie celej systematiky práva, preto ho takto delíme dodnes.

5.5.1 Objektívne právo

Vznik práva podnietil samotný život. Vznikom organizovanej ľudskej spoločnosti vznikla totiž zároveň potreba organizovať spoločenský život na úrovni jednotlivca, ako aj jednotlivých spoločenských skupín. Okrem bežných, totiž vznikajú aj situácie, ktoré sa vymykajú štandardnému ľudskému správaniu. Ľudská činnosť je taká mnohohráka a človek v svojom správaní taký nevyspytateľný, že nie je vylúčené aj také správanie, alebo vznik takých spoločenských situácií, ktoré je potrebné regulovať určitými normami.

Tak vznikla potreba tvorby práva, ktorá sa ťahne celou ľudskou civilizáciou. Tento proces sledujeme aj v rímskom impériu. Rímski právnici však do tvorby svojho práva priniesli množstvo nových systémov a mechanizmov. Medzi nimi bolo úplné novum to, že dokázali jednotlivé prípady ľudského správania v určitých situáciách abstrahovať do formulácie, jednotlivého všeobecného zákona, ktorý sa dal aplikovať na všetky podobné konkrétne prípady.³⁵ Abstraktnosť, ako sme už hovorili, je jedným z charakteristických prvkov rímskeho právneho systému, ktorý sa preniesol aj do súčasného práva.

V zmysle toho, čo sme uviedli, Rozwadowski objektívne rímske právo definuje ako skupinu pravidiel správania sa podľa zásad správnosti a spravodlivosti, v organizovanej ľudskej spoločnosti, ňou alebo ňou poverenou legislatívnou autoritou schválenú alebo

35 D.50,17,1, *Paulus libro sexto decimo ad Plautium: ...non ex regula ius summat, sed ex iure quod est regula fiat*. In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 229.

sankcionovanú, ktorých zachovávanie je garantované cestou vynútenia.³⁶ Objektívne právo je teda súhrn zákonov, ktoré vydáva kompetentná autorita, v spoločnosti organizovanej na princípoch totožných s vlastnou civilizáciou. Táto kompetentná autorita musí byť k vydávaniu zákonov legitímne poverená. U nás je to parlament, ktorý svoju legitimitáciu dostáva zákonnými voľbami.

Normy objektívneho práva sú vlastne zákonmi, ktoré sú v súlade s princípom správnosti a spravodlivosti. V zásade sú normou podľa ktorej má jednotlivец alebo skupina osôb postupovať v konkrétnych situáciách. Tieto zákony, v prípade, že sa jednotlivец alebo skupina voči nim previnili ich správanie sankcionujú. Ich dodržiavanie často býva vymáhané aj pomocou donucovacích prostriedkov.

5.5.2 Subjektívne právo

Subjektívne právo je zas také, ktoré konkrétnej osobe, prostredníctvom objektívneho práva, priznáva možnosť určitého správania, tiež však ukazuje spôsob určitého vzájomného správania sa dvoch, alebo viacerých osôb.³⁷ Toto subjektívne právo je pre konkrétnu osobu veľmi široké. Gaius o tom hovorí, že nekoná podvodne ten, kto využíva svoje práva.³⁸

Rimania však pri využívaní subjektívnych práv poznali aj obmedzenia. Boli to hranice, ktoré podľa nimi uznávaných zásad boli stanovené kritéria pre to, čo je dobré a slušné (*bonum et aequitas*). Spomínaný Gaius o tom hovorí, že pri využívaní svojich práv nesmieme mať nehodný úžitok.³⁹ V dnešnom práve je táto zásada vyjadrená princípom ktorý hovorí, že práva jednotlivca končia tam, kde začínajú práva druhého, alebo dovolené je všetko, čo zákon nezakazuje.

36 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 19.

37 Ako vyššie s. 28.

38 D.50,17,55 *Gaius libro secundo de testamentis ad edictum urbicum: Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur*. Ako vyššie s. 230.

39 Gaius 1,53: *...male enim nostro iure uti non debemus*. Ako vyššie s. 230.

5.5.3 *Ius commune et ius singulare*, čiže právo všeobecné a právo špeciálne

Ius commune, čiže všeobecné právo, obsahuje zákony, ktoré sa majú zachovávať vždy, bez výnimky. Napr. každý má zakázané kradnúť. Právo špeciálne zas obsahuje normy, ktoré sa využívajú v určitých osobitných situáciách, pre konkrétnu kategóriu ľudí. Napríklad slobodný sa nemusí riadiť manželským právom. Manželské právo prisluguje konkrétnej kategórii ľudí, čiže manželom.

Vzťah všeobecného práva k právu špeciálnemu je taký, ako vzťah pravidla k výnimke (výnimka potvrdzuje pravidlo). Môže sa dotýkať osôb (napr. zákaz uzatvárania manželstva rímskymi vojakmi) alebo vecí (napr. rímsky zákaz *usucapio* ku kradnutým veciam), alebo nejakej činnosti (napr. odstúpenie od požiadavky prítomnosti svedkov pri tzv. holografickom testamente). V určitých prípadoch má *ius singulare* za cieľ udeliť privilégia niektorej kategórii osôb.⁴⁰

5.5.4 *Ius absolutum et ius relativum*, čiže právo absolútne a právo relatívne a právo zaväzujúce absolútne (*ius cogens*) a právo zaväzujúce relatívne (*ius dispositivum*)

Obidve kategórie patria k právam subjektívnym. Základným kritériom týchto práv je nárok subjektu domáhať sa konkrétneho plnenia buď od jednej konkrétnej osoby alebo od kohokoľvek. Právo absolútne vyžaduje plnenie od všetkých, právo relatívne zas vymáha plnenie od určitej kategórie, alebo skupiny osôb, alebo od jedného, konkrétneho dlžníka.

Pri práve absolútnom môže oprávnený subjekt (napr. vlastník) vyžadovať od konkrétneho objektu, konkrétny spôsob správania sa. Z narušenia tejto sféry vyplýva pre oprávneného právo na žalobu. V nej môže od pozvaného subjektu žiadať, aby zanechal ďalšie narušenia, alebo o prinavrátenie do pôvodného stavu, ale tiež o odškodnenie, pričom pozvaným môže byť teoreticky každý, samozrejme, okrem oprávneného subjektu.⁴¹

Rozdiel medzi právom absolútnym a relatívnym a medzi právom absolútne a relatívne zaväzujúcim spočíva v tom, že kým to prvé sa týka subjektu, to druhé sa týka všetkých, subjektu aj objektu.

40 Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 27.

41 ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 27.

Právo zaväzujúce absolútne (*ius cogens*) je teda takým právom, ktorého predpisy treba zachovať vždy, keď sa očakáva právny účinok. Sú to predovšetkým predpisy verejného práva (napr. právom presne stanovená forma, ktorú treba zachovať pri vyhotovovaní testamentu, ak má byť uznaný za platný).

Zákony obsiahnuté v práve zaväzujúcom relatívne (*ius dispositivum*) sú také, ktoré môžu, ale nemusia byť v určitých prípadoch zachovávané (napr. osvedčenie vôle pri bez testamentovom dedení, ktoré nahrádza testament, ak ho zosnulý po sebe nezanechal).⁴²

5.5.5 Právo materiálne (alebo aj hmotné) a právo formálne

Právo ako celok sa dnes delí na dve základné časti: právo materiálne, ktoré poznáme aj ako právo hmotné a právo formálne, ktoré poznáme aj ako právo procesné.

Právo materiálne, alebo ináč nazývané aj hmotné obsahuje tie normy, ktoré reguluje vzťahy medzi jednotlivými subjektmi. Je to vlastne sumár všetkých zákonov platných v konkrétnom štáte, mimo práva formálneho.

Súčasťou materiálneho práva je trestné právo. Trestné právo je tou časťou materiálneho práva, ktorá definuje skutky uznávané za trestný čin (čiže prečin a zločin) a sankciu, ktorá je stanovená za jeho spáchanie. Z opačného hľadiska zas materiálne právo stanovuje povinnosti konkrétnych právnych podmetov, ktorých plnenie má základný spoločenský význam.⁴³

Formálne právo je zas tou časťou práva, ktorá obsahuje zákony určujúce spôsob postupu právnych subjektov a štátnych orgánov, pri uplatňovaní zákonov, ktoré sú obsahom materiálneho práva. Zaoberá sa právom civilným ako aj trestným. Formálne právo reguluje postup štátnych orgánov, ktoré sú povolané k výkonu spravodlivosti. Je to napríklad procesné právo, ktoré stanovuje presný postup pri súdnom procese, patrí sem však aj administratívne právo, ktoré stanovuje spôsob postupu administratívnych orgánov, pri realizácii práv občanov alebo inštitúcií.

Právo formálne je voči právu materiálnemu v služobnom postavení.

42 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 57.

43 Ako vyššie s. 27.

6. Právna inštitúcia, právna skutočnosť, právny vzťah, právny účinok a právny úkon⁴⁴

Na záver tejto teoretickej časti je potrebné ešte poukázať na ďalšie teoretické pojmy, ktorých pochopenie je potrebné k pochopeniu celkovej logiky rímskeho práva.

6.1 Právna inštitúcia

Ľudskú spoločnosť môžeme vidieť v rôznych kategóriách: filozofických, sociologických, morálnych, ale aj ako právnu inštitúciu. Ľudskou spoločnosťou ako právnou inštitúciou je predovšetkým štát. Štát vzniká na základe spoločenskej dohody. Jeho život regulujú zákony, ktoré vydávajú zákonodarné orgány.

Právnymi inštitúciami sú však aj všetky ostatné inštitúcie existujúce vo vnútri štátu, ktoré sú zriadené, alebo konštituované podľa platných zákonov.

6.2 Právna skutočnosť

Právnou skutočnosťou je taká udalosť, ktorá sa stáva predmetom práva. Trabuchi ju definuje ako udalosť života, ktorá prináša právny účinok.⁴⁴ Je preto potrebné rozlišovať medzi takými udalosťami, ktorými sa právo nezaobrá a tými, ktorými sa právo zaoberá. Napríklad ak vonku prší, nemá to pre právo žiaden význam. Ak však v dôsledku dažďa vznikne nejaká škoda, napríklad je zničený dom, ktorý je poistený, medzi majiteľom a poisťovňou vzniká právna skutočnosť, ktorú zvykneme nazývať poistnou udalosťou.

Právne skutočnosti môžu byť dvojaké: nezávislé od ľudského správania (narodenie, smrť) alebo od ľudského správania závislé. V takomto prípade hovoríme o právnom úkone. Právny úkon je spojený s prejavom vôle, ktorý smeruje k vzniku, zmene alebo zániku takých práv a povinností, ktoré právo považuje za také, ktoré menia právne postavenie subjektu.

⁴⁴ Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichita*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s. 21.

- činnosť subjektu, kt. smeruje k naplneniu nejakého skutku

Rozhodujúcim prvkom právneho úkonu je vôľa subjektu, ktorou smeruje k naplneniu nejakého skutku. Podľa toho potom právne úkony môžu byť také, v ktorých vôľa subjektu smeruje k súladu so zákonom, alebo smeruje k skutkom, ktoré sú v rozpore so zákonom (napr. krádež).

6.2.1 Dôsledky právnych skutočností

Právna skutočnosť ako fenomén s právnymi následkami má konkrétne právne dôsledky.

Sú nimi:

1. Nadobudnutie, zmena, alebo strata nejakého subjektívneho práva. Nadobudnutie práva môže mať prvotný alebo odvodený charakter. Prvotné nadobudnutie práva je také, ak niekto nadobúda právo, ktoré predtým nikomu nepatrilo, alebo ak sa podmetom práva niekto stáva nezávisle na právach tej osoby, ktorá ho stratila. Nadobúdateľ teda neodvodzuje svoje právo od nikoho predchádzajúceho. Napríklad predaj sochy autorom. *DEDIČSTVO - právne zdedenie* *ZMENA, STRATA*

2. Nástupníctvo je zaujatie takej pozície nového právneho subjektu vo vzťahu k právam alebo určitej povinnosti, ktoré zaujímala iná osoba vo vzťahu k tomu istému právu alebo povinnosti. *ODVODENÝ* *(DEDIČSTVO)*

Môže byť singulárne alebo univerzálne. *→ ZDEDIČIE NAPR. LEN 1. DOMU, NIE CELEHO MAJETKU* *→ SA TÝKA VŠETKÝCH PRÁV*

Singulárne nástupníctvo je také, ktoré sa dotýka jednotlivého práva, univerzálne nástupníctvo je také, ktoré sa týka všetkých práv. Napríklad v prípade dedenia.

Zmenu práva, ktorou vzniká nástupníctvo, môže vyvolať právna udalosť v oblasti obsahu subjektívneho práva, tak oprávneného ako aj povinného, bez zmeny samotného práva, ktorého sa nástupníctvo týka. Napr. muž získal ako veno pozemok v Talii. Nemohol ho scudziť, pretože podľa rímskeho práva za života manželky nebol jeho vlastníkom. Ak však manželka zomrela, skončilo tiež obmedzenie vlastníctva muža v oblasti dispozičného práva (*ius disponendi*). Mohol teda s pozemkom naložiť ako chcel, mohol ho prípadne aj predať.

Zánik práva nastáva, ak subjekt práva prestáva existovať. Napr. vecné právo prestáva existovať v okamihu zániku veci. Osobné práva tiež zanikajú zánikom osoby ktorý spôsobila smrť, tiež stratou právnej spôsobilosti. Boli však aj práva, ktoré zanikali uplynutím času, napr. prenájom končil uplynutím doby, na ktorý bol dohodnutý.

6.3 Právny vzťah

V situácii ľudskej spoločnosti ako právnej inštitúcie si nemôžeme nevšimnúť, že v rozvinutej spoločnosti vznikajú medzi jednotlivcami rozličné vzťahy. Právny vzťah následne vzniká ako vzťah medzi dvoma alebo viacerými subjektami, ktorý riadi právo. Táto relácia sa týka rozličných dohier života.⁴⁵ Ak tieto vzťahy vznikajú medzi subjektami práva a ich dôsledkom sú práva a povinnosti, predvídané a garantované záväzným právnym poriadkom, nazývajú sa civilno právnymi vzťahmi.

Elementami každého právneho vzťahu sú konkrétne:

1. Právna norma, čiže zákon, ktorý tento vzťah konkretizuje;
2. práva a povinnosti ktoré táto právna norma definuje;
3. subjekty, ktorých sa tieto práva a povinnosti týkajú;
4. civilno právne účinky vyplývajúce z daného zákona.⁴⁶

Vznik, zmena alebo ukončenie právneho vzťahu je vždy dôsledkom nejakej právnej skutočnosti.

6.4 Právny účinok

Dôsledkom právneho vzťahu je právny účinok. Zákonným je právny úkon vtedy, ak právna norma spája účinky zodpovedajúce vôli toho, kto činnosť vykonáva (napr. odovzdanie veci s úmyslom prechodu vlastníckeho práva na toho, kto vec prijíma). V opačnom prípade zas nezákonným je také správanie, v ktorom právna norma spája účinok priečiaci sa, alebo odlišný od vôle konajúceho, pričom účinok je v rozpore so záväzujúcim právnym poriadkom. Protiprávnym konaním je tiež nečinnosť toho, ktorého právna norma zaväzuje k vykonávaniu pozitívnej činnosti. Ten ktorý vykonáva protiprávnu činnosť môže byť vzatý na zodpovednosť len vtedy, ak sú splnené štyri základné podmienky:

⁴⁵ Ako vyššie.

⁴⁶ ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzyskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 96.

Musí byť: *ELEMENTY PROTIPRÁVNÉHO KONANIA*

1. porušenie právnej normy;
2. spôsobom, ktorý zavinil konajúci;
3. pričom vznikla škoda na cudzom majetku;
4. pričom medzi škodou a jeho konaním musí byť príčinná súvislosť.

Ad ① Porušenie právnej normy sa musí týkať ochrany subjektívneho práva, ktoré prislúhuje veriteľovi a vinník musí konať spôsobom, ktorý je touto normou zakázaný, alebo nekonať v prípade, že to norma prikazuje. Takéto správanie rímske právo nazýva *iniuria*.

Ad ② Pojem viny rímske právo nedefinuje. Všeobecne sa však za vinu uznáva hanebné subjektívne správanie sa nejakého subjektu vzhľadom k jeho povinnosti, ktorá vyplýva z právnej normy, ktoré je v protiklade s všeobecne uznávaným princípom slušnosti alebo obsahu právneho vzťahu, ktorý ho spája s iným podmetom.

Meradlom viny je jej stupeň. Staré rímske právo poznalo len dva stupne viny: *dolus* a *culpa*. *Dolus* predstavuje zlý zámer, alebo aj podvod. Ako najvyšší stupeň viny *dolus* spočíva na vedomom správaní sa nejakého podmetu s cieľom spôsobiť inému škodu (napr. predajca zabije predaného otroka, pretože ho nechce vydať kupujúcemu).

Rozdiel medzi *dolus* a *culpa* spočíva v tom, že kým *dolus* predstavuje úmyselné protizákonné správanie sa povinného subjektu, *culpa* predstavuje neúmyselné konanie páchatel'a, ktorý účinok svojho konania nepoznal ani nepredvídal, aj keď mal povinnosť ho poznať a predvídať. *Culpa* je teda neúmyselné previnenie, ktoré je rímskymi klasickými právnikmi chápané ako zodpovednou osobou zanedbanie určitej starostlivosti, ktorú je povinná zachovávať.

Ad ③ Škoda je porušením záujmu veriteľ'a. Záujem veriteľ'a musí byť jeho subjektívnym právom, ktoré musí byť chránené záväzným právnym poriadkom. Sem patrí nielen porušenie materiálnych práv, ale i porušenie práv morálnych (napr. porušenie dobrého mena), alebo i fyzických (napr. porušenie telesnej integrity) a iných, napríklad strata ušlého zisku.

Ad 4. Dlžník zodpovedá za spôsobenú škodu len vtedy, ak bola výsledkom jeho nenáležitého protizákonného správania sa. Medzi škodou a správaním sa dlžníka teda existovala príčinná súvislosť.⁴⁷

6.5 Právny úkon

Medzi právnymi skutočnosťami majú osobitnú úlohu právne úkony. Sú to také prejavy vôle, ktoré smerujú k vzniku, zmene alebo zániku právneho vzťahu. V určitých prípadoch k realizácii právneho účinku sa vyžaduje ešte dodatočná činnosť podmetu, ako napr. zaplatenie poplatku alebo vykonanie zápisu.

Právne úkony možno deliť na:

1. Jednostranné a dvojstranné. Jednostranné právne úkony sú také, pri ktorých k vzniku právneho účinku stačí prejav vôle jednej strany (napr. zhotovenie testamentu, vyslobodenie otroka jeho vlastníkom). Dvojstranné právne úkony sú také, pri ktorých je k vzniku právneho účinku vyžadovaný súhlasný prejav vôle dvoch strán (napr. kúpno predajná zmluva).

2. Formálne právne úkony sú také, pri ktorých sa k platnosti vyžaduje zachovanie predpísanej formy (napr. *mancipacia*, čiže jednoducho povedané vkladanie rúk, ktorým subjekt dáva najavo, že sa ujíma svojho práva, alebo *stipulácia*, čiže použitie presne stanovených slov, ktorými subjekt tak isto vyjadruje, že sa ujíma svojho práva).

3. Právne úkony medzi živými (*inter vivos*) sú také, ktoré regulujú právne vzťahy počas života konajúceho podmetu (napr. poverenie), alebo právne úkony pre prípad smrti (*mortis causa*), ak účinok právneho úkonu nastáva až smrťou subjektu (napr. testament).

6.5.1 Spôsobilosť k právnym úkonom

Spôsobilosť k právnym úkonom je schopnosť subjektu k takému samostatnému prejavu vôle, ktorý vyvoláva právny účinok.

⁴⁷ Ako vyššie s. 97-98.

V rímskom práve spôsobilosť k právnym úkonom ohraničovali štyri elementy: 1. vek, 2. pohlavie, 3. duševná choroba, 4. mánotratnosť.

Ad 1. Čo sa týka kategórie veku, v súvislosti s jeho vplyvom na spôsobilosť k právnym úkonom Rímania rozlišovali štyri obdobia:

Za deti (*infantes*) boli v najstarších časoch považovaní tí, ktorí nevedeli hovoriť. Od čias cisára Justiniána boli za deti považovaní tí, ktorí neukončili siedmy rok života. Deti boli nespôsobilé k právnym úkonom.

Za nedospelých (*inupuberes*) boli považované dievčatá od 7 do 12 roku života a chlapci od 7 do 14 roku života. Táto kategória mala obmedzenú spôsobilosť k právnym úkonom. Termín obmedzená správna spôsobilosť predstavuje také právne účinky, ktoré sú účinné pri nadobudnutí práv (napr. pri nadobúdaní alebo zväčšovaní majetku), avšak neúčinné pri takej právnej činnosti, z ktorej vznikajú povinnosti.

Konkrétny príklad: kúpno predajná zmluva bola účinná čo sa týka úžitku, ktorý z nej nedospelí získali, avšak neúčinná, čo sa týka voči nim vznikajúcich záväzkov. Osoby ktoré mali obmedzenú právnu spôsobilosť, mohli svoju spôsobilosť k právnym úkonom naplno využívať len za účasti svojho právneho zástupcu. Napr. opatrovníka, alebo prokurátora.

Dospelí (*puberes minores*) boli tí, ktorí dosiahli vek od 14 do 25 roku života. Táto kategória mala plnú právnu spôsobilosť, ale z dôvodu nedostatočných životných skúseností ich právo chránilo pred vykorisťovaním. Ich práva preto pretor chránil buď námietkou (*exceptio*), alebo prostredníctvom inštitútu navrátenia do pôvodného stavu (*restitutio in integrum*).

Dospelí nad 25 rokov mali plnú právnu spôsobilosť. Aj v tejto kategórii však mali osobitné postavenie ženy. Ženy totiž mali aj po dosiahnutí plnoletosti obmedzenú právnu spôsobilosť. Činnosti, ktorých dôsledkom bol právny účinok, mohli vykonávať len so súhlasom svojho poručníka. Od čias panovania cisára Augusta, kedy začal slabnúť inštitút poručníctva žien, začala sa pre nich nepriazniva situácia meniť v ich prospech.

Duševne chorý (*furiosus*) bol právnej spôsobilosti zbavený úplne. Získaval ju však v čase prerušenia choroby (*lucidum intervallum*). O majetok duševne chorého sa staral jeho kurátor (*curator furiosi*).

Márnotratiník (*prodigus*) bol osobou, ktorú pretor uznal za takú, ktorá ľahkomyselne nakladá so svojím majetkom. Napríklad vášnivý hazardný hráč v kocky. Takáto osoba mala ohraničenú právnu spôsobilosť a svoj majetok mohla umenšovať len so súhlasom kurátora, ktorý bol pre ňu kvôli tomu ustanovený.

6.5.2 Vôľa a právny úkon

Vôľa je vnútorné smerovanie subjektu k činnosti s právnymi následkami. Je preto nevyhnutnou časťou právneho úkonu. Ak chýba pozitívne smerovanie vôle, právny účinok nevzniká ani v takom prípade, že všetky ostatné elementy nastali.

Ak sa vôľa ako vnútorné smerovanie človeka, nezodhuje s jeho vonkajším prejavom, nastáva problém. Nie je bez zaujímavosti, že staré rímske právo (*ius antiquum*), ktoré bolo veľmi formálne, tento prípadný rozpor nebralo do úvahy. Ak niekto navonok splnil formálne úkony, ktoré sa k platnosti právneho úkonu vyžadovali (stipulácia, mancipácia), považovalo sa to zároveň aj za nespochybniteľný prejav vôle s právnym účinkom.

S postupným ústupom formalizmu, keď sa stále viac začal využívať neformálny a individuálny prístup, s rešpektovaním nového princípu konania v dobrej viere (*bona fides*) sa v rímskom práve začala rešpektovať skutočná vôľa subjektu, ako jeho vnútornej činnosti.

Pre doplnenie ešte treba uviesť, že vôľa môže byť len vtedy súčasťou právneho úkonu, ak je prejavená navonok spôsobom, ktorý predvída právo. Takýto prejav vôle môže byť výslovný, alebo ho tiež možno vyvodiť z konkrétneho správania sa subjektu. Medzi vôľou a jej prejavom totiž vždy nemusí existovať zhoda. V prípade, že medzi týmito dvoma elementmi zhoda neexistuje, potom je právny úkon vadný a preto neplatný.⁴⁸

6.5.3 Vady osvedčenia vôle

Starí Rimania následne vypracovali celý rad situácií a okolností, ktoré prejav vôle označujú ako vadný a tým aj neplatný.

Sú to tieto situácie:

Žart (*iocus*). Je to taká situácia, keď niekto navonok, kvôli pobaveniu publika, finguje prejav vôle, pričom nepredpokladá zmenu právneho stavu.

48 Porov. BARTOŠEK M.: *Encyklopedie Římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 320.

Simulácia (*simulatio*) je úkon, pri ktorom sa strany dohodnú, že ich prejav vôle nemá vyvolať žiadne právne účinky, alebo že ich prejav vôle má vyvolať iné právne účinky než tie, ktoré prirodzene vyplývajú z konkrétneho právneho úkonu (napr. pod zmluvou o držbe strany schovávajú kúpno predajnú zmluvu).

Omyl (*error*). Jeho podstatou je to, že strany ktoré právny úkon chcú vykonať s právnym účinkom, alebo aspoň jedna z nich konajú v omyle, ktorý sa týka buď obsahu právneho úkonu, alebo toho, čo sa týka predstavovanej skutočnosti (napr. omyl jazykový – *lapsus linguae*).

Rímske právo rozoznáva viac typov omylov:

Omyl o právnej povahe daného jednaní (*error in negotio*) môže nastať pri takej právnej činnosti, ktorá vyžaduje dvojstranné osvedčenie vôle, pričom každá zo strán má zámer vyvolať rôzne právne účinky. Chýbajúca zhodná vôľa spôsobuje, že požadovaný právny účinok nenastane.

Omyl v osobe (*error in persona*) nastáva, ak ktosi osvedčenie vôle odovzdáva voči príjemcovi, ktorého mylne považoval za niekoho iného.

Omyl o predmete (*error in corpore*) nastáva vtedy, ak sa strany nezhodli v svojich predstavách o samotnom predmete právnej udalosti. Rozdiel medzi *error in corpore* a *error in substantia* spočíval v tom, že mylná predstava sa v prvom prípade týka fyzických vlastností predmetu, kým v druhom prípade sa týka jeho samotnej podstaty.

Omyl v kvalite (*error in qualitate*) je mylná predstava o kvalite predmetu právnej udalosti.

Počas rôznych historických epoch rímske právo význam omylu na platnosť právnej udalosti hodnotilo rôzne. V najstarších časoch kladlo najväčšiu váhu na vonkajšie prejavy subjektu. Strany boli viazané tým, čo osvedčili navonok a to i vtedy, ak sa nachádzali v omyle. Pod vplyvom činnosti pretorov a jurisprudencie sa postupne zvyšuje význam teórie vôle. Znamená to asi toľko, že postupne sa kladie väčší dôraz na to čo strany skutočne chceli osvedčiť vôľou, než na to, čo navonok osvedčili. Rastie teda význam motívu, ktorý subjekt viedol k určitému spôsobu konania.

Motív, ktorým sa riadila strana vykonávajúca osvedčenie vôle, bol v zásade v rímskom práve nepodstatný, s výnimkou prípadu strachu (*metus*) vyvolaného nejakou hrozbou, alebo stavu vyvolaného vedomým, podvodným konaním (*dolus*).

Metus je strach vyvolaný hrozbou, pod vplyvom ktorého bola vyvolaná činnosť privádzajúca škodu na majetku.

Dolus je podľa Ulpiana podvodné konanie, so zámerom oklamať niekoho druhého, pričom niekto niečo iné ukazuje a niečo iné má zámer vykonať.⁴⁹

6.5.4 Elementy právneho úkonu

V rímskom práve, ktoré tvorí uzavretý systém, sú vytvorené typické spôsoby – akty, úkony (napr. kúpa a predaj, pôžička, závet a i.), ktoré sa riadia stanovenými pravidlami. O tom, do ktorého typu daný akt náleží a ktorými pravidlami sa musí riadiť aby sa stal právne účinný, rozhodujú jeho typické elementy (tzv. *essentia negotii*).

Napr. v kúpno – predajnej zmluve takými elementami sú: dohoda o tovare a cene. Tieto elementy sú v týchto typoch právnych aktov podstatné až do takej miery, že vynechanie niektorého z nich spôsobuje neplatnosť celého právneho úkonu.

Okrem týchto podstatných regúl právny akt ešte obsahuje také časti, ktoré sú pre platnosť právneho úkonu nepodstatné. Napr. v kúpno – predajnej zmluve môžu byť ustanovenia o zodpovednosti predávajúceho za kvalitu tovaru. Strany môžu takéto ustanovenia zúžiť, rozšíriť alebo i celkom vynechať. Nazývajú sa *naturalia negotii*.

Tretiu skupinu týchto elementov tvoria tzv. *accidentalia negotii*. Sú to predovšetkým podmienka, termín a nariadenie.

Podmienka (*conditio*) je doložkou, ktorá účinok nejakej činnosti robí závislým na nejakej budúcej a neistej udalosti. Ak od tejto udalosti závisí účinnosť nejakej činnosti (napr. dám ti tisíc sesterciov ak sa moja loď vráti z Ázie), takáto podmienka má suspendujúci charakter. Ak sa nesplní, nenastane ani právny účinok.

49 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 101.

Okrem toho môže mať podmienka aj účinok rozvážujúci. Napr. Ak nájdem kupujúceho, ktorý mi za ňu zaplatí viac peňazí, predanú vec mi vrátiš.

Podmienka je kladná alebo záporná. Kladná je vtedy, ak je budúca udalosť závislá na zmene predchádzajúcej existujúcej skutočnosti, napr. ak prijmeš dedičstvo po Júliusovi. Záporná je vtedy, ak má predchádzajúci stav zachovať, napr. ak odmietneš dedičstvo po Júliusovi.

Podmienka môže byť aj potestatívna, ak je budúca udalosť závislá na vôli kontrahenta. Napr. ak uzavrieš alebo neuzavrieš manželstvo.

Budúca udalosť môže byť čiastočne závislá od vôle kontrahenta a čiastočne byť od neho nezávislá. Napr. urobím ťa dedičom, ak si vezmeš za manželku Semproniu. Vtedy hovoríme o zmiešanej podmienke.

Termín (*dies*) je takou doložkou, pri ktorej je účinnosť nejakej činnosti závislá od udalosti budúcej a istej.

Príkaz (*modus*) je dodatočná klauzula k činnosti právneho charakteru (napr. dar, vyslobodenie, vykonanie poslednej vôle), ktorá ukladá tomu, kto má z tejto činnosti úžitok, povinnosť určitého správania (napr. dediča zaväzovala zhotovením náhrobného pomníka). Dôležité bolo, že pri príkaze musela asistovať vôľa príkazcu. Nestačilo, žeby to bola rada.⁵⁰

6.5.5 Zastúpenie

Činnosť právneho charakteru vyvoláva právny účinok v zásade vtedy, ak v právnych vzťahoch asistuje prejav vôle. Ten kto prejavuje vôľu sa v právnom úkone stáva oprávneným alebo povinným.

Nie vždy však môže zainteresovaná osoba urobiť prejav vôle osobne. Môže to byť z dôvodov faktických (napr. neprítomnosť) alebo právnych (napr. osoba je neschopná právnych úkonov). Vtedy nastáva nevyhnutnosť konania prostredníctvom zástupcu. Činnosť zástupcu sa následne nazýva zastúpením. Ten, kto zástupcu splnomocňuje k nejakej činnosti v svojom mene sa nazýva splnomocniteľ.

⁵⁰ Ako vyššie s. 107.

Zastúpenie môže byť priame, alebo niekedy hovoríme aj o bezprostrednom zastúpení a to vtedy, ak vôľa zástupcu nahrádza vôľu zastupovaného a prejavy vôle zástupcu vyvolávajú právny účinok, čiže práva a povinnosti, voči zastupovanému.

Nepriame zastúpenie je také, pri ktorom prejavy vôle zástupcu vyvolávajú právne účinky jedine voči nemu, prostredníctvom ďalších právnych nástrojov sa však takto nadobudnuté práva a povinnosti následne prenášajú na zastupovaného.

Rímske právo poznalo v zásade len ten druhý spôsob zastúpenia, čiže zastúpenie nepriame. Idea priameho zástupníctva narážala na tvrdý odpor. Bolo to z toho dôvodu, že podľa rímskeho práva tak otroci ako aj synovia, ak čokoľvek nadobúdali, nadobúdali to z moci práva pre svojho vlastníka, alebo otca rodiny (*pater familias*).

Ako zástupca v procese vystupoval prokurátor a kognitor. Jeho postavenie bolo neformálne. Zastupoval buď v jednej kauze, alebo bol zástupcom vo všetkých kauzách. Prokurátor však mohol figurovať aj mimo procesu, čiže mohol zastupovať aj v iných právnych úkonoch. Mohol byť povolaný k vybaveniu jednej záležitosti (*procurator unius rei*) a tiež mohol byť poverený k vybavovaniu záležitosti celého majetku v roli jeho správcu (*procurator omnium rerum, bonorum*). V takomto prípade mohol prokurátor niektoré činnosti vykonávať s bezprostredným právnym účinkom pre splnomocniteľa (napr. nadobudnúť držbu), alebo prijať poplatok od dlžníka s oslobodzujúcim účinkom, ktorý ho oslobodzoval z moci splnomocniteľa. Vzájomné vzťahy medzi prokurátorom a splnomocniteľom boli regulované poverovacou zmluvou, ktorou prokurátor získaval plnomocenstvo. Bez takto získaného titulu zástupca nemohol zastúpenie vykonávať.

Okrem dobrovoľného zastúpenia (*cognitor, procurator, actor municipii*) poznalo rímske právo aj zastúpenie povinné. Takými zástupcami boli opatrovník a kurátor. Týkalo sa tých, ktorí nemali právnu spôsobilosť. Boli to napríklad deti, alebo tí, ktorí neužívali rozum z inej príčiny (blázon – *furiosus*, márnотratník), preto boli právnej spôsobilosti pozbavení buď úplne, alebo čiastočne.

Od zástupcu treba rozlišovať vyslanca (*nuntius*), ktorý nevykonáva prejav vôle v cudzom mene, jeho úlohou je jedine oznámiť vôľu toho, ktorého zastupuje.⁵¹

51 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 109.

7. Osoba v Rímskom práve

V súčasnej jurisprudencii sa osobou nazýva ten kto má právnu spôsobilosť. Právna spôsobilosť je právom uznaná schopnosť vykonávať v právnych vzťahoch činnosť s právnymi účinkami, čiže znamená schopnosť byť v právnych vzťahoch subjektom práv alebo povinnosti. Právnu spôsobilosťou musí byť pri realizácii svojich práv vybavená každá osoba a človek ju získava narodením.⁵²

Osoba môže byť dnes dvojaká: fyzická alebo právnická. Fyzickou osobou je jednotlivý človek, právnickou osobou je podmet nefyzický, avšak právom ozdobený právnou spôsobilosťou, ktorá je nevyhnutná k realizácii jej cieľov (napr. včelársky spolok sa právnickou osobou stáva schválením štatútu kompetentným orgánom, v súlade s právnym poriadkom štátu. Ináč nie je právnickou osobou, len skupinou ľudí, ktorých spája rovnaký záujem. Nemôžu však spoločne, ako právnická osoba, vystupovať v právnych vzťahoch ako subjekt práv a povinností).

7.1 Právne postavenie osôb v starom Ríme

Právne postavenie osôb v starom Ríme bolo rozličné. Aj Rimania poznali pojem právnej spôsobilosti, avšak jej nositeľom nebol každý, ba rozlišovali aj fyzickú a právnickú osobu. Rozdiel bol v tom, že právnické osoby mali skôr súkromný charakter a len následne sa stavali subjektmi rímskeho práva. Stalo sa to napríklad vtedy, keď sa jednotliví členovia medzi sebou dostali do sporu.

Čo sa týka právneho postavenia fyzických osôb, rozhodujúce bolo to, v ktorej spoločenskej vrstve sa konkrétny človek nachádzal. Základné, najnižšie spoločenské vrstvy tvorili podľa ich postavenia (*status, caput*) v spoločnosti dve kategórie osôb. Táto ich príslušnosť k určitej spoločenskej kategórii bola zároveň aj vyjadrením ich právnej spôsobilosti, alebo nespôsobilosti.

52 Porov. REBRO K. - BLAHO P.: *Rímske právo*. Bratislava – Trnava: Vydavateľstvo právnickej literatúry Iura edition, 2003, s. 155.

Prvú zo spomínaných skupín tvorili slobodní, čiže *liberi* a druhú otroci, čiže *servi*. Stav slobody sa chápal ako fakulta prirodzeného práva, ktorá umožňuje človekovi možnosť robiť to čo chce, v rámci svojich možností a v súlade s právom. Rímski právnici uznávali, že človek má prirodzené právo byť slobodný. Medzi jeho práva patrí vlastníť všetko, čo svojou právou alebo iným legálnym spôsobom nadobudol. Predsa sa však v starom Ríme stretávame v kontraste s inštitúciou otroctva. Otroci vytvárali triedu dedične neslobodných a celkom bezprávných obyvateľov rímskeho štátu.

7.1.1 Fyzická osoba

V koncepcii súčasného práva právnu spôsobilosť získava každý človek od chvíle svojho narodenia. Právna spôsobilosť človeka zanika vždy v okamihu jeho smrti.

V situácii rímskeho práva mal plnú právnu spôsobilosť ten, kto spĺňal tri kritéria (*status*): stav slobody (*status libertatis*), bol rímskym občanom (*status civitatis*), v rímskej rodine nebol podriadený žiadnej autorite (*status familiae*), čo rímske právo vyjadrovalo ako postavenie *sui iuris*.

Rimania však rozlišovali právnu spôsobilosť a spôsobilosť konať s právnymi účinkami. Právna spôsobilosť ešte neznamenalala, že subjekt mohol aj konať s právnymi účinkami. Záležalo to od osoby. Dieťa mohlo mať právnu spôsobilosť, čiže mohlo mať status slobody, mohlo byť rímskym občanom a mohlo byť *sui iuris*, ale predsa nemalo spôsobilosť konať s právnymi účinkami.⁵³ Tieto okolnosti spôsobovali, že právnu spôsobilosť mal na území rímskeho impéria len malý okruh osôb.

Niektoré práva však starým Rimanom prislúchovali ešte v lone matky (*nasciturus*). U starých Rimanov platila zásada, že nenarodené dieťa sa chráni takým spôsobom, ako narodené.⁵⁴ Za legitímne dieťa sa považovalo to, ktoré sa narodilo v siedmom mesiaci svojho

53 Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 49.

54 D.1,1,5,9 *Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur...* CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 525.

vývoja.⁵⁵ Dôsledkom tejto právnej konštrukcie bolo, že nenarodenému dieťaťu sa napríklad priznávalo právo na dedičstvo. Pre ochranu jeho práv bolo možné ustanoviť špeciálneho kurátora (*curator ventris*).

Rímske právo ešte rozlišuje dva typy fyzických osôb. Niektoré, ktoré podľa práva nepodliehali žiadnej inej moci, sa nazývali *sui iuris* a zase ďalšie, ktoré podliehali inej autorite sa nazývali *alieni iuris*.⁵⁶ Osobou *sui iuris* bol predovšetkým otec rodiny (*pater familiae*). O jeho postavení pojednávame v kapitole o manželskom a rodinnom práve. Osoby *alieni iuris* boli členovia rodiny, ktorý podliehali moci otca (*pater familias*), ale aj otroci (*servi*).⁵⁷

Právna spôsobilosť fyzickej osoby, ako sme už uviedli vyššie, končila chvíľou smrti. Na základe rímskej konštrukcie práva však osoba mohla stratiť svoj status právnej spôsobilosti, čiastočne alebo úplne, aj počas svojho života v prípade, že stratila niektorý z troch *status*: *status libertatis*, *status civitatis*, *status familiae*.

Ak si porovnáme koncepciu *statusu* fyzickej osoby v rímskom a súčasnom práve vidíme veľký rozdiel. Je to vcelku pochopiteľné. Epocha rímskeho impéria bola v porovnaní so súčasnosťou na diametrálne odlišnom stupni svojho spoločenského vývoja. Status človeka ako otroka, ktorý bol považovaný za vec (*res*), je akýmsi vypuklým vyjadrením tohto tvrdenia. Samotní Rimania si uvedomovali tieto kontrasty v statuse osoby. Uvedomovali si tiež, že status otroka nie je v poriadku. Preto aj právnu koncepciu otrokárstva priradili nie k *ius civilis*, ale k *ius gentium*.

Nie je bez zaujímavosti, že súčasná koncepcia právneho statusu ľudskej osoby sa skôr opiera o koncepciu prirodzeného práva a z nej vyplývajúcej rovnosti všetkých ľudí. Platí to aj napriek tomu, že dnes sa do života demokratickej spoločnosti prediera skôr liberálna koncepcia práva, ktorá sa k prirodzenému zákonu stavia prinajmenšom veľmi zdržanlivo.

55 ...et ideo credendum est eum, qui ex iustis nuptiis septimo mense natus est, iustum filium esse. In CORPUS IURIS CIVILIS, *Iustiniani Institutiones*, Trnava: Iura edition, 2000, s. 83.

56 Inst.1,8 *Sequitur de iure personarum alia divisio, nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt, rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate „parentum, aliae in potestate dominorum“ sunt.* In CORPUS IURIS CIVILIS, *Iustiniani Institutiones*, Trnava: Iura edition, 2000, s. 83.

57 Porov. CORPUS IURIS CIVILIS, *Iustiniani Institutiones*, Trnava: Iura edition, 2000, Inst.1,8, s. 49.

Právo sa dnes tvorí skôr na základe „spoločenskej objednávky“, bez rešpektovania prirodzeného zákona. Preto sa môžu schvaľovať zákony, ktoré sú dokonca proti princípom prirodzeného zákona. Napríklad potratový zákon. V súčasnej koncepcie právneho statusu osoby sú jasne viditeľné stopy ideálov antickej koncepcie prirodzeného práva, ktorú prevzalo kresťanstvo do svojho učenia o dôstojnosti človeka a rovnosti všetkých ľudí tak, ako o tom učí Evanjelium. Koniec koncov európska civilizácia je v svojej podstate stále postavená na pilieroch helénskej civilizácie, zjemnenej a poľudštenej ideálmi kresťanstva.

V starom Ríme však vidíme tlak vládnucej triedy, ktorá postavenie človeka voči právu upravovala podľa vlastných potrieb. Konala tak aj proti vlastnému presvedčeniu o práve človeka na slobodu, vyplývajúcej z prirodzeného zákona. S tým sa nestretávame len v starom Ríme. Táto koncepcia doznieva ešte aj vo feudálnej spoločnosti a dokonca, aj keď na iných princípoch, aj v najnovších dejinách. Spomeňme si na koncepcie totalitných ideológií a nimi vnímaného právneho statusu človeka. Aj v totalitných štátoch sa stretávame s tendenciou triediť ľudí na takých, ktorí sú plnoprávni a na takých, ktorých práva sú v spoločnosti obmedzené.

7.1.2 Ďalšie príčiny, ktoré obmedzovali právnu spôsobilosť fyzickej osoby

Mimo kritérií ktoré sú obsahom termínu *status*, právnu spôsobilosť mohli v rímskom práve obmedziť aj iné činitele:

Furiosi, čiže šialení, boli tí, ktorí neužívali svoj rozum z dôvodu duševnej choroby. Boli preto nezodpovední za svoje skutky a z toho dôvodu ani nemali právnu spôsobilosť. Rimania rozlišovali ich situáciu, ktorú nazývali *lucida intervalla*, čiže akési okamihy osvietenia, kedy sa správali ako zdraví ľudia. Ak sa dokázalo, že postihnutý človek vykonal svoj skutok v takejto situácii, považoval sa za právne spôsobilého a teda aj za takého, ktorý zodpovedal za svoje skutky.⁵⁸ Duševne chorému však podľa Rímskeho práva zostal jeho právny status, aj keď ktorú požíval ako zdravý, jeho úrad i majetok.⁵⁹

58 Porov. BARTOŠEK M.: *Encyklopedie Římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 60.

59 D,1,5,20 *Qui furere coepit, et statum et dignitatem in qua fuit et magistratum et potestatem videtur retinere, sicut rei suae dominium retinet*. In CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 84.

Infamia, čiže zmenšenie občianskej cti, ktoré znižovalo hodnotu jednotlivca v rímskej spoločnosti. Dôvodom pre zmenšenie občianskej cti bolo vykonávanie takej činnosti, ktorá bola v rímskej spoločnosti zaznávaná, napr. činnosť gladiátora. Iným dôvodom pre umenšenie občianskej cti mohol byť tiež vstup do nového manželského zväzku bez oficiálneho ukončenia predchádzajúceho manželstva, alebo tiež mohlo byť vyhlásené rozsudkom súdu z titulu tzv. *actiones famosae*.

Osoby postihnuté infamiou nestratili právnu spôsobilosť celkove, ale v určitých právnych činnostiach. Napr. nemohli byť opatrovníkmi, alebo vypovedať pred súdom, alebo podávať niektoré typy žalôb na súd a iné.⁶⁰

Addictus bola osobou, ktorá mala obmedzenú právnu spôsobilosť z toho dôvodu, že je voči nej z niektorého právneho titulu vedená osobná exekúcia. Bola to teda osoba, ktorá bola exekúciou prisúdená veriteľovi. V podobnej situácii boli aj *nexi*, čiže insolventní, ktorí neboli schopní plnenia určenej povinnosti. Ak takáto osoba nevrátila v stanovenej lehote pôžičku svojmu veriteľovi, prepadla veriteľovi, ktorý s ňou mohol naložiť viacerými spôsobmi. Mohol ju spútať, alebo do odpracovania dlhu zotročiť, alebo aj zabiť. Aj napriek tomu, že *addictovi* bolo ponechané rímske občianstvo i stav slobody, až do chvíle oddĺženia zostával fakticky v moci veriteľa.

Redempti ab hostibus boli zas rímski občania, ktorí síce boli vykúpení z nepriateľského otroctva, avšak mali povinnosť túto vynaloženú kúpnu cenu odpracovať. Obmedzenie ich právnej spôsobilosti trvalo až do okamihu odpracovania vynaloženej sumy.⁶¹

Colones ktorí síce mali rímske občianstvo, mali aj *status libertatis* aj *status familiae*, avšak osobitným zákonom boli pozbavení práva opúšťať pozemok a to pod hrozbou straty slobody. Táto povinnosť bola dedičná a jej nositelia sa nazývali otrokmi samotnej zeme (*servi terrae ipsius*). Tento systém bol konkrétnym predchodcom feudálneho obhospodarovania pôdy.

Pohlavie malo tiež vplyv na právnu spôsobilosť. Žena bola na základe zákona zbavená rodičovskej moci, tiež nemohla adoptovať cudzie deti, ba nemohla vykonávať

60 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 94.

61 Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 50.

starostlivosť ani nad vlastnými deťmi a v určitých prípadoch bola vylúčená aj z práva na dedičstvo a tiež nemohla byť ručiteľkou za cudzí dlh.⁶² Justinianus v svojich Digestach tiež len lakonicky poznamenáva, že postavenie žien je v mnohých rímskych právnych ustanoveniach horšie, ako postavenie mužov.⁶³

7.1.3 Otroci a prepustenci

Status otroctva Rimania považovali za inštitúciu *ius gentium*. Tento status považovali za taký, ktorý je v rozpore s prirodzeným právom, je vyjadrením určitej právnej nutnosti na základe ktorej je niekto vlastníctvom iného.⁶⁴ Otrokom bol následne v tomto chápaní považovaný za vec (*res*). Nebol podmetom, ale predmetom práva. Ulpian učí, že čo sa týka civilného práva, otrok ako osoba neexistuje.⁶⁵ Otroka mohol jeho majiteľ slobodne predať ako vec, alebo aj zabiť.

Otrokom sa mohol niekto stať napríklad tým, že počas vojny upadol do zajatia, alebo tým, že sa narodil otrokyni, alebo tým, že sa otrokom stal na základe civilného práva. Napríklad, sám seba predal do otroctva, alebo v prípade, že bol neschopný splácať dlžoby, bol predaný do otroctva veriteľom a pod.

Otroci teda fakticky nemali žiadne práva a ani medzi nimi neboli žiadne rozdiely v právnom postavení. Ináč to bolo medzi slobodnými, ktorí tento status nadobudli buď tým, že sa narodili ako slobodní, alebo tým, že boli prepustení z otroctva.

Prepustenec bol otrok, ktorý bol vyslobodený z otroctva. Prepustenie nazývali Rimania *manumisio*. *Manumisio* bolo definované ako formálny právny úkon, čiže úkon

62 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 94.

63 D.1,5,9 *In multis iuris nostri articulis deterior est condicio terminarum quam masculorum*. In CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 525

64 Inst.1,3,1,2 *Summa itaque divisio de iure personarum haec est quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. 1.Et libertas quidem est, ex qua liberi vocantur, naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibentur. 2.Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis, dominio alieno contra naturam subicitur*. CORPUS IURIS CIVILIS, *Iustiniani Institutiones*, Trnava: Iura edition, 2000, s. 253.

65 D.50,17,32 *Ulpianus libro quadragesimo tertio quadragesimo tertio ad Sabinum: Quod attinet ad ius civile, servi pro nulis habentur*. In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 247.

podľa právom predpísaného postupu, ktorým sa otrok (*servus*) stal slobodným (*libertus*). Právo poznalo viacero spôsobov prepustenia z otroctva: vlastník otroka, za prítomnosti svedka pred pretorom osvedčil, že jeho otrok (napr. Livius) sa stáva slobodnou osobou, alebo zapísaním otroka cenzorom do listiny občanov. Táto listina sa zhotovovala raz za päť rokov. Otrokom mohol byť oslobodený aj zápisom v testamente.

Oslobodenie z otroctva však neznamenal, že z prepustenia sa stáva človek slobodný v pravom zmysle slova. Zmenilo sa právne postavenie: z otroka sa stal prepustenec a z vlastníka sa stal patrón. Pre tento vzťah bolo vypracované osobitné právo *ius patronatus*, ktoré upravovalo ich vzájomný vzťah. Ekonomická závislosť prepustenia na svojom patrónovi však zostávala aj naďalej.

Rímske občianstvo mohol prepustenec dosiahnuť len prostredníctvom právneho nástroja *manumissio vindicta*. Bol to vlastne súdny proces (*iniurecessio*), pri ktorom pred sudcom vložil *adsertor libertatis*, na otrokovu hlavu prút, pričom vyslovuje tvrdenie, že je slobodný. Keďže tomu vlastník otroka neodporuje, otrok získava slobodu a cenzor ho zapíše do knihy rímskych občanov.⁶⁶

Počas cisárstva sa postupne právna pozícia otrokov vylepšovala. Prvým krokom bolo obmedzenie vlastníka otroka vo vzťahu k jeho životu a smrti. Vlastník svojvoľne nemohol viac otroka pozbaviť života. Kresťanstvo však postupne zlikvidovalo otrokárstvo ako inštitúciu úplne. Postupne tiež vstúpil do platnosti zákaz oslobodzovať otrokov v prípade, že pre chorobu alebo starobu nemohli ďalej pracovať a tak prinášať majiteľovi úžitok. Oslobodenie totiž v takom prípade predstavovalo ľahký spôsob ako sa otroka zbaviť a tým sa zbaviť aj záväzku ďalšej starostlivosti.

Za kresťanských čias sa oslobodenie od otroctva dialo pred biskupom. Vlastník pred ním vydal osvedčenie o oslobodení otroka a kresťanské spoločenstvo ho prijalo do svojich radov.⁶⁷

Na konci 4. a 5. stor. bola už právna situácia otrokov neporovnateľne lepšia, ako v najstarších časoch rímskeho impéria. Okrem toho nastalo veľké zhoršenie ekonomickej

66 Porov. BARTOŠEK M.: *Encyklopedie Římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 224.

67 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 90.

situácie aj u slobodných roľníkov, takže v tom čase sa ich pozícia fakticky vyrovnala s postavením otrokov.

7.2 Právnická osoba

V rímskej právnickej terminológii sa teda osobou sa nazýva ten, kto má právnu spôsobilosť. V súčasnosti rozlišuje civilné právo dva typy osôb: osoby fyzické a osoby právnické. Rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že fyzickou osobou je konkrétny človek, kým právnickou osobou je podmet nefyzický, napr. skupina osôb, právom vybavená právnu spôsobilosťou, ktorá je nevyhnutná k realizácii jej cieľov ako celku.

Právnická osoba je teda abstraktný právnický útvar. Treba povedať, že rímske právo ešte nebolo schopné teoreticky vytvoriť konštrukciu právnickej osoby tak, ako ju pozná súčasné právo. Jej súčasná koncepcia bola vytvorená až v neskorších storočiach. Už v starom Ríme však boli položené základy pre začiatok tejto abstraktnej právnickej konštrukcie.

Právnická osoba môže byť buď spoločenstvom osôb (združenia, korporácie, spoločenstvá), alebo majetkovou základinou (finančné základiny, finančné inštitúcie, nadácie a pod.), ktorým právo v presne stanovenom rozsahu odovzdáva právnu spôsobilosť.⁶⁸

Podstatou právnickej osoby je to, že tento inštitút neprisluguje jednotlivej osobe, ktorá sa nejakým spôsobom podieľa na jej činnosti, ale právnickej osobe ako celku. To sa týka situácie keď sa majetok zveľaďuje, ale aj takých situácií keď vytvára dlhy. V každej takejto situácii zodpovedá právnická osoba ako celok a to celým svojím majetkom.

7.2.1 Niektoré druhy právnických osôb

Prvou právnickou osobou o ktorej budeme hovoriť je korporácia (*corporatio*). Korporácia je majetkové spoločenstvo. Korporácie sú veľmi starou právnu inštitúciou. V starom Ríme boli známe dokonca už v čase Zákona dvanástich tabúl.

Rozdiel medzi ich dnešným a vtedajším chápaním korporácie spočíva v tom, že v starom Ríme mala výlučne súkromný charakter. Znamená to, že majetok korporácie bol buď

68 Porov. Ako vyššie s. 95.

spoločným majetkom jej členov spojených podobným spôsobom ako spolok, alebo bol majetkom jednej z týchto osôb. Vznik korporácii bol spojený s rozvojom rímskeho hospodárskeho života.

Dnes tvorí samostatnú právnickú osobu, ktorej činnosť riadia stanovy. V stanovách má byť napísaný celý spôsob života korporácie, jej cieľ, práva a povinnosti členov.

Nadácia je ďalšou právnickou osobou, s ktorou sa môžeme stretnúť aj v dnešnom práve. Je v mnohom podobná korporácii, avšak jej cieľ je humanitárny. V kresťanstve sa vytvorili nové typy cirkevných inštitúcií s humanitárnym zámerom. Boli to rozličné typy fundácií, ktoré sa často vytvárali prostredníctvom testamentárneho dedenia a ich ciele boli dobročinné. Nazývali sa *piae causae*, čiže nábožné základiny.⁶⁹

69 Porov. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 95.

8. Manželské a rodinné právo

Jednou zo zaujímavých oblastí rímskeho práva patrí právo manželské a rodinné. V porovnaní so súčasným právnym chápaním manželstva a rodiny je vnímanie manželstva a rodiny v starom Ríme veľmi odlišné. Na druhej strane nachádzame pri porovnaní rímskeho a súčasného chápania manželstva a rodiny aj veľa spoločného.

8.1 Manželstvo

Základom rímskej rodiny je manželstvo. Otec sa v rímskom práve nazýval *pater familias* a žena, matka *mater familias*. Manželstvo Rimania sprvoti chápali skôr z hľadiska sociologického a spoločenského, ako právneho. Už právnik Modestinus ho však definoval ako spojenie muža a ženy a spoločenstvo celého života podľa božského a ľudského práva.⁷⁰ Rimania ho chápali ako právom uznaný trvalý zväzok muža a ženy.⁷¹ Hlavným poslaním právneho manželstva bolo plodiť manželské deti, ktoré otcovi rodiny (*pater familias*) zaručovali plnoprávných dedičov.⁷² Manželstvu veľmi často predchádzali zásnuby (*sponsalia*) ktoré boli príslubom uzavretia manželstva v budúcnosti. Zásnuby však nikdy snúbencov nezaväzovali absolútnym spôsobom.⁷³

Rímske manželstvo bolo počas celého vývoja rímskeho práva monogamné. S náboženstvom rímske manželstvo nemalo nijaké spojenie a to aj v takom prípade, že bolo uzatvárané náboženským obradom. Vždy bolo inštitúciou ľudského práva a sústreďovalo sa skôr na právne účinky manželstva.

70 KURYŁOWICZ M.: *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*. Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, 1994, s. 54.

71 D.23,2,1: *Modestinus libro primo regularum: Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*. In. ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 302.

72 BARTOŠEK M.: *Encyklopedie Římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 225.

73 ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 203.

8.1.1 Manželské prekážky

Rímske právo však okrem toho poznalo aj manželské prekážky (*impedimenta*), čiže také okolnosti, ktoré bránili platnému uzatvoreniu manželstva. Uzatvoriť manželstvo rímske právo bránilo mnohými manželskými prekážkami. Nemožné bolo uzavrieť manželstvo medzi príbuznými v priamej pokrvnej línii, čiže medzi otcom a dcérou, matkou a synom, tiež medzi súrodencami. Tiež nebolo možné uzavrieť manželstvo medzi strýkom a neterou a medzi tetou a synovcom. Ďalšou manželskou prekážkou bolo švagrovstvo (*afinitas*), čiže manželstvo bolo zakázané medzi vdovcom a pokrvnými príbuznými jeho mŕtvej manželky. Manželskou prekážkou bola aj spoločenská nerovnosť (napr. senátor a prepustená otrokyňa, alebo herečka). Manželstvo nemohli uzavrieť ani tí, medzi ktorými vznikol vzťah na základe osvojenia, čiže adopcie (čiže medzi *osvojenkyňou* a *osvojiteľom*, medzi *osvojiteľkou* a *osvojencom*). Manželstvo nemohol uzavrieť ani pretor so ženou pochádzajúcou z provincie ktorú spravoval. Vojak nemohol manželstvo uzavrieť bez súhlasu svojho veliteľ'a. Prekážkou pre uzavretie manželstva bola v starom Ríme aj príslušnosť k rozdielnym náboženstvám a pod.⁷⁴

8.1.2 Vznik a zánik právneho manželstva

Právna situácia vydatej ženy zas mohla byť mnohoraká. Žena uzavretím manželstva sa mohla dostať do jeho moci (*manus*), alebo nemusela. V tomto druhom prípade sa nemusela ani stať členkou jeho agnátnej rodiny. Situácia sa mohla ešte skomplikovať vtedy, keď samotný muž bol pod autoritou svojho otca (*pater familias*). Vtedy sa žena nedostávala do moci muža, ale svokra.

V prípade, že uzavretím manželstva sa žena dostala do moci muža, manželstvo sa uzatváralo týmito formami (*conventio in manum mariti*):

Prvý spôsob uzatvárania manželstva (*usus*) spočíval v tom, že žena počas celého jedného roka bývala v dome svojho muža. Po roku nad ňou muž nadobúdala moc (*manus*) a ona prechádzala do jeho rodiny. Ak žena chcela uniknúť takémuto právnomu účinku ročného spoločného života s mužom, musela byť počas troch nocí po sebe mimo mužov dom (*trinoctium*). Takýto spôsob uzatvárania sa však týka len najstarších čias rímskeho impéria. Postupne však zaniká najmä tým, že sa prestane využívať.

74 BARTOŠEK M.: *Encyklopedie Římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 225.

Druhý spôsob, ktorým sa žena dostávala do moci muža (*conventio in manum*) bol viac nábožensky. Nazýval sa *confarreatio*, čo bol názov pšenice. Spočíval v tom, že manželia obetovali Jupiterovi obeť z pšeničného koláča, z ktorého časť požili, pričom hovorili v prítomnosti desiatich svedkov predpísané slová. Manželia pritom sedeli na kreslách pokrytých ovčím rúnom pochádzajúcim z ovce, ktorú predtým obetovali. Sami mali pritom zakryté hlavy. Tým zakladali právne a náboženské manželské spoločenstvo (*communicatio divini et humani iuris*).

Táto forma bola prístupná výlučne patricijom, časom sa však zachovala len v kňazských rodinách, pretože pre kňazov bola táto náboženská forma uzatvárania manželstva nevyhnutná.

Tretia a najmladšia forma *conventio in manum* sa nazývala *coemptio*, čiže nákup. Bola už prístupná všetkým občanom a spočívala na fingovanej kúpe ženy mužom, ktorý mal o ňu záujem a chcel s ňou uzavrieť manželstvo. V úlohe predávajúceho vystupoval ten, kto mal nad ženou moc, čiže buď samotný *pater familias*, alebo jej opatrovník. Neskôr toto právo mala samotná žena.⁷⁵

Uzatvorením manželstva (*conventio in manum*) niektorým z týchto spôsobov akceptovaných rímskym právnym poriadkom, sa manželka stáva *uxor in manu*, čiže *mater familias*.

Podstatné pre existenciu manželstva bolo *affectio maritalis*, čiže manželské povedomie, ktorým bola trvalá vôľa manželov žiť spolu. Ak *affectio maritalis* zaniklo, zaniklo aj manželstvo. *Affectio maritalis* nie je totožné s manželským súhlasom v dnešnom chápaní. Vyjadrenie manželského súhlasu pri splnení ostatných predpisov Cirkvi totiž ustanovuje manželstvo ako celoživotné spojenie muža a ženy. *Affectus maritalis* v rímskom manželstve bol však základnou podmienkou existencie manželstva. Ak medzi manželmi ustal, ustalo aj samotné manželstvo. Bolo to akési ustavičné povedomie muža a ženy, že sú manželmi.⁷⁶

75 KURYŁOWICZ M.: *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*. Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, 1994, s. 58.

76 BARTOŠEK M.: *Encyklopedie Římskeho práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 225.

Manželstvo Rimania pôvodne chápali ako trvalý zväzok. Na druhej strane zas trvalosť ustanovizne manželstva nebola absolútna. Trvalý charakter manželstva sa začal strácať na konci republiky a začiatku principátu. Rimania sa postupne veľmi ľahko dostávali k rozvodu. Tak ako jeho uzavretie, tak i jeho rozviazanie úplne záviselo na slobodnom rozhodnutí strán. Ja zaujímavé, že tento trend sa snažili zastaviť kresťanskí cisári. S možnosťou ukončenia manželstva rozvodom sa však stretávame aj v Justiniánskom zákonodarstve.

Rímske manželstvo zanikalo viacerými spôsobmi. Bola to predovšetkým smrť jedného z manželov, ale tiež odpadnutie niektorej podstatnej vlastnosti, ktorá dáva manželstvu jeho existenciu. Napr. medzi manželmi prestalo existovať *affectio maritalis*, alebo niektorý z manželov sa stal nezvestným, alebo sa dostal do otroctva, alebo dodatočne vzniknutou manželskou prekážkou.⁷⁷

Rímske právo poznalo aj právo na rozvod (*divortium*). Modestinus hovorí, že rozvod prichádza buď na základe rozdielností v mentalite manželov, alebo tým, že sa manželia rozídu.⁷⁸ Manželia sa rozvádzali buď na základe obojstrannej dohody, alebo tiež ukončením spolužitia zo strany muža. Dôvodom pre rozvod manželstva len jednou stranou muselo byť nejaké závažné previnenie, napríklad nevera.

V situácii keď manželstvo bolo faktickým podriadením ženy v *manus* muža, rozviesť sa fakticky mohol len on. Rozvod nevyžadoval žiadnej formy. Bol to vlastne úkon opačný, akým sa uzatváralo manželstvo. Uskutočňoval sa najčastejšie vyhnaním ženy. Muž jej v tomto prípade odovzdal prepúšťací list (*libelli repudii*), ktorým jej oznámil, že manželský zväzok ruší a vyhnať ju z domu. Právo rozvodu spočiatku prislúchovalo len mužovi, neskôr za istých okolností mohla o rozvod žiadať aj žena.

8.1.3 Právne účinky rímskeho manželstva

Z platne uzavretého manželstva vznikali následne celý rad právnych účinkov. Bol to

⁷⁷ Ako vyššie.

⁷⁸ D.24,2,2 pr., *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale: Divortium autem vel a diversitate mentium dictum est vel quia in diversas partes eunt, qui distrahunt matrimonium*. In: ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 304.

predovšetkým zákaz druhého manželstva, pretože Rimania nepoznali bigamiu. Medzi rodinami muža a ženy tiež vzniklo príbuzenstvo, švagrovstvo. Žena sa uzavretím manželstva dostávala na spoločenskú úroveň muža.

Významný právny účinok malo uzavretie manželstva pre deti, ktoré sa z neho narodili. Aj v starom Ríme sa rodili nemanželské deti. Bola preto prijatá zásada *mater semper certa est*, čiže matka je vždy istá a tiež zásada *pater semper incertus est*, čiže otec je vždy neistý. Na základe toho sa následne všeobecne prijímala právna domnienka, že otcom je manžel matky, čiže *pater est quem nuptiae demonstrat*.⁷⁹ Deti narodené z takýchto zväzkov sa považovali za legitímne a tým sa stávali subjektami všetkých práv, ktoré im v rámci rímskej rodiny legitímne patrili.

8.2 Rodina

Familia – rodina má v starorímskom spoločenskom systéme široký význam. Netvorila ju len otec s matkou a deťmi, ale má skôr patriarchálny charakter, zahŕňa teda široké príbuzenstvo ale tiež otrokov. Na čele rímskej rodiny stojí *pater familias*, čiže otec rodiny.

Rímska rodina tvorila autonómne spoločenstvo. Jej jedinou hlavou v pozícii *sui iuris* bol *pater familias*, ktorým bol spravidla najstarší muž. *Pater familias* teda nemusel byť manžel ženy a otec jej detí, ale mohol ním byť jeho otec, alebo strýko. Musel byť rímskym občanom, sám nemusel mať deti, ale on sám mohol byť aj dieťaťom. Sprvoti mal nad rodinou absolútnu moc (*ius vitae ac necis*). Obmedzený bol len tým, že mal byť dobrých mravov a mal vynikať rímskymi obyčajmi. Jeho moc sa týkala všetkých členov rodiny a celého majetku. Len ten kto podliehal autorite otca rodiny mal právo na dedičstvo, ktoré po ňom zostalo. *Pater familias* rozhodoval aj o tom, či dieťa narodené v jeho manželstve bude podliehať jeho autorite. Bol teda jediným nositeľom právnej subjektivity za všetkých členov rodiny. Všetci ostatní členovia rodiny boli tiež podriadení jeho moci. Všetko, čo nadobúdali, nadobúdali pre otca rodiny. V neskoršom období postupne získal v rímskej rodine pozíciu *sui iuris* najstarší syn. Týkala sa najmä jeho majetkových práv voči tomu majetku, ktorý sám prácou alebo obchodom získal.

79 CORPUS IURIS CIVILIS, *Digestorum seu Pandectarum*, Bratislava: Scripta Iuridica Manserunt, 2008, s. 95.

Takéto usporiadanie rodinného života malo zaručovať zabezpečenie materiálnych a duchovných potrieb ľudí.

Postavenie ženy, či už ako manželky alebo matky, v rímskom právnom systéme bolo slabé. Rimania sa pozerali na ženu ako na slabé pohlavie. Gaius hovorí o žene ako o ľahkomyselnej povahe (*propter levitatem animi*). Ulpian zase hovorí o žene ako o slabom a neznalom pohlaví (*propter sexus infirmitatem et propter rerum forensium ignorantiam*). Preto ženy nemohli mať moc nad deťmi, ani nad rodinným životom a tiež nemali právo vystupovať v nejakej pozícii na súde.

Zas pozícia ženy pod mocou muža jej dávalo pozíciu skutočnej pani domu. Ona totiž stála po boku muža oveľa bližšie a intímnejšie, ako ostatní členovia rodiny.⁸⁰ Bola však stále v moci muža, s obmedzenými právami a to aj dedičnými.

Postupne aj vývoj v starom Ríme smeroval k postupnému oslobodeniu ženy od manželstva *cum manu*. Tento vývoj veľmi rýchlo napredoval v prospech ženy najmä po prijatí kresťanstva v čase *dominatu*. Nakoniec sa stala žena samostatnou a rovnoprávnou s mužom.

Pôvodná rímska rodina bola považovaná za základnú bunku spoločnosti. Jej záujmy boli prísne strážené, rozvody boli veľmi zriedkavé. Rastúce bohatstvo a luxus však postupne spôsobili, že manželstvo sa dostalo do krízy. Začala sa zjavovať nechuť k uzatváraniu manželstva, obmedzovanie počtu detí a začal stúpať počet rozvodov. S týmito tendenciami sa stretávame už v prvom storočí pred Kr.⁸¹

Rodina má právo na ochranu svojich materiálnych, kultúrnych, ale aj náboženských potrieb. Kto by siahol na majetok rodiny, má právo domáhať sa svojho práva na súde. Právna spôsobilosť človeka začína jeho narodením, čiže úplným oddelením od tela matky. Dieťa sa však musí narodiť živé a musí mať ľudskú podobu, nesmie to teda byť netvor.

80 Porov. KURYŁOWICZ M.: *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*. Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, 1994, s. 58.

81 Porov. Ako vyššie s. 60.

Zaujímavosťou a dodnes neprekonanou precíznosťou je priznanie niektorých práv nenarodenému človekovi. Je to napríklad dedičné právo.⁸²

8.3 Konkubinát

Rímske právo poznalo aj konkubinát, čiže sexuálne spolužitie muža a ženy bez oficiálneho uzavretia manželstva. Pulus hovorí, že to či je žena konkubína, sa dá určiť len z jej úmyslu.⁸³ Pri konkubinate chýbalo *affectio maritalis et honor matrimonii*, čiže manželská láska a manželská česť. V konkubinate žili Rimania vtedy, ak nemohli uzavrieť legálne manželstvo, napríklad pre existenciu manželskej prekážky. Deti zrodené v takomto zväzku sa považovali za nemanželské a patrili do rodiny matky. Za istých okolností si ich však *pater familias* mohol adoptovať, alebo legitimovať.

Konkubinát, ako formu spolužitia muža a ženy cisár Augustus uznal aj prostredníctvom svojho práva. Za kresťanských cisárov bola snaha ho obmedziť, za Justiniána vývoj došiel k tomu, že bol považovaný za akúsi nižšiu formu manželstva.

82 Porov. FALTIN D.: *Základné ľudské práva a slobody vo svetle ústavy SR*, Acta X. symposii iuris canonici Anni 2000, s. 220.

83 D,25,7,4, *Paulus libro nono decimo responsorum: Concubinam ex sola animi destinatione aestimari oportet*. In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 304.

9. Právna ochrana, civilný proces v rímskom práve

Pripomeňme si, že dnes sa právo delí na materiálne a procesné, čiže formálne.

Právo materiálne, povedané veľmi zjednodušene, tvoria všetky zákony právneho poriadku, vydané zákonodarcom, ktoré upravujú právne vzťahy medzi ľuďmi, alebo spoločenskými skupinami, ako subjektmi práva.

Právo formálne alebo ináč aj právo procesné, zohráva voči materiálnemu právu služobnú úlohu. Jeho cieľom je totiž realizácia a tiež ochrana dodržiavania zákonov, ktoré sú obsahom materiálneho práva.

Toto delenie práva na materiálne a formálne, čiže procesné nebolo Rimanom známe, oni svoje *ius civile* vnímali ako celok celého práva.⁸⁴

V tejto časti sa budeme zaoberať z hľadiska súčasného delenia práv, právom formálnym, čiže procesným. Jeho praktická realizácia sa uskutočňovala predovšetkým prostredníctvom súdneho procesu.

9.1 Historický vývoj rímskeho procesu

Právo formálne, čiže procesné, obsahuje spôsob postupu súdnych magistratúr, pri riešení sporných záležitostí medzi rímskymi občanmi a neskôr aj medzi cudzincami. Rímsky súkromný proces je preto sériou, po sebe nasledujúcich úkonov, stanovených zákonom, ktoré sú nástrojom realizácie súdnej právomoci pri ochrane práv jednotlivca alebo spoločenskej skupiny.⁸⁵

Úlohou súdneho procesu bolo pomôcť tým, medzi ktorými vznikol spor, nájsť nezávislým spôsobom spravodlivosť, prípadne vrátiť práva tomu, kto sa cíti poškodený. Rímsky proces teda stál na stráží zachovávaní spravodlivosti.

84 Porov.ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 57.

85 *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell Antichita*. Napoli:Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 103.

V svojom historickom vývoji prešiel rímsky súdny proces niekoľkými fázami. V najstarších časoch sa podobne ako v iných najstarších politických systémoch, aj v Rímskom impériu stretávame s tým, že štát nemal mechanizmy ako ochrániť práva jednotlivcov alebo rodín. Človek bol odkázaný na vlastné prostriedky a preto sa pri ochrane práv v najstarších časoch stretávame so svojpomocou (*autotutela*). Toto sa považovalo za súčasť prirodzeného práva. Právnik Ulpián v svojej šesťdesiatej deviatej knihe komentárov píše, že násilie možno odraziť silou a toto právo nám dáva samotná príroda. Je preto jasné, pokračuje, že násilie páchané zbraňou možno odraziť zbraňou.⁸⁶

Problémom svojpomocného riešenia konfliktov bola stále väčšia hrozba anarchie a tým aj hrozba rozvrátenia spoločenského poriadku. Iniciatívu pri riešení súkromných sporov preto postupne preberá štát. Vzniká tak celý systém nezávislého súdnictva, o ktorý sa môže oprieť každý občan (*cives*), neskôr aj cudzinec (*peregrinus*), ktorý sa pri realizácii svojich práv cíti byť poškodený.

Preto, aj keď svojpomoc bola niekedy tolerovaná i v neskorších časoch, po vzniku systému inštitucionalizovaného súdnictva, ten kto opominul cestu riadneho procesu a domáhal sa svojich práv svojpomocne, tratil na svojej dôveryhodnosti. Ten, kto znovu nadobudol svoje vlastnícke práva pomocou násilia, tieto práva stratil. Postupne preto, s rastom štátu ako organizovaného spoločenstva, zanikalo svojpomocné domáhanie sa práv a pri ich ochrane začal zohrávať rozhodujúcu úlohu štát.

Civilný spôsob domáhania sa práv, čiže súdny proces garantovaný štátom, prešiel svojím vývojom. Na prvom stupni tohto vývoja stojí proces legisakčný. Vyššou formou je proces formulový, ktorý vznikol v klasickej dobe rímskeho impéria a na poslednom stupni vývoja je proces, ktorý vznikol na konci republiky a ktorý Rimania nazvali *cognitio extra ordinem*.

9.2. *Ordo iudiciorum privatorum* – charakter najstaršieho rímskeho procesného súdnictva, niektoré dôležité inštitúty

Domáhanie sa práva prostredníctvom zásahu štátu, bolo veľkým krokom k právnej istote človeka. Súdny proces, ktorý sa postupne tvoril, garantoval spravodlivosť tým, že vytvoril

⁸⁶ D.43,16,1,27 *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum: Vim vi repellere licere Cassius scribit idque, ius natura comparatur: apparet autem, inquit, ex eo arma armis repellere licere*. In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 237.

presne stanovený formálny postup, ktorý sa musel zachovať. Následné nové nadobudnutie nespravodlivo odňatých práv sa vykonávalo prostredníctvom rozsudku a exekúcie, čo rímsky štát prísne garantoval. Bol to veľký skok, pretože vznikla objektívna záruka, že spravodlivosť zvíťazí nad bezprávím.

V svetle najstarších rímskych prameňov je najstarším spôsobom domáhania sa práv prostredníctvom inštitúcie súdnictva, súdnictvo riadne, *ordo iudiciorum privatorum*.

Riadne súdnictvo prešlo v histórii Rímskeho práva dvoma štádiami. Najstarším rímskym súdnym procesom bol proces legisakčný, neskôr ho doplnil proces formulový, v období principátu dopĺňa obidva typy procesov ešte proces nazvaný aj pojednávaním mimoriadnym (*cognitio extra ordinem*).⁸⁷

Každý rímsky proces bol procesom dvojfázovým. V prvej fáze zvanej *in iure* sa proces konal pred predstaviteľom štátu, pretorom a druhá fáza prebiehala pred súkromným sudcom (*iudex*). Sudcu si spočiatku vyberali strany spomedzi osôb, ktoré pretor mal zapísané na špeciálnej listine, neskôr spomedzi bezúhonných a dospelých rímskych občanov. Rímsky proces sa teda konal pred jedným sudcom, neboli mu však cudzie ani sudy kolegiálne.

Ak sa proces konal medzi rímskymi občanmi, pred jedným sudcom a v meste Ríme alebo v jeho jednomíľovom okolí, bol považovaný za *iudicium legitimum*. Ak mu však chýbal jeden z troch spomínaných elementov, bol považovaný za *iudicium imperio continens*, pretože sa konal na základe pretorovho *impéria*. Bol to proces, ktorým si prislúhovali *gentes*, čiže tí, ktorí neboli rímskymi občanmi.⁸⁸

Ak sa strany nedohodli ináč, kompetentným pre rozhodnutie kauzy bol súd miesta pobytu pozvanej stránky, podľa zásady *actor sequitur forum rei*. V sporoch o vlastníctvo veci, mohol byť kompetentným tiež súd miesta, kde bola vec uložená, čiže *forum rei sitae*.

9.2.1 Súdna spôsobilosť, procesná spôsobilosť, procesná legitimácia

Proces však mohol začať len vtedy, ak obidve strany splnili tri podmienky:

⁸⁷ *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, s. 105.

⁸⁸ ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 60.

a. Museli mať súdnu spôsobilosť, čo znamenalo, že žalobcovi muselo prislúchať právo domáhania sa nároku voči druhej strane cestou súdneho procesu, proti ktorému môže byť vydaný odsudzujúci rozsudok. Napríklad, v legisakčnom procese sa mohol domáhať svojich práv jedine rímsky občan, pretože len on mal súdnu spôsobilosť a prislúchovalo mu tzv. *legisactio*.

b. Druhým atribútom, ktorý museli mať obidve stránky je procesná spôsobilosť, čiže spôsobilosť vykonávať takú činnosť (prejavy vôle), ktorá má v procese právny účinok.

c. Od obidvoch spomínaných požiadaviek sa líši procesná legitimácia. Ona označuje schopnosť vystupovania v danom, konkrétnom procese a to v úlohe žalobcu, alebo obžalovaného.⁸⁹

9.2.2 Rímske *actio*, čiže sťažnosť, žaloba

Actio pochádza od latinského termínu *agere*, čiže byť aktívny, konať. V Rímskom súdnom procese *actio* znamená sťažnosť, žalobu. Bol to celý okruh činnosti, ktoré musel vykonať, ak chcel aby jeho záležitosť bola prejednávaná na súde.

Právnik Celsius *actio* definoval ako právo súdneho domáhania sa toho, čo komu patrí.⁹⁰ Ten, kto *actio* podával sa nazýval žalobca (*actor*). Žalobca *actio*, žalobu podával preto, aby sa mohol svojich práv domáhať na súde. Bez žaloby preto nemohol byť proces. Žalobca však *actio* nedostával automaticky. Musel mu ho pretor osobitne prideliť. Robil to predpísanými slovami: *iudicium dabo* alebo *iudicium non dabo*, čiže dávam, alebo nedávam.⁹¹

9.2.3 Procesné strany, čiže *actor*-žalobca a *reus* – pozvaný, obžalovaný

V každom súdnom spore vystupujú dve strany. Jedna, ktorá žiada o realizáciu svojich práv a je preto iniciátorom procesu, nazýva sa žalobca (*actor*) od slova *ago, agere*, čiže konať

⁸⁹ ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 57.

⁹⁰ D.44,7,51 *Celsius libro tertio digestorum: Nihil aliud est actio quam ius quod sibi debeatur; iudicio persequendi*. In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 236, tiež s. 57.

⁹¹ Porov. *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli: Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s. 105.

a druhá strana, od ktorej sa žalobca domáha nejakého konkrétneho správania a nazýva sa *reus*, čiže obžalovaný, pozvaný.

V prvej fáze procesu sa pred prétora museli dostaviť obidve stránky. Pojednávanie v neprítomnosti v tejto fáze nebolo možné. V druhej fáze *apud iudicem*, čiže pred sudcom, v prípade, že sa jedna z procesných strán do poludnia nedostavila, sudca vydával rozsudok v prospech prítomnej strany.

V procese legisakčnom museli obidve strany vystupovať pred súdom osobne. Zastupovanie bolo neprípustné. V mladšom, formulovom procese, bolo už zastúpenie možné. O tom píše aj právnik Gaius keď hovorí, že v súčasnosti sa proces koná alebo v našom mene, alebo v cudzom. V cudzom mene je možné vystupovať v pozícii kognitora, prokurátora, tútora, kurátora, kým pred tým, v časoch *legis actiones* to nebolo nedovolené.⁹²

V procese formulovom už mohli mať svojich zástupcov obidve strany. Ak bol zástupca vyhlásený slávnostným spôsobom a v prítomnosti druhej procesnej strany, nazýval sa *cognitor*. Ak bol ustanovený neformálnym spôsobom a za neprítomnosti druhej strany, nazýval sa *procurator*. Osoby, ktoré podliehali opatrovníkovi zastupoval opatrovník a právnické osoby zas zastupoval *syndicus*. Každá strana mohla využívať súdnych hovorcov nazývaných *advocati*, *patroni*, ktorí ju však nemohli zastupovať pred súdom. Advokát nebol znalcom práva. Táto veda bola doménov právnikov, znalcov práva, ktorých rímania nazývali *iuris periti*.⁹³

9.3. Proces legisakčný

Legisakčný proces je najstarším súkromným procesom. Jeho názov vyplýva z toho, že celý prebiehal na základe zákona (*lex, legis* - zákon; *actio* - žaloba, proces, konanie). Z toho vyplýva aj jeho základná charakteristika ktorou bola jeho krajná formálnosť. Nedostatok

92 Gaius IV,82: *Nunc aminendi sumus agere nos aut nostro nomine, aut alieno, velut cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim, quo tempore legis actiones in usu fuissent, alieno nomine agere non licet, praeterquam ex certis causis.* In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 238 a 60.

93 ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 60.

alebo zanedbanie niektorého vyžadovaného formálneho úkonu viedlo k neplatnosti celého procesu. Zároveň bolo pre neho charakteristické to, že sa prostredníctvom neho bolo možné domáhať len tých práv, ktoré predvídal zákon. Jeho použitie bolo teda veľmi obmedzené, čo zvyšoval ešte aj fakt, že poslužiť si ním mohli len tí, ktorí mali status rímskeho občana (*cives romanum*).

Už legisakčný proces bol dvoj fázový: prvá fáza sa nazývala *in iure* a druhá *apud iudicem*. V obidvoch fázach prebiehal ústne.⁹⁴

Tento typ procesu je v právnej vede považovaný za nepružný a jeho krajný formalizmus ohrozoval aj samotnú spravodlivosť, pretože stačil najmenší omyl vo vyjadrení a strana ktorá sa omylu dopustila proces prehrala aj v takom prípade, že jej nárok bol oprávnený.

Jeho druhou nevýhodou bolo aj to, že bol pomerne drahý. Pri rozhodovaní sporov sa totiž veľmi často používalo tzv. *legis actio sacramentum*. Spočívalo v tom, že obidve strany pred začatím procesu uložili v svätyni pomerne veľký obnos peňazí, ako záloh. Proces následne prechádzal do fázy pred sudcom (*apud iudicem*), ktorého úlohou bolo rozhodnúť, ktoré *sacramentum* je správne. Strana, ktorá *sacramentum* prehrala ho musela obetovať pre osoh svätyne a následne pod hrozbou exekúcie uspokojiť nároky žalobcu.

Peniaze sa ako záloh používali preto, lebo podľa Gaiusa mali všeobecný charakter.⁹⁵

9.3.1 Fáza *in iure*

Cieľom fázy *in iure*, ako prvej časti súdneho procesu bolo vyjasniť kontroverziu, ktorá mala byť predmetom procesu. Obidvaja, *actor* i *reus*, čiže žalobca aj obžalovaný sa museli dostaviť pred magistráta (*ius vocatio*), čiže štátneho úradníka s patričnou kompetenciou, alebo neskôr pred prétora (*praetor urbanus*).⁹⁶ Bez účasti stránok sa proces

94 Ako vyššie s. 59.

95 ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 62.

96 Právnik Ulpian hovorí, že ten, kto dáva príkaz súdiť, musí byť magistrátom: D.2.,13 pr., *Ulpianus libro quinquagensimum primo ad Sabinum: Eum, qui iudicare iubet, magistratum esse oportet*. In ROZWADOWSKI W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań: Zakłady graficzne, 1992, s. 237.

nemohol začať. Bolo úlohou *actora*, zabezpečiť zvolanie a prítomnosť druhej strany pred magistrátom a to aj za použitia sily.

Úlohou tejto prvej fázy bolo ustáliť predmet sporu podľa presných formulácií. Konkrétne to vyzeralo tak, že žalobca najprv v slávnostnej schéme vyslovil svoje právo. Pozvaný mal právo na obranu a tiež poprieť tvrdenie *actora* - žalobcu.

Ak aj napriek všetkým okolnostiam pozvaný nespolupracoval, zasiahla exekúcia, ktorá mohla byť dvojaká: Ak bola predmetom sporu *actio in rem*, vec pripadla žalobcovi, ak predmetom sporu bola *actio in personam*, nastúpila osobná exekúcia.

Ak konanie prebehlo predpokladaným spôsobom a pred magistrát sa dostavili obidve strany, *actor* vyslovil svoju žalobu a pozvaná stránka čiže *reus* jeho žalobu poprel. Toto sa dialo pri použití predpísaných slávnostných slov. Vzniklo tým faktické zviazanie sporu, ktoré sa nazývalo *litis contestatio*.

Malo teda dvojaký cieľ: stanovilo predmet sporu a zaangažovalo obidve strany k prijatiu rozsudku, ktorý stanoví sprostredkovateľ, čiže sudca.⁹⁷ Cieľom tohto konania bolo priznanie alebo nepriznanie žaloby. Ak žaloba bola priznaná, nasledovalo ustálenie tvrdenia, ktoré mal sudca rozhodnúť v rozsudku. Krajný formalizmus bol už v tejto fáze viditeľný v tom, že akýkoľvek omyl vo výpovedi jednej alebo druhej strany viedol k tomu, že tá strana prehrala spor už v tejto fáze.

9.4 Formulový proces

Legisakčný proces, typický svojim formalizmom a obmedzeným použitím, mal svoje miesto kdesi na začiatku rozvoja rímskej spoločnosti, zaoberajúcej sa najmä roľníctvom s malým hospodárskym obratom. Po púnskych vojnách, keď nastal veľký ekonomický rozvoj rímskeho impéria, sa postupne stal brzdou ďalšieho vývoja. Najmä rozvoj obchodu, ktorý viedol k obchodnej výmene Rimanov s mnohými ďalšími národmi stredomoria, bol celkom logicky zdrojom mnohých sporov, ktoré sa museli riešiť. Legisakčný proces sa tu však

⁹⁷ *Istituzioni di Diritto Romano e cenni di Diritti dell' Antichità*. Napoli:Edizioni giuridiche Simone, 2007, ISO 14001, s. 107.

nemohol využiť jednak pre svoju ťarbavý formalizmus a aj preto, že bol dostupný len pre rímskych občanov. Obchody sa však uzatvárali aj s cudzincami.

K riešeniu týchto káuz bol povolaný pretor pre potulných (*praetor peregrinus*), ktorý odovzdával kauzy rozhodcom (*recuperator*). Pri odovzdávaní kauzy im zároveň odovzdával písomnú inštrukciu, podľa ktorej mali kauzu rozsúdiť. Tak bol položený základ pre neskoršiu formulu (*formula*), podľa ktorej prijal názov novo vznikajúci rímsky proces. Neskôr začal tento spôsob využívať aj *praetor urbanus* v kauzách, v ktorých nemohol byť využitý legisakčný proces.

Zavedenie formulového procesu viedlo k veľkému rozvoju rímskeho procesu. Pretor totiž mal veľkú slobodu pri formulovaní sporu čiže pri konštruovaní formuly. Toto svoje právo mohol využiť vo všetkých prípadoch, aj takých, ktoré neboli predvídané zákonom. Zároveň ju mohol aj odmietnuť. Bolo to v takých prípadoch, keď *ius civile* niekomu priznávalo také oprávnenia, ktoré nezodpovedali všeobecne uznávanému princípu slušnosti a spravodlivosti. Okrem toho však, že pretor mohol žalobcovi uznať jeho *actio*, mohol zároveň vo formule umiestniť námietku, ktorá žalovaného chránila pred nespravodlivým odsúdením.

9.4.1 Pojednávanie *in iure*

Aj formulový proces sa začínal súkromným pozvaním žalovaného žalobcom pred pretora (*in ius vocatio*). Podľa *Zákona dvanástich tabúl* mal žalovaný povinnosť dostaviť sa pred pretora, pretože ak tak neurobil, bolo ho možné dovieť násilím. Okrem toho mohla však tretia osoba (*vindex*) dať záruky, že žalovaný sa dostaví neskôršie, alebo tiež na základe osobitnej zmluvy, žalovaný mohol žalobcovi prisľúbiť zaplatenie určitého finančného obnosu, v prípade, že sa pred pretora nedostaví.

Pri samotnom pozvaní žalovaného mal žalobca povinnosť oboznámiť ho o dôvode jeho nároku. Toto isté musel zopakovať aj pred pretorom. Proces mohol začať iba vtedy, ak žalobca dostal od pretora *actio*, čiže žalobu, a preto musel navrhnúť jej udelenie (*postulatio actionis*). Pretor si najprv vypočul obidve strany, žalobcu aj žalovaného, a na základe ich vypočutia *actio*, čiže žalobu buď udeľoval (*datio actionis*), alebo odmietol (*denegatio actionis*). V prípade odmietnutia sa žalobca mohol odvolať k inému pretorovi, alebo tiež

mohol žiadať o udelenie *actio*, čiže žaloby, od nového pretora. Bez udelenia *actio*, nemohol proces pokračovať v svojej ďalšej fáze *apud iudicem*.

Proces mohol skončiť už v tejto fáze aj v prípade, že pretor uznal nárok žalobcu. Tento úkon sa nazýval *confessio in iure*. *Confessio in iure* malo moc rozsudku a zároveň ustanovilo exekučný titul. Tým sa spor skončil. Koniec ďalšiemu pojednávaniu stanovila tiež prisaha, zložená v prítomnosti pretora (*iusiurandum in iure*). Žalovaný prisahal, že nárok neexistuje a takáto prisaha zastupovala rozsudok. Žalobca naproti tomu prisahal, že nárok existuje, čo bolo takisto totožné s rozsudkom. Prisahu skladala len jedna strana. Robila to však spravidla neochotne, pretože krivo prisahníctvo trestalo rímske súdnictvo veľmi prísne.

9.4.1.1 *Litis contestatio* 📖

Konečne, výsledkom pojednávania v prvej časti procesu bolo stanovenie formuly sporu, ktorú pretor následne odovzdal žalobcovi. Formula sa skladala z niekoľkých častí: Najprv uvádzala meno sudcu, ktorý bude proces viesť a zároveň spôsob postupu, ktorým sa bude musieť riadiť, tiež podmienky za ktorých mal sudca odsúdiť, alebo oslobodiť žalovaného.

Samotná formula sa skladala zo štyroch častí, ktoré uvádza Gaius: *Intentio*, *demonstratio*, *condemnatio* a *adiudicatio*.

Aspoň stručne si uvedme ich obsah:

1. *Intentio* obsahuje žiadosť žalobcu;
2. *demonstratio* bola opisom faktov, čiže širším opísaním kauzy;
3. *condemnatio* bolo splnomocnením sudcu k odsúdeniu alebo oslobodeniu žalovaného;
4. *adiudicatio* sa používala v prípade spoluvlastníctva a oprávňovala sudcu k jeho zrušeniu rozdelením spoločnej veci, s možnosťou doplatenia ak bolo rozdelenie nerovné. Ak vec bola nerozdeliteľná, sudca ju mohol prisúdiť len jednému zo spoluvlastníkov, s povinnosťou finančného vyrovnania s ostatnými podielníkmi.

Ďalšími časťami formuly mohla byť *praescriptio*, ktorá bola vo formule uvedená na žiadosť žalobcu vtedy, ak od obžalovaného nežiadal celok, ale len jeho časť.

Exceptio, čiže námietku, ako ďalšiu časť formuly opíšeme v ďalšej časti, pretože pojednáva o prostriedkoch obrany obžalovaného.

Ukončením celého postupu bolo odovzdanie formuly žalobcom žalovanému a jej prijatie žalobcom. Tak sa vlastne spor zaviazal a obidve strany dali najavo svoju akceptáciu faktov uvedených vo formule a tiež zásad, podľa ktorých sa spor mal rozhodnúť. Tento akt končil pojednávanie *in iure* a nazýval sa *litis contestatio*.

V tejto fáze sporu asistovala jedna veľmi dôležitá zásada, totiž, že v tej istej veci, tie isté osoby, sa nemôžu súdiť. Druhou zásadou, ktorá bránila začatiu procesu bolo premlčanie. Týkalo sa takých žalôb, ktorých účinnosť bola podmienená časom.

9.4.2 Obrana žalovaného

Proces sa mohol začať jedine vtedy, ak obžalovaný prinajmenšom poprel tvrdenie žalobcu (*negatio*). V prípade, že obžalovaný uznal nárok žalobcu, alebo že zo strany žalovaného chýbala akákoľvek obrana, pojednávanie sa pre neho končilo neúčinne už vo fáze *in iure*.

Na druhej strane *negatio* obžalovaného ukladalo žalobcovi, aby svoje tvrdenie dokázal (*onus probandi*), pričom v prípade nepodareného dokazovania žalobcu znášal nepriaznivé konzekvencie, pretože sudca musel vydať rozsudok oslobodzujúci obžalovaného (*absolutio*).

Iným prostriedkom, ktorý slúžil obrane obžalovaného, bola procesná námietka (*exceptio*). V procesnej námietke žalovaný nepopieral tvrdenia žalobcu, ktoré on uvádzal v *intentio*, ale uviedol iné faktické okolnosti, alebo právne skutočnosti, ktoré mohli zabrániť odsudzujúcemu rozsudku. V samotnom texte formuly sa preto *exceptio* umiestňovala medzi *intentio* a *condemnatio*. *Exceptio* malo v procese veľký význam, lebo ak tvrdenia ktoré obsahovalo žalovaný odôvodnil a dokázal, sudca musel vydať rozsudok, ktorý žiadosť žalobcu odkladal.

Rímske právo pozná mnoho druhov procesných námietok. Medzi najzaujímavejšie patrí tá, ktorá sa používa dodnes a ktorú poznáme ako konanie v dobrej viere (*bona fide*).

9.4.3 Druhy žalôb

Formulový proces priviedol do rímskeho súdnictva celkom novú situáciu, keďže každé subjektívne právo mohlo byť chránené osobitnou žalobou. Počet žalôb postupne narastal do takej miery, že vznikla potreba ich klasifikácie.

Medzi najznámejšie delenia žalôb (*actiones*) patrí ich delenie na vecné žaloby (*actiones in rem*) a osobné žaloby (*actiones in personam*).

Vecné žaloby boli také, ktoré slúžili ochrane absolútnych práv vzťahujúcich sa na veci. Účinnými boli proti komukoľvek (*erga omnes*), kto narušil cudzie vlastnícke práva. Intentio formuly v takýchto prípadoch neurčovalo meno páchatel'a, ale tvrdenie žalobcu, že inkriminovaná vec je jeho vlastníctvom, alebo že má vo vzťahu k nej iné vecné práva. Vecné žaloby sa tiež nazývali *vindicationes*.

Osobné žaloby sa mohli vzniknúť len proti presne označenej osobe. Bol ňou najmä dlžník, ktorý sa voči žalobcovi nachádzal v obligačnom, čiže povinnom vzťahu. *Actio in personam* bola vznesená pri povinnostiach, ktoré vznikli na základe zmluvy (*contractus*) alebo priestupku (*delictus*), ale tiež pri zanedbaní, nevykonaní alebo náležitom nevykonaní záväzkov. V odlišnosti od vecnej žaloby, pri osobnej žalobe boli v *intentio* uvedené mená obidvoch procesných strán, žalobcu aj žalovaného a konzumácia žaloby nastupovala z moci samotného práva (*ipso iure*) už v momente *litis contestatio*. Po čase začalo právo predvídať nielen jednu, ale aj dva, ba i viacero žalôb. Nazývalo sa to konkurencia žalôb. V takomto prípade mal žalobca možnosť vybrať si jednu z nich. Toto právo mu však prislúchovalo len do okamihu *litis contestatio*.

Z rímskeho práva sú zaujímavé aj ďalšie typy žalôb. Patria sem *actiones perpetuae*, čiže vecné žaloby a *actiones temporales*, čiže dočasné žaloby. Vecné žaloby boli také, ktoré boli nepremlčateľné, časné žaloby sa museli podať v do ukončenia určitého časového limitu. Cisár Teodózius priniesol nariadenie, podľa ktorého sa každá žaloba premlčala po uplynutí tridsiatich rokov. To boli *actiones perpetuae*. Ostatné boli *actiones temporales*, ktoré boli vo väčšine premlčateľné po uplynutí jedného roka.

Okrem týchto žalôb spomeňme aspoň *actiones stricti iuris*,⁹⁸ čiže žaloby striktné sa pridrievajúce zákona a *actiones bonae fidei*, čiže žaloby, v ktorých sa žalobca domáhal

98 *Stricti iuris*, čiže presne podľa zákona.

okrem dodržania zákona aj zachovanie zásad slušnosti a dobrej viery. Tieto žaloby dávali väčší priestor sudcovi. Žaloba mohla byť v týchto prípadoch oveľa širšia ako v prípade *actio stricti iuris*.

9.4.4 Pojednávanie pred sudcom (*apud iudicem*)

Pojednávanie pred sudcom (*apud iudicem*) sa muselo zakončiť do osemnástich mesiacov od momentu *litis contestatio*. Ak šlo o proces *iudicium legitimum*, po tomto termíne bol proces zmarený, bez možnosti vydania konečného rozsudku. Ak šlo o proces *iudicium imperio continens*, končil sa až ukončením kadencie úradníka, ktorý proces inštruoval.

Úlohou sudcu bolo ustálenie faktického stavu na základe dôkazov, ktoré predkladali obidve stránky a následné vydanie rozsudku podľa textu formuly. Už v rímskom procese platila zásada, že dôkazná povinnosť padá na toho, kto niečo tvrdí a nie na toho, kto niečo popiera. Podľa tejto zásady žalobca dokazoval svoje *intentio*, ktoré uviedol pri predložení žaloby, kým žalovaný svoje *exceptio*. Vo vzťahu k dokazovacej povinnosti bol žalovaný na tej istej úrovni ako žalobca. Ulpian o tom hovorí, že ako je vidieť, súdi sa tak isto ten kto využíva námietku, pretože žalovaný v námietke prijíma úlohu žalobcu.⁹⁹

Prostriedkami dokazovania boli predovšetkým svedkovia, ale tiež rôzne dokumenty, názory znalcov, obhliadka miesta alebo veci. Neskôr boli k dôkazom pridávané aj výpovede strán. Sudca všetky predložené dôkazy nestranne ohodnotil a vydal rozsudok.

Rozsudok vyhlasoval ústne, nemal povinnosť ho zdôvodniť. V prípade, že nemal istotu, rozsudok nevydal, ale kauzu odovzdal inému sudcovi (*translatio iudicii*). Rozsudok bol právoplatný od chvíle vyhlásenia. Medzi účinky vyhlásenia patrilo to, že medzi stranami procesu sa nemohol konať v tej istej veci nový proces a tiež to, že stranám proti rozsudku neprislúhovali žiadne zvyčajné opravné prostriedky. Iba výnimočne, vtedy ak sa dokázalo, že sudca bol podplatený, alebo že dôkazy boli sfalšované, mohol pretor rozsudok zrušiť a využiť inštitúciu *restitutio in integrum*, čiže navrátenia do pôvodného stavu.

99 Rozwadowski W., *Prawo rzymskie*, Poznań 1992, s. 244.

9.4.5 Výkon rozsudku (*executio*)

Vyhlasenie rozsudku, ale aj uznanie nárokov žalobcu zo strany pozvaného, dávalo titul na jeho vykonanie, exekúciu.

V legisakčnom procese sa k tomu používal právny mechanizmus, ktorý sa nazýval *legis actio per manum iniunctionem*. Žalobca v prítomnosti pretora vkladal na pozvaného ruky a následne ho na šesťdesiat dní uväznil v svojom súkromnom väzení. Počas trhových dní ho vyvádzal pred pretora, pričom oznamoval jeho dlhy. Ak ho nikto nevykúpil, po uplynutí šesťdesiatich dní s ním veriteľ mohol robiť čo chcel. Mohol ho napríklad aj prediť do otroctva, alebo aj zabiť. Zákon dvanástich tabúl v takýchto prípadoch dovoľoval, ak bolo veriteľov viac, podeliť sa s telom dlžníka podľa ich počtu. Neskôr bol tento zákon zmiernený¹⁰⁰. Bolo dokonca zakázané prediť dlžníka za otroka nepriateľom a tiež zabiť ho. Ak sa však dlžník nemohol vyrovnáť inak, musel svoj dlh odpracovať u žalobcu. Považoval sa za osobu poloslobodnú.

OSOBNÁ EXEKÚCIA

Tento najstarší rímsky proces nepredvídala počas exekúcie pre odsúdeného žiadne prostriedky obrany. Do úlohy jeho obhajcu sa však mohla postaviť tretia osoba (*vindex*). Ten mohol zabrániť tomu, aby žalobca položil ruky na odsúdeného, čím bola exekúcia odmietnutá. Zásah *vindexa* zapríčinil oslobodenie dlžníka, ale zároveň založil nový súdny proces s prítomnosťou *vindexa* ako jednej zo strán a ak sa proces znova ukončil odsúdením dlžníka, odsúdený musel zaplatiť dvojnásobnú sumu.

Neskôr právo odmietnuť exekúciu prislúchovalo samotnému odsúdenému, bez zásahu tretej osoby. Aj v tomto prípade začal nový proces a ak ho žalovaný prehrál, musel zaplatiť dvojnásobnú peňažnú kvótu.

MAJETKOVÁ EXEKÚCIA

V neskoršom formulovom procese bola osobná exekúcia používaná len veľmi zriedkavo. Namiesto nej nastúpila exekúcia majetková. Táto exekúcia však bola univerzálna, čiže exekvovaný bol celý majetok dlžníka. Uvádzala sa špeciálnou žalobou *actio iudicati*. Ak odsúdený pred pretorom odôvodnenosť exekúcie spochybnil (*infinitio*), mohlo nastať nové skúmanie sporu. V prípade, že sa dokázala neoprávnenosť *infinitio*, bol však odsúdený povinný vyrovnáť dvojnásobnú hodnotu predmetu sporu (*revocatio in duplum*). Keď chcel

100 Lex Poetelia z r.326 pr. Kr.

žalovaný pred takýmto postupom uniknúť, musel uznať nároky žalobcu uvedené v *actio iudicati* čo bolo základom pre exekúciu celého jeho majetku (*misio in bona*). Ak bol väčší počet veriteľov, vybrali si spomedzi seba jedného (*bonorum emptor*), ktorý mal predmetný majetok licitovať a následne vyplatiť veriteľom alikvotné čiastky.

Neskôr bola univerzálna exekúcia využívaná len vtedy, ak boli veriteľove dlhy väčšie, ako hodnota majetku. Ak výška majetku prevyšovala výšku dlhov, mohol predať jeho alikvotnú časť a uspokojiť dlžníkov.

Od čias panovania cisára Augusta mohol dlžník, ktorý sa stal insolventný z nie vlastnej viny, svoj majetok sám odovzdať dlžníkom, aby uspokojil ich nároky (*cessio bonorum*). V takomto prípade s ním bolo naložené oveľa miernejšie. Boli mu ponechané nevyhnutné prostriedky na živobytie, jeho občianska česť neutrpela ujmu a nebolo na ňom možné vykonať osobnú exekúciu.

Ak sa exekúcia týkala osoby senátora, alebo osôb slabomyseľných či fyzicky chorých, exekvovala sa len taká časť majetku, ktorá bola potrebná na uspokojenie nárokov veriteľov.

Počas exekúcie sa dlžník často snažil vyhnúť exekúcii (*in fraudem creditorum*). Bolo to najmä v takom prípade, keď si bol dlžník vedomý svojej insolventnosti a preto pomocou právnych aktivít, alebo fakticky, napríklad predajom alebo obdarovaním inej osoby, umenšil svoj majetok, čím svojím veriteľom spôsobil škodu. Vtedy prichádzal veriteľom na pomoc pretor, ktorý im udelil *interdictum fraudatorium*. Úlohou tohto interdiktu bolo vymôcť od tretích osôb tú časť majetku, ktoré získali od prvotného dlžníka. Pretor v takýchto prípadoch mohol tiež udeliť *restitutio in integrum*, čiže navrátenie do pôvodného stavu.

10. Vecné právo

Podľa súčasného civilného práva je vec definovaná ako materiálna časť prírody, ktorá má svoje samostatné bytie a predstavuje konkrétne dobro. V rímskom práve je táto definícia užšia. Rímske právo totiž za vec (*res*) považuje akékoľvek dobro, dokonca aj také, ktoré je pre zmysly nedostupné, čiže nemateriálne (tzv. *res incorporales*).

V koncepcii rímskej jurisprudencie sa potom veci delili na:

1. *Res corporales – res incorporales*, čiže veci materiálne a nemateriálne. Materiálne boli také, ktoré boli dostupné pre ľudské zmysly, čiže také, ktorých sa bolo možné dotknúť (*quae tangi possunt*). Napríklad kreslo, nosidlá, voz a pod.. Zas *res incorporales* boli bytiami abstraktnými, existujúcimi z moci zaväzujúceho práva (*ea quae in iure consistunt*). Do tejto kategórie patrili oprávnenia majetkového charakteru, napr. pohľadávky, služobnosti, dedičstvo a pod.

2. *Res commercio – res extra commercium*. Ak bola nejaká vec súčasťou hospodárskeho obratu, čiže bola obchodovateľná, nazývala sa *res in commercio* alebo *res in patrimonio*. Ak bola z hospodárskeho obratu vylúčená, nazývala sa *res extra commercium* alebo *extra patrimonium*. Toto vylúčenie mohlo nastať buď na základe božského (*res extra commercium divini iuris*) alebo na základe ľudského práva (*res extra commercium humani iuris*). Medzi veci vylúčené z hospodárskeho obratu na základe božského práva patrili *res sacrae*, čiže veci posvätné, čiže posvätené božstvom (napr. svätyne, oltáre a p.), *res sanctae*, čiže veci sväté, boli to veci zasvätené (napr. hraničné značky, múry a brány mesta), *res religiose*, čiže veci náboženské, podliehajúce úcte (napr. hroby, cintoríny a p.).

Na základe ľudského práva boli z hospodárskeho obratu vylúčené *res publicae*, čiže veci verejné (napr. cesty, námestia, divadlá, kúpele), *res omnium communes*, čiže veci spoločné pre všetkých (napr. vzduch, morská voda).

3. Veci hnutel'né – veci nehnuteľné. Hnutel'né veci sú také, ktoré možno prenášať z jedného miesta na druhé. Nehnutel'né veci sú zas také, ktoré nemožno prenášať z jedného miesta na druhé. Napr. pozemok, čiže časť zemského povrchu a všetko, čo je natrvalo s ním spojené.

4. Veci zastupiteľné - veci nezastupiteľné. Veci zastupiteľné sú také, ktoré patria k určitému druhu, *genus*. Najčastejšie sú to predmety, ktoré možno spočítať, zvážiť, zmerať,

ako napr. peniaze, víno, olej. Veci nezastupiteľné sú zas také, ktoré majú špecifické vlastnosti (*species*), charakteristické len pre nich (napr. otrok Stichius, konkrétna socha alebo obraz).

5. Veci spotrebné - veci nespotrebné. Veci spotrebné sú také, ktorých fyzická existencia zaniká ich jednorazovým použitím. Napr. potraviny. Sem patria i peniaze, pretože pre toho kto ich použije v okamihu ich použitia prestávajú existovať.

6. Veci deliteľné - veci nedeliteľné. Veci deliteľné sú také, ktoré možno rozdeliť na viacero častí bez zníženia ich spoločensko-ekonomickej hodnoty. Ostatné sú nedeliteľné, napr. kôň.

7. *Universitas rerum distantium* je vec zložená z množstva ďalších vecí, ktoré spolu tvoria celok. Napr. knižnica. Takúto vec rímske právo vníma ako celok. Podľa stredovekej terminológie zas *universitas rerum coherentium* bola tak isto vec zložená z ďalších mnohých vecí, avšak spojených medzi sebou trvalým spôsobom, takže spolu tvoria jednu vec. Napr. voz.

8. Plody alebo ovocie (*fructus*). Plodom sa v rímskom práve nazýva príjem získavaný z času na čas z určitej veci, ako výsledok jej hospodárskeho využitia. Boli to napríklad zrná získané žatvou, ovocie stromov, mláďatá hospodárskych zvierat, minerály dobývané v zemi. Tieto sa nazývali *fructus naturales*. Okrem nich sa plodmi nazývali aj pôžitky získavané na základe nejakého právneho vzťahu. Tieto sa nazývali *fructus civiles*. Sem patrili napríklad úroky za požičané peniaze, peniaze získané z prenájmu a pod.

Fructus naturales sa stávajú osobitným predmetom práva až vtedy, keď sa oddelia od materskej veci. Napr. jablko sa stáva samostatným predmetom práva až vtedy, keď sa oberie. Toto oddelenie môže nastať prirodzeným spôsobom, alebo za spolu účasti človeka, ktorý ho oberá.

10.1 Pojem a delenie vecných práv

Vecné právo môže existovať len vzhľadom na veci. Táto jeho vlastnosť však nevystihuje jeho podstatu, pretože existujú také práva týkajúce sa vecí, ktoré nepatria do kategórie vecných práv, ale do záväzkov. Napr. nájom veci.

V rímskej nomenklatúre sa vecné právo definuje ako *ius in re*. Nejedná sa tu však o vzťah medzi podmetom a vecou, ale o vzťah medzi podmetmi v spojení s oprávneniami, ktoré má jeden z nich vo vzťahu k veci. S podobným vzťahom sme sa stretli už pri delení procesných prostriedkov na *actiones in rem* a *actiones in personam*. *Actiones in rem* chránili vecné práva a *actiones in personam* slúžili ochrane záväzkov. *Actio in rem* však nebola žaloba týkajúca sa veci, ale žalovaným bol vždy nejaký právny subjekt. Jeho pasívna legitimácia vyplývala z práva žalobcu na vec, čiže z *ius in re*.

Korelátom oprávnenia, ktoré je obsahom subjektívneho práva je konkrétna povinnosť druhého podmetu. Pri subjektívnych právach absolútnych sa táto povinnosť dotýka všetkých a preto sa zvykne povedať, že vecné práva sú účinné *erga omnes*. Táto povinnosť sa nezakladá na pozitívnom konaní, ale na zdržaní sa konania voči veci, na ktorú má oprávnený subjekt konkrétnu právnu moc, napr. vlastnícke právo. *Actiones in rem* preto mohli byť vznesené voči komukoľvek, kto porušil cudzie vecné práva.

Delenie vecných práv:

Vlastnícke právo, bolo jediným plným vecným právom.

Okrem toho ešte existovali ďalšie, voči veci ohraničené vecné práva, ktoré nejakému podmetu prislúchovali na veci cudzej. Nazývali sa *iura in aliena*.

Patrili sem:

Služobnosti (*servitutes*), záloh (*pignus*, *hypotheka*) a dedičný nájom (*emphyteusis*), dedičné právo stavby (*superficies*).

10.2 Faktická moc nad vecou

Delikty proti vecným právam boli v rímskom práve chránené žalobou, nazývanou *actio in rem*. Tieto žaloby mohli byť vznesené proti každému, kto narušil cudzie vecné právo.

Čo sa týka konkrétneho faktického práva voči veci, rímske právo vytvorilo neprekonanú právnu konštrukciu, ktorá je dodnes aktuálna. Ide o pojmy, ktoré logicky toto právo definujú.

Sú to držba, čiže *possessio*, jednoduchá držba, čiže *detentio* a vlastníctvo, alebo vlastnícke právo, čiže *dominium*.

Najprv si všimneme pojmy držba *possessio* a jednoduchá držba, čiže *detentio*. Držba v tomto chápaní je faktická moc nad vecou (*corpus*) so zámerom uchovať si ju pre seba (*animus*). Rímski právnici svoje *possessio* nechápali ako právo, ale ako faktický stav. Jeho bytie totiž môže byť úplne odtrhnuté od akéhokoľvek právneho poriadku. Držba teda musí obsahovať dva elementy:

1. Faktická moc nad vecou (*corpus*). Táto moc spočíva v možnosti robiť si s vecou to čo sa majúcemu túto moc páči.

2. Zámer uchovať si danú vec pre seba, z vylúčením ďalších osôb (*animus*).

Druhy držby (*possessio*):

1. *Possessio iusta*: faktický stav zodpovedal právu, čiže vlastník vecí je aj jej držiteľom.

2. *Possessio in iusta*: držiteľ držbu nadobudol protiprávne, napr. násilím (*vis*), podvodne (*clam*). Rimania poznali tiež držbu prekarnu, nazývanú niekedy aj výprosa (*precaria*), čiže taká, ktorá bola udelená na základe prosby prekaristu so záväzkom navrátenia veci kedykoľvek o to vlastník požiada. Takáto držba bola voči tretím osobám chránená interdiktálne, avšak nechránila prekaristu voči držiteľovi veci.

Právny význam malo aj to, či držiteľ vykonáva držbu vo vedomí, že mu patrí (*possessor bonae fidei*), alebo či si uvedomuje, že vykonávaním držby činí niekomu krivdu (*possessor malae fidei*), napr. zlodej. Právo držby bolo chránené interdiktom pretora. Interdikt bol na žiadosť strany rozkaz súdneho magistrátu vydaný vo verejnom záujme.

Od držby (*possessio*) treba odlišiť pojem jednoduchá držba (*detentio*). Jednoduchá držba je faktickou mocou nad vecou, v ktorej existuje len *corpus*, čiže držiteľ má faktickú moc nad vecou, chýba však *animus*, čiže zámer zachovať si vec pre seba.

10.2.1 Nadobudnutie a strata držby

Keďže držba sa skladá z dvoch elementov (*corpus a animus*) jej nadobudnutie bolo podmienené tým, že sa oba elementy museli stretnúť súčasne. V určitých prípadoch bolo však nadobudnutie držby spojené zmenou subjektívneho činiteľa, čiže *animus*. Bolo to vtedy, ak niekto mal vec vo faktickej vláde a následne ju nadobudol kúpou alebo darovaním a pod.

Zmenil tým teda doterajší zámer (*animus*) zachovať vec pre iného na zámer zachovať ju pre seba.

Iný prípad nadobudnutia držby *solo animo* bol taký, pri ktorom držiteľ sa veci zbavil predajom, darom alebo iným spôsobom, zachoval si však jej detenciu. Nadobúdateľ získal len jej *animus* ale keďže ten ktorý sa veci zbavil vykonával svoju vládu nad vecou v jeho mene, držiteľom sa staval nadobúdateľ.

K strate držby teda stačí, aby sa stratil jeden z jej dvoch elementov. Držba sa však nestráca detenciou.

10.3 Držba a vlastníctvo

Držba bola jedinou faktickou vládou nad vecou. Vecné práva však držbe dávali vzhľadom na obsah rozličné možnosti. Uprostred všetkých vecných práv bolo jediným plným právom nad vecou vlastníctvo (*dominium, proprietas*). Ostatné práva boli ohraničené a vo vzťahu k veci tvorili len akoby odlesk práv vlastníka, ktoré prislúchovali nevlastníkovi ako subjektu ohraničeného vecného práva. Vlastníctvo sa preto považuje za najvyšší stupeň držby. Definované je ako vecné a autonómne právo jednotlivca vládnuť nad materiálnou vecou, ktoré je v svojom obsahu neohraničené, ak nenaruša záväzný právny poriadok.

Vlastnícke právo je dodnes jedným zo základných práv vo všeobecnosti. Od neho totiž veľmi často závisí rozvoj celého ľudského spoločenstva. Rímska koncepcia vlastníckeho práva, aj keď prešla dlhotrvajúcou evolúciou, vytvorila nakoniec celý právny systém. Aj keď sa narodila v otrokárskom systéme usporiadania spoločenského poriadku, predsa tvorilo podstatnú súčasť aj neskoršieho feudálneho a kapitalistického systému.

Vlastníctvo ako právnická inštitúcia je historickou kategóriou. Na jej základe však bolo ľudstvo rozdelené na kategóriu vlastníkov a tých, ktorí boli vlastníctva pozbavení, ba neraz sa stali sami predmetmi vlastníckeho práva. Na základe týchto faktov vznikla na ochranu vlastníckeho práva prvá organizácia združujúca mnohých ľudí a zároveň spájajúca obidva historické fenomény, ktorými sú štát a právo.

Genéza rímskeho vlastníctva je však historikmi práva vykladaná rôzne. Niektorí sa prikláňajú k tvrdeniu, že prvou formou vlastníctva bolo vlastníctvo kolektívne. Až z neho sa malo vyvinúť vlastníctvo individuálne, čiže súkromne. Iní historici práva sa zas prikláňajú

k tvrdeniu, že rímske právo poznalo už od začiatku aj individuálnu formu vlastníctva. Argumentujú tým, že na základe stupňa rozvoja národov, ktoré nad Tiberom kládli základy svojej štátnej organizácie, nemožno vylúčiť že ich základné dobrá, najmä pozemky, boli v spoločnom vlastníctve spoločenstiev, ktoré na tomto území vytvárali svoje civitas. Zároveň je však isté, že prinajmenšom na konci republiky bolo zadefinované aj *dominium* či *proprietas*.

Keďže vlastníctvo v svojom pôvodnom zmysle prislúchovalo ako právo len rímskym občanom (*Quirites*), nazývalo sa v svojom pôvodnom význame vlastníctvom kviritálnym (*dominium ex iure Quiritium*). Keďže bolo chránené rímskym *ius civile*, nazýva sa aj civilným vlastníctvom. Pre nadobudnutie vlastníctva *na res Mancipi* *ius civile* vyžadovalo zachovanie predpísanej právnej formy, čiže mancipácie, alebo *in iure cessio*. Vlastníctvo ostatných vecí *res nec Mancipi* bolo možné získať aj spôsobom neformálnym, čiže obyčajným odovzdaním veci (*traditio*).

Počas prílevu otrokov do Ríma a v čase zvyšovania hospodárskeho obratu sa pri scudzovaní *res Mancipi* často zanedbávala formálna právna činnosť, mancipácia, a obmedzovala sa na jednoduché odovzдание (*traditio*). V týchto prípadoch však nadobúdateľ nenadobúdala na odovzdanú vec kviritálne vlastníctvo, ale len držbu, ktorá sa mohla zmeniť na kviritálne vlastníctvo až po uplynutí požadovaného času. Dovtedy však kviritálne vlastníctvo zostávalo scudziteľovi. V najstarších časoch držiteľ nebol v takomto prípade nijak chránený. V neskorších časoch *pretor publicus* začal vydávať žalobu voči každému, kto takéhoto držiteľa zbavil držby.

10.4 Obsah vlastníckeho práva a jeho obmedzenia

Spomedzi práv vlastníka, týkajúcich sa vlastníckeho práva ktoré je chápané ako subjektívne právo jednoliate sú najdôležitejšie:

Ius utendi et fruendi, čo znamená, že vlastník môže vec užívať a poberať z nej úžitok. Môže vec tiež zmenšiť alebo aj zničiť (*ius abutendi*). Ak vec prináša nejaký ďalší materiálny úžitok, všetko zhodnotenie sa stáva jeho vlastníctvom v momente, keď sa oddelí od materskej veci (*separatio*).

Ius possidendi je právo na držbu veci, nie však právo nad ňou vládnuť. Vlastník pozbavený faktickej moci nad vecou (napr. okradnutý), nestráca svoje vlastnícke právo.

Ius disponendi je právom, ktorého obsahom je disponovať s vecou (napr. právo predaja, právo zálohu a pod.).

Spomedzi obmedzení vlastníckeho práva týkajúceho sa pozemkov treba uviesť ustanovenia, ktoré boli zavedené v záujme dobrých susedských vzťahov, alebo v záujme verejného dobra:

1. Vlastník pozemku nemohol susedovi zakázať vojsť každý druhý deň na jeho pozemok, aby si tam mohol vyzbierať ovocie, ktoré tam napadalo z jeho stromov.

2. Vlastník pozemku, ktorý bol položený vyššie, nemohol zmeniť prirodzený tok vody, ktorá tiekla cez jeho pozemok.

3. Vlastník musel znášať nepríjemnosti zo susedného pozemku, ktoré boli spojené s chovom domácich zvierat a vtákov (*imissiones*), ak chov nebol spojený s nejakým spôsobom šikanovania.

4. Vlastník pozemku, na ktorom sa nachádzal hrob, musel k nemu zainteresovaným osobám umožniť prístup.

5. Početné boli tiež ohraničenia vlastníckeho práva v oblasti výstavby. Dotýkali sa výšky stavieb, ich vzdialenosti od susedného pozemku a pod..

6. K ohraničeniam v sfére *ius disponendi* tiež patrilo napr. na základe zákona *lex Iulia de fundo dotali*, zakaz scudzenia italských pozemkov mužom, ktorý ich získal pod titulom vena.

10.5 Spôsoby nadobudnutia vlastníckeho práva

Spomedzi spôsobov nadobudnutia vlastníckeho práva sú najdôležitejšie tieto:

1. Mancipácia (*mancipatio*) bola originálne formálnym kúpno - predajným aktom, ktorý sa vykonával v prítomnosti piatich svedkov, rímskych občanov, a človeka ktorý držal váhy (*libripens*), ktorý vážil kov, najmä meď, ktorá bola platobným prostriedkom. Od čias,

keď sa zjavili razené peniaze, pri výmene tovaru sa mancipačný akt začal vynechávať a nahrádzali ho akty nemancipačné. Od čias cisára Justiniána zaniká úplne.

2. *In iure cessio* bol predstieraný vindikačný proces, v ktorom nadobúdateľ vystupoval v úlohe žalobcu a scudzovateľ v úlohe pozvaného. Žalobca sa v prítomnosti pretora (v prvej fáze procesu *in iure*) dotýkal predmetu scudzenia pričom tvrdil, že je jeho vlastníctvom. Pozvaný alebo mlčal, alebo súhlasil s tvrdením žalobcu, pričom podľa zásady *confusio in iure* prehrával proces. Efektom bolo nadobudnutie vlastníctva údajne sporného predmetu žalobcom, ako nadobúdateľom.

3. Tradícia (*traditio*) bolo jednoduché vydanie, alebo odovzdanie veci. Tradíciou bolo možné odovzdať vec do akejkoľvek moci. Účinkom odovzdania veci za cieľom úschovy bolo, že uschovateľ sa staval zvyčajným detentorom veci. Tradícia slúžila aj na odovzdanie veci do faktickej moci. Vlastníctvo pomocou tradície možno zmeniť len na *res Mancipi*, čiže veci, ktoré boli súčasťou hospodárskeho obratu.

Aby účinkom tradície mohlo vzniknúť prenesenie vlastníckeho práva, rímske právo vyžadovalo splnenie troch požiadaviek:

- Vec sa musela odovzdať;
- toto odovzdanie muselo byť doprevádzané pozitívnou vôľou prenesenia vlastníctva zo strany scudzovateľa a vôľa vec prijať do vlastníctva zo strany nadobúdateľa;
- musela existovať oprávnená právna príčina pre ktorú bola tradícia vykonávaná.

K prvotným spôsobom nadobudnutia vlastníctva patrili:

1. Vydržanie (*usucapio*) bolo nadobudnutie vlastníctva veci splnením podmienok ktoré vyžaduje právo.

Konkrétne museli byť splnené tieto podmienky:

a. *Res habilis*, čiže muselo ísť o predmet, ktorý mohol byť nadobudnutý do vlastníctva prostredníctvom vydržania. Nie všetky veci mohli totiž byť predmetom vydržania. Vyňaté boli najmä veci nedostupné v hospodárskom obrate, veci nadobudnuté krádežou, násilím, veci slúžiace náboženskému kultu v svätyniach a veci vo vlastníctve štátu.

Spojiť sa mohli:

- a. dve nehnuteľnosti;
- b. vec hnutel'ná a vec nehnuteľná;
- c. dve veci hnutel'né.

5. *Confusio*, čiže spojenie bolo neoddeliteľné zlúčenie kvapalných látok, čím vznikla nová látka s novou hodnotou.

6. *Commixtio*, čiže zmiešanie bolo neoddeliteľné zlúčenie pevných látok, čím vznikla nová látka s novou hodnotou.

Aj pri *confusio* aj pri *commixtio* patrí vlastníkovi hodnota tej časti látky, ktorou prispel pred spojením alebo zmiešaním k vytvoreniu látky novej, alebo alikvótna časť látky vzniknutej spojením, alebo zmiešaním.

7. *Fructus*, čiže pôžitky, plody nadobúdali originálnym spôsobom do vlastníctva vlastník materskej veci, jej držiteľ v dobrej viere a emfiteuta (dedičný prenájomník pozemkov). Nadobudnutie takéhoto vlastníckeho práva začalo v okamihu *separatio*, čiže odlúčenia plodov od materskej veci.

10.6 Ochrana vlastníckeho práva

Rei vindicatio, čiže vymáhanie veci, vindikačná žaloba. Je to žaloba o vydanie veci vlastníka ktorý nemá spornú vec v držbe, proti držiacemu nevlastníkovi.

V legisakčnom procese mohol byť pozvaným len ten kto tvrdil, že jemu prislúhuje na spornej veci vlastnícke právo. Ak tak neurobil, žalobca sa stal držiteľom veci bez procesu. Vo formulovom procese patrila vindikačná žaloba k arbitrážnym, čiže rozhodcovským žalobám. Znamená to, že sudca arbiter po stanovení, že vec patrí žalobcovi, vyzval pozvaného k dobrovoľnej reštitúcii spornej veci. V prípade odmietnutia ho odsúdil na finančné

b. *Titulus*, ktorý musel byť právny, týkal sa pôvodného nadobudnutia veci pôvodným vlastníkom. Za takýto titul sa považovala kúpno predajná zmluva, darovanie, veno, dedenie a pod.

c. *Fides*, čiže dobrá viera (*bona fides*) držiteľa.

d. *Possessio*, len civilná držba mohla smerovať k vydržaniu.

e. *Tempus*, čiže požadovaný čas. Podľa Zákona dvanástich tabúl sa vyžadoval čas držby potrebný pre vydržanie jeden rok pre hnutelnosti a dva roky pre nehnuteľnosti.

2. Privlastnenie (*occupatio*) spočívalo na prevzatí veci ničej (*res nullius*). V rímskom práve do tejto kategórie patrili:

a. Divoké zvieratá (*ferae bestiae*)

b. *Insula in mari nata*, čiže ostrov, ktorý vyrástol z morského dna a všetky iné hodnotné predmety vylovené z mora.

c. *Res hostiles*, čiže veci nachádzajúce sa na rímskom teritóriu ale patriace držiteľovi, s ktorého štátom začal Rím vojnu.

d. *Res derelictae*, čiže zahodené veci.

e. *Thesaurus*, čiže poklad, ktorý tvorili hodnotné veci, dávno ukryté, takže sa už nevie kto je ich vlastníkom.

3. *Specificatio*, čiže spracovanie je takým spôsobom nadobudnutia vlastníctva, pri ktorom v dôsledku spracovania cudzej veci vznikol úplne nový predmet.

4. *Accessio*, *confusio*, *commixtio*, čiže prírastok, spojenie, zmiešanie. *Accessio* privádzalo k nadobudnutiu vlastníctva na veci vedľajšej, ktorá bola trvalým spôsobom spojená s vecou hlavnou, čím sa z hospodárskeho hľadiska stala jednou z jej častí.

vyrovnanie, pri zohľadnení ocenenia vykonaného žalobcom. Mimo vydanie veci samej bol pozvaný povinný vrátiť žalobcovi i *fructus*, čiže pôžitky alebo plody, ktoré z nej získal alebo pozbieral. Držiteľ v dobrej viere však vracal len *fructus* ktoré získal po *litis contestatio*, avšak držiteľ v zlej viere vracal všetky *fructus* aj tie, ktoré nevzal z vlastnej viny. Žalobca zas mal povinnosť vrátiť pozvanému náklady, ktoré mu vyplynuli z držby veci.

Rímske právo rozlišuje tri druhy nákladov:

Náklady nevyhnutné (*impensae necessariae*), ktoré treba vynaložiť, aby si vec zachovala pôvodné vlastnosti, alebo sa nepoškodila.

Náklady užitočné (*impensae utiles*), ktoré zvyšujú hodnotu veci.

Vynaložené náklady (*impensae voluptuariae*) boli náklady, ktoré mali vec urobiť krajšou alebo príjemnejšou.

Actio negatoria, čiže negatívna žaloba, ktorá vlastníčkovi prislúchovala v takom prípade, ak jeho vlastnícke právo nebolo narušené zbavením držby veci, ale iným spôsobom. Táto žaloba mala za úlohu zastaviť ďalšie porušenia práv vlastníka k výlučnému využívaniu veci. Žalobca mal povinnosť len dokázať svoje vlastnícke právo na vec a fakt jeho porušenia pozvaným, napr. zlomyseľné presmerovanie odpadovej vody na pozemok suseda.

Actio publiciana, čiže publicianska žaloba. Táto prislúchovala držiteľovi veci, ktorý ešte nenadobudol kviritárne vlastníctvo, ale nachádzal sa v stave ktorý privádzal k jeho nadobudnutiu vydržaním. V prípade, že stratil svoju vládu nad vecou, mohol sa dožadovať jej prinavrátenia pomocou publicianskej žaloby. Táto žaloba bola vznesená podľa vzoru žaloby na *rei vindicatio*, pričom jej formula obsahovala fikciu, že vo vzťahu k žalobcovi už uplynul čas potrebný k nadobudnutiu vlastníctva prostredníctvom prisúdenia veci.

11. Práva na cudzie veci

11.1 Služobnosti

Služobnosť je obmedzené vecné právo, ktoré oprávneného oprávňujú k užívaniu veci cudzej presne stanoveným spôsobom. Môžu byť pozemkové (*servitutes praediorum*) alebo osobné (*servitutes personae*).

Obidva typy služobností sa riadili určitými všeobecnými zásadami:

1. Služobnosť nazakladala na osobu, ktorá bola týmto právom zaťažená, povinnosť pozitívneho konania. Nanajvýš ju zaväzovala k strpeniu niečoho (*pati*), alebo k nekonaniu (*servitus in faciendo consistere nequit*). Jedinú výnimku z tohto princípu tvorila služobnosť opretia múru o múr suseda.

2. Nebolo možné vytvoriť služobnosť na vec vlastnú (*nemo res sua servit*).

3. Služobnosť mohla byť vytvorená len na veci, nie na práva a preto na jednu služobnosť nemohla byť vytvorená ďalšia (*servitus servitutis esse non potest*).

4. Služobnosť bolo možné využívať len za najvyššieho zachovávanía práv vlastníka pozemku, ktorý bol zaťažený služobnosťou (*servitutibus civiliter utendum est*).

Služobnosti sa zriaďovali prostredníctvom právnych inštitútov mancipácie, *in iure cessio*, testamentom, rozsudkom súdu alebo dedukciou, čiže prostredníctvom doložky, ktorá pri prenose vlastníctva veci zabezpečovala, že sa pre budúcnosť stáva služobnosťou pôvodnému vlastníkovi.

Pozemkové služobnosti vyžadujú k svojmu vzniku dva pozemky. Jeden vládnucci (*praedium dominans*) a druhý služobný (*praedium serviens*). Obidva pozemky museli byť susediace (*vincinitas*). Služobný pozemok má svojimi vlastnosťami posilňovať pozemok vládnucci. Je to samozrejme konštrukcia rýdzo teoretická, pretože služobnosť ako právo a tiež ako spoločenský vzťah môže existovať len medzi právnymi subjektmi. Pri pozemkových služobnostiach sú takýmito subjektmi z jednej strany vlastník pozemku vládnuceho a z druhej strany vlastník pozemku služobného.

Z faktu svojho vlastníckeho vzťahu k vládnuccemu pozemku mal prvý z majiteľov ohraňované právo užívať susedný pozemok a do určitej miery majiteľ susedného pozemku zas musel strpieť obmedzenie svojho vlastníckeho práva (*afirmatívna služobnosť*) alebo niečo

prekonať (*negatívna služobnosť*). K aktívnemu konaniu však služobnosť viedla len výnimočne. Pre pozemkové služobnosti bolo však charakteristické to, že do cudzieho vlastníckeho práva zasahovali len v obmedzenej miere, pričom vlastník pozemku svoj pozemok aj naďalej v plnej miere využíval. Služobnosť teda musela byť pre panujúci pozemok užitočná (*utilitas*). Služobnosti boli trvalé (*perpetua causa*), čiže existovali dovtedy, kým existoval služobný pozemok a nemohli byť zriadené podmiennečne, ani s obmedzením na stanovený čas. Pozemkové služobnosti boli dedičné a ak sa vládnci pozemok scudzoval, scudzovali sa aj pozemkové služobnosti.

Aj osobné služobnosti sa mohli týkať pozemku, situácia však vyzerala ináč. Ich charakteristickou vlastnosťou totiž bolo to, že prislúchovali konkrétnej osobe a končili sa smrťou osoby, ktorej sa týkali. Nebolo preto možné ich previesť na iného a to ani počas života oprávneného (*inter vivos*), ani pre prípad smrti (*mortis causa*). Služobnosti teda boli právami voči cudzej veci len v obmedzenom časovom rozsahu. Zanikli najneskôr smrťou oprávneného. Oprávnený mal povinnosť vykonávať služobnosť šetrným spôsobom. Pozemková služobnosť bola považovaná za nesamostatné právo, pretože bola viazaná na existenciu vládnuceho pozemku. Preto voči nej nebolo možné zriadiť ďalšiu služobnosť. Osobné služobnosti mohli obsahovať podmienku a mohli byť na stanovené časové obdobie.

Na druhej strane zas osobné služobnosti boli zamerané na celkové hospodárske využitie cudzej veci (napr. v prípade práva na užívanie cudzej veci sa služobnosť týkala aj práva poberať z nej plody).

Pozemkové služobnosti sa delili na vidiecke (*servitutes praediorum rusticorum*) a mestské (*servitutes praediorum urbanorum*).

K vidieckym služobnostiam predovšetkým patrili:

Servitutes itineris, čiže právo vstúpiť na cudzí pozemok peši, na koni alebo na nosidlách. Tieto služobnosti patrili k najstarším. Patrili k tzv. *iura itinerum*, čiže právam cesty.

Do tejto kategórie patrili aj:

Servitus actus, čiže služobnosť prechodu cez cudzí pozemok spolu s povozmi, jednotlivými zvieratami alebo stádom.

Servitus viae, čiže služobnosť cesty, spájala obidve služobnosti, čiže *servitus itinerum* aj *servitus actus*.

Dalšími zaujímavými služobnosťami boli tzv. *iura aquarum*. Sem patrili napr.

Servitus aquaeductus, čiže právo prisluhujúce vlastníkovi vládnuceho pozemku priviesť cez cudzí pozemok pitnú vodu. Táto služobnosť mohla mať viacero cieľov, nielen zabezpečenie príbytku pitnou vodou. Mohlo ísť napr. aj o zavlažovanie pozemku, alebo tiež odvedenia nadbytočnej vody z pozemku.

Servitus aquae haustus, čiže právo vstupovať na cudzí pozemok a čerpať na ňom vodu.

Iná vidiecka služobnosť napr. bola:

Servitus pecoris pascendi, čiže právo pásť dobytok na cudzom pozemku.

K mestským pozemkovým služobnostiam patrili napr. právo svetla (*ius luminum*).

Okrem toho do tejto kategórie patrili:

Servitus altius non tollendi, vlastník služobného pozemku nemohol stavať nad stanovenú výšku.

Servitus prospiciendi, vlastník služobného pozemku nesmel na ňom stavať konštrukcie, ktoré by zaciňali výhľad vlastníkovi panujúceho pozemku.

Inými boli práva stavby (*ius parientum*).

Sem patrili:

Servitus protegendi vel proiciendi, čiže právo vybudovať stavbu takým spôsobom, že strecha presahuje na slúžiaci pozemok.

Servitus tigni immitendi, čiže právo vypustiť trám stavby do múra susedného domu.

Servitus oneris ferendi, čiže právo oprieť konštrukciu stavby o stavbu postavenú na pozemku suseda. Sused mal povinnosť udržiavať svoju stavbu v takom stave, aby sused mohol túto služobnosť využívať.

Servitus stillicidii, čiže právo odvádzať dažďovú vodu na susedný pozemok.

Servitus fumi immittendi, čiže právo púšťať dym z komína na susedný pozemok.

Osobné služobnosti oprávňovali k celkovému hospodárskemu využitiu veci cudzej. Osobnými služobnosťami vytvorenými *ius civile* sú od najstarších čias najmä požívacie právo (*usus fructus*) a užívacie právo (*usus*).

Poživacím právom (*ususfructus*) bolo u Rimanov vecné právo na užívanie veci cudzej a zbieranie z nej pôžitkov, avšak pri zachovaní podstaty veci. Patrílo do kategórie osobných služobností. Malo osobný charakter, ktorý spočíval v tom, že ako právo (*quid ius*) bolo nescudziteľné a nezdediteľné, výkon však požívacieho práva bolo možné odstúpiť tretej osobe (*quod usum*). Výťažok nadobúdala užívatel' do neobmedzeného vlastníctva v momente jeho separácie. Rímska právna systematika však predpokladala, že separáciou výťažok najprv pripadol vlastníkovi.

Poživacie právo bolo silným zásahom do vlastníckeho práva. Vlastníkovi totiž zostávalo len holé vlastníctvo, pretože vlastník bol z faktickej moci nad vecou a jej využívania vylúčený. Na druhej strane bol požívateľ len *detentorom*.

Poživacie právo vzniklo z potreby dedičskoprávne zabezpečiť vdovu a nevydaté dcéry, pričom sa vyžadovala potreba zachovania majetkovej podstaty pre mužských potomkov. V neskorších časoch sa začalo zriaďovať aj pre oblasť právnych úkonov medzi živými (*inter vivos*) na určitý čas.

Predmetom požívacieho práva boli nespotrebitelné veci, najmä pozemky alebo budovy, ale tiež zvieratá. Požívateľ nesmel porušiť podstatu veci, čiže nesmel veci zmenšiť, ani zmeniť. Napr. nemohol lúku zmeniť na roľu, alebo les na lúku a pod. Túto povinnosť bolo možné zabezpečiť prostredníctvom špeciálnej kaucie (*cautio ususfructuaria*).

Na veciach spotrebitelných existovalo jedine *quasi - ususfructus*. Po ukončení takéhoto práva vracal požívateľ vlastníkovi nie tie isté veci, ktoré dostal do používania, ale veci takej istej hodnoty.

Usus bolo len užívacím právom, bez možnosti zbierať z veci úžitok, s výnimkou toho úžitku, ktorý slúžil na uspokojenie osobných potrieb. Znamená to, že užívateľ pozemku mohol na ňom zbierať ovocie, drevo, trhať kvety. Nebol však oprávnený k tomu, aby z neho zbieral poľnohospodárske produkty, napr. obilie, olivový olej alebo iné poľnohospodárske

plodiny. Bolo teda osobnou služobnosťou, zriadenou na cudziu nespotrebitelnú vec. Toto právo nebolo možné preniesť na tretiu osobu.

Habitatio bolo právom bývať v cudzom dome.

Služobnosti zanikali zrieknutím sa oprávneného, alebo tým, že ich oprávnení dlhý čas nevyužívali (*non usus*), smrťou oprávneného, v prípade, že dotknutú vec získal servituta do vlastníctva.

Služobnosti boli chránené pretorskými ediktami ale tiež vecnými žalobami (*vindicatio servitutis, actio confessoria*). Za Justiniána zostalo toto právo chránené zásadne vecnou žalobou.

Emphyteusis je užívacím právom na cudzom pozemku, ktoré mu umožňuje vykonávať na ňom poľnohospodársku činnosť a zbierať z neho plody. Toto právo bolo dedičné a scudziteľné. Spočiatku sa zriaďovalo na štátne pozemky a týkalo sa obmedzeného časového obdobia. Z toho sa vyvinul časovo neobmedzený nájom.

Emphyteuta, čiže dedičný nájomca mal k prenajatému pozemku plné užívacie právo. Za toto právo platil ročné nájomné. V prípade, že chcel svoje právo scudziť, mal povinnosť svoj úmysel oznámiť vlastníčkovi, ktorý mal na toto právo predkupné právo.

Emphyteuza bola chránená interdiktami a vlastníckymi žalobami.

Superficies je dedičné a scudziteľné vecné právo užívať stavbu postavenú na cudzom pozemku. Superficiar získal užívacie právo, za čo bol povinný uhrádzať vlastníčkovi nájomné. Jeho právo bolo chránené osobným interdiktom *de superficibus*.

11.2 Záložné právo (*fidutio, pignus, hypotheka*)

Záložné právo (*fidutio, pignus, hypotheka*) bolo ohraničeným vecným právom, z kategórie garančných práv, ktoré prednostne pred inými veriteľmi, prislúchovalo veriteľovi a umožňovalo zaistenie pohľadávky tým, že určitá vec z majetku dlžníka, alebo finančný obnos bol vyčlenený pre prípad jeho insolventnosti.

Záloh je preto jedným zo spôsobov zaistenia pohľadávky a závisí od existencie pohľadávky, ktorú zabezpečuje. Nazýva sa preto aj akcesórnym právom.